

0240/
2005.-1

PORADNIK JĘZYKOWY

INDEKS 369616
NAKLAD 570 egz.

WYDAWNICTWA UNIwersYTETU
WARSZAWSKIEGO
WARSZAWA 2005

1

(620)

ISSN 0551-5343

9 770551 534057

KOLEGIUM REDAKCYJNE

prof. dr hab. Halina Satkiewicz (redaktor naczelny),
dr Wanda Decyk, prof. dr hab. Stanisław Dubisz,
prof. dr hab. Włodzimierz Gruszczyński,
prof. dr hab. Józef Porayski-Pomsta,
prof. dr hab. Elżbieta Sękowska

RADA REDAKCYJNA

prof. dr hab. Halina Satkiewicz (przewodnicząca), prof. dr hab. Jan Basara,
dr Wanda Decyk, prof. dr hab. Stanisław Dubisz,
prof. dr hab. Barbara Falińska, dr Magdalena Foland-Kugler,
prof. dr hab. Włodzimierz Gruszczyński, prof. dr hab. Andrzej Markowski,
prof. dr hab. Leszek Moszyński, prof. dr hab. Józef Porayski-Pomsta,
prof. dr hab. Elżbieta Sękowska, prof. dr hab. Teresa Skubalanka

Redaktor

Wiesława Kruszka

Redaktor techniczny

Elżbieta Czajkowska

Korektor

Anna Telenga

Adres redakcji

00-497 Warszawa, ul. Nowy Świat 4, tel. 55-31-321

Dział Handlowy WUW tel. (0-22) 55-31-333

e-mail: wuw@uw.edu.pl; <http://wuw.uw.edu.pl>

Wydanie dofinansowane przez Komitet Badań Naukowych

© Copyright by Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego 2005

PL ISSN 0551-5343

Ark. wyd. 5,96. Ark. druk. 5,75. Papier offsetowy 80 g/m²

Druk i oprawa: Sowa – Druk na życzenie

www.sowadruk.pl, tel. (22) 431 81 40

PORADNIK JĘZYKOWY

MIESIĘCZNIK ZAŁOŻONY W R. 1901 PRZEZ ROMANA ZAWILIŃSKIEGO

ORGAN TOWARZYSTWA KULTURY JĘZYKA

Zarząd Główny, ul. Krakowskie Przedmieście 26/28, 00-927 Warszawa

<http://www.tkj.uw.edu.pl>

0240/0556

SPIS TREŚCI

Uchwała kamieńska	
Pismo w sprawie nauczania łaciny w gimnazjach i liceach polskich	8

ARTYKUŁY I ROZPRAWY

<i>Miroslaw Dawlewicz</i> : Słownictwo społeczno-polityczne w języku osób polskiego pochodzenia na Litwie (na podstawie badań ankietowych)	10
<i>Monika Bielińska</i> : O słownikach terminologii (meta)leksykograficznej	27
<i>Jadwiga Stawnicka</i> : Paradoksy językowe w tekstach aforystycznych	40
<i>Anna Krzyżanowska</i> : O polskiej tęsknocie i francuskiej nostalgii	49
<i>Katarzyna Świątkiewicz</i> : Próba ustalenia etymologii zaś	60

SPRAWOZDANIA, UWAGI, POLEMIKI

<i>Józef Porayski-Pomsta</i> : Sprawozdanie z działalności Towarzystwa Kultury Języka w latach 2001-2004	68
<i>Iwona Artowicz</i> : Sprawozdanie z Walnego Zgromadzenia Towarzystwa Kultury Języka	75

RECENZJE

<i>Magdalena Mitrewa</i> : Irena Bajerowa, <i>Zarys historii języka polskiego 1939-2000</i> , Warszawa 2003	77
<i>Joanna Stankiewicz</i> : Andrzej Markowski, <i>Praktyczny poradnik językowy</i> , Warszawa 2004	80
<i>Anna Słasiak</i> : Marek Cybulski, <i>Obyczaje językowe dawnych Polaków. Formuły werbalne w dobie średniopolskiej</i> , Łódź 2003	82

OBJAŚNIENIA WYRAZÓW I ZWROTÓW

<i>Józef Jaworski</i> : <i>Leksem obywatel</i> w tekstach publicystycznych końca XVIII wieku	85
--	----

CONTENTS

The Resolution of Kamień Śląski	3
A Letter on Latin Teaching in Secondary and Grammar Schools in Poland	8

ARTICLES AND DISSERTATIONS

<i>Miroslaw Dawlewicz</i> : Polish Social-Political Vocabulary in the Language of People Originating from Lithuania (Based on Survey Research)	10
<i>Monika Bielińska</i> : On the Dictionaries of (Meta)Lexicographic Terminology	27
<i>Jadwiga Stawnicka</i> : Linguistic Paradoxes in Aphoristic Texts	40
<i>Anna Krzyżanowska</i> : On Polish <i>tesknota</i> and French <i>nostalgie</i>	49
<i>Katarzyna Świątkiewicz</i> : An Attempt to Define the Etymology of <i>zaś</i>	60

REPORTS, NOTICES, POLEMICS

<i>Józef Porayski-Pomsta</i> : The Report of the Activities of the Society of Language Culture in the Years 2001-2004	68
<i>Iwona Artowicz</i> : The Report of the General Meeting of the Society of Language Culture	75

REVIEWS

<i>Magdalena Mitrewa</i> : Irena Bajerowa, <i>Zarys historii języka polskiego 1939-2000</i> , Warszawa 2003	77
<i>Joanna Stankiewicz</i> : Andrzej Markowski, <i>Praktyczny poradnik językowy</i> , Warszawa 2004	80
<i>Anna Stąsiek</i> : Marek Cybulski, <i>Obyczaje językowe dawnych Polaków. Formuły werbalne w dobie średniopolskiej</i> , Łódź 2003	82

EXPLANATIONS OF WORDS AND PHRASES

<i>Józef Jaworski</i> : The Lexeme <i>obywatel</i> (Citizen) in the Press at the End of the 18 th Century	85
---	----

UCHWAŁA KAMIENSKA

W dniach 21-23 października 2004 r. w Kamieniu Śląskim odbyła się konferencja naukowa *Polska polityka komunikacyjnojęzykowa wobec wyzwań XXI wieku*, zorganizowana przez Radę Języka Polskiego przy Prezydium PAN, Komitet Językoznawstwa PAN, Towarzystwo Kultury Języka oraz Instytut Filologii Polskiej Uniwersytetu Opolskiego. Uczestniczyli w niej pracownicy naukowcy reprezentujący oprócz językoznawstwa różne inne dyscypliny humanistyczne i społeczne z trzydziestu kilku wyższych uczelni (w tym z UJ, UAM, UG, UW, UW r., UO, UwB, UZ) oraz instytutów badawczych Polskiej Akademii Nauk. Wysłuchali oni czterdziestu referatów poświęconych bezpośrednio lub pośrednio polskiej polityce językowej, a w szczególności jej aspektom teoretyczno-metodologicznym, programowym, normatywnym, retrospektywnym i futurologicznym, kulturowym, dydaktycznym, alfabetyzacyjnym i logopedycznym, prawnym i teologicznym, standaryzacyjnym, ogólnym i regionalnym, porównawczym, krajowym i międzynarodowym.

Za polską politykę językową, rozumianą jako polityka językowa państwa polskiego, odpowiadają najwyższe organy Rzeczypospolitej. W określaniu celów i środków tej polityki mogą i powinny one korzystać w stopniu większym niż dotychczas z instytucji językoznawczych, wśród których z racji swego ustawowego statusu „instytucji opiniotwórczo-doradczej w sprawach używania języka polskiego” szczególna rola ewentualnego koordynatora przypada Radzie Języka Polskiego przy Prezydium PAN. Ona może proponować priorytety polskiej polityki językowej i ogólną strategię działania, wskazywać zagrożenia, ewentualne korzyści i pożądane interwencje. Mając to na uwadze, uczestnicy konferencji oczekują, że Rada Języka Polskiego zorganizuje spotkanie gremiów kierowniczych instytucji językoznawczych w celu wymiany opinii o pożądanych priorytetach w polskiej polityce językowej. Pod adresem Rady Języka Polskiego zgłoszono też wniosek, by podjęła starania na rzecz uruchomienia w ramach programu integracyjnego UE *Spójność społeczna* tematu *Rozwój strategii i technologii edukacyjnych w kształceniu ogólnym w Polsce*.

W referatach i dyskusji podnoszono z jednej strony potrzebę wzmocnienia pozycji języków mniejszości narodowych, narodowościowych i etnicznych jako środków transmisji i rozwoju ich kultur, z drugiej zaś troskę o status w kraju i za granicą języka polskiego, będącego zarazem językiem ojczystym większości Polaków i językiem urzędowym Rzeczypospolitej Polskiej, która stanowi wspólne dobro wszystkich jej obywateli.

Niezbędnym warunkiem normalizacji (a co za tym idzie i wzmocnienia) pozycji języków mniejszościowych i regionalnych w Polsce zgodnie z duchem *Europejskiej karty języków regionalnych lub mniejszościowych* jest uchwalenie ustawy o mniejszościach narodowych i etnicznych. Częściowo w związku z tą oczekiwaną ustawą Rada Języka Polskiego wspólnie z Komisją Ustalania Nazw Geograficznych i Obiektów Fizjograficznych w porozumieniu z Ministerstwem Spraw Wewnętrznych i Administracji i z jego pomocą powinna rozpocząć systematyczne prace nad projektem standaryzacji nazw mniejszościowych w zakresie nazewnictwa geograficznego (a zwłaszcza obiektów fizjograficznych) w Polsce.

Natomiast umocnieniu statusu języka polskiego służyłoby:

1) Podjęcie starań na forum Unii Europejskiej o uznanie języka polskiego za jeden z jej języków roboczych (o realności tego wniosku przekonuje Rezolucja berneńska z 14 IX 2001 r. Niemieckich Towarzystw Językowych, czyli *Berner Entschließung der Sprachvereine im internationalen Netzwerk Deutsche Sprache*, w której czytamy m.in.: „W Europie poszerzonej o kraje Europy Wschodniej musi dojść słowiański język roboczy. Według istniejącego stanu rzeczy może to być jedynie język polski, ponieważ jest to język kraju-kandydata o największej liczbie ludności”).

2) Możliwie rychle rozpoczęcie wstępnych prac nad wielkim słownikiem języka polszczyzny XXI w. jako wspólnym przedsięwzięciem całej polskiej humanistyki, a zwłaszcza całego polonistycznego środowiska językoznawczego (pierwsze kroki w tej sprawie powinna podjąć Rada Języka Polskiego).

3) Ze względu na to, że istotnym zagrożeniem polszczyzny jako „języka pełnego”, tzn. zdolnego do obsługi wszystkich dziedzin życia (podobne zagrożenia są udziałem większości języków europejskich) jest tzw. utrata dziedzin (*loss of domains*) — wprowadzenie zasady, że wydawane w Polsce ze środków publicznych (np. przyznawanych przez Ministerstwo Nauki) książki i czasopisma w języku angielskim lub innym języku obcym muszą mieć streszczenia w języku polskim (analogicznie do obecnych streszczeń angielskich, francuskich lub niemieckich w książkach polskich).

4) Wprowadzenie (w drodze ustawy) do ustawy o służbie cywilnej wymagania dobrej znajomości języka polskiego jako warunku objęcia jakiegokolwiek stanowiska urzędniczego (przyjmując z zadowoleniem

słowa szefa Służby Cywilnej, że „w trakcie postępowania kwalifikacyjnego dla pracowników ubiegających się o status urzędnika sprawdzana jest umiejętność redagowania tekstów pod kątem poprawności językowej”, uczestnicy konferencji nie podzielają jego opinii, że ta praktyka czyni zbędnym odpowiedni przepis w ustawie).

5) Wprowadzenie do kalendarza stałych corocznych imprez kulturalnych (przez Ministerstwo Kultury) i edukacyjnych (przez Ministerstwo Edukacji Narodowej i Sportu) obchodów Międzynarodowego Dnia Języka Ojczystego zgodnie z rezolucją nr 37 UNESCO z 1999 r. ustalonego na dzień 21 lutego.

6) Ponieważ w upowszechnianiu języka polskiego ważną rolę odgrywają Kościoły różnych wyznań działające w Rzeczypospolitej Polskiej, należy zwrócić się do kompetentnych władz tychże Kościołów z apelem, aby w kontaktach z wiernymi duchowni wykazywali troskę o język przekazu, jego poprawność, komunikatywność i piękno. Warto przy tej okazji zaapelować o to, aby przy dokonywaniu przekładów tekstów religijnych (zwłaszcza dokumentów) z języków obcych autorzy-tłumacze korzystali z pomocy językoznawców-polonistów. Dobrze byłoby też dostosować pisownię w podręcznikach do nauki religii w szkole do aktualnie obowiązujących przepisów ortograficznych zamieszczonych w *Zasadach pisowni słownictwa religijnego* (pod redakcją Renaty Przybylskiej i Wiesława Przyczyny, Tarnów 2004).

W trakcie obrad przeplatały się różne sady, niekiedy pozornie sprzeczne, które wszakże złożyły się na końcową opinię, że im większy margines przyznany zostanie zachowaniu językowemu poza sferą oficjalną, tym silniej da o sobie znać potrzeba jego standaryzacji.

W referatach i dyskusji poświęconych kształceniu językowemu w szkole, widzianej jako najważniejszy instrument edukacji językowej społeczeństwa, sformułowano następujące opinie i wnioski pod adresem Ministerstwa Edukacji Narodowej i Sportu:

— należy przeciwdziałać segregacji uczniów na podstawie testów sprawdzających poziom ich wiedzy i umiejętności, zbyt wczesna selekcja może hamować rozwój uczniów i prowadzić do różnego rodzaju patologii;

— na wszystkich kierunkach kształcenia nauczycieli należy wprowadzić obowiązkowy przedmiot „Kultura słowa”, kończący się egzaminem, który by potwierdzał przygotowanie absolwenta do zawodu w tym zakresie;

— ze względu na konieczność upowszechniania dwustronnej (nadawczo-odbiorczej) kompetencji w sferze administracyjno-prawnej (z myślą o komunikacji między urzędem a obywatelem i *vice versa*) należy wprowadzić do programu nauczania w szkole średniej przedmiot „Edukacja prawna”, a do programu studiów w zakresie prawa i administracji oraz zarządzania przedmiot „Kultura języka”; warto tu dodać, że dla opracowania długofalowej strategii w polityce edukacyjnej

w sferze administracyjno-prawnej wielce pożyteczna byłaby ściślejsza współpraca Ministerstwa Edukacji Narodowej i Sportu z Radą Edukacji Narodowej przy Rzeczniku Praw Obywatelskich;

— pozytywnym po pięcioletnich doświadczeniach ocenom podstaw programowych nauczania języka polskiego towarzyszą krytyczne opinie o ich realizacji w praktyce szkolnej; różne badania przemawiają za tym, że wyniki kształcenia językowego w szkołach są z roku na rok gorsze; w związku z tym należałoby podjąć odpowiednie kroki, by w ramach przedmiotu „Język polski” nauce o języku i wyrabianiu sprawności w komunikacji językowej zapewnić mocniejszą pozycję wobec nauki o literaturze i kulturze;

— aby sprostać wyzwaniom wynikającym z integracji europejskiej, otwarcia na świat i wszechobecności mediów, należy wprowadzić do procesu dydaktyczno-wychowawczego problematykę wielokulturowości, co się przyczyni do zwiększenia szacunku dla innych kultur oraz tolerancji wobec ludzi innych etnicznie i kulturowo;

— należy zadbać o to, by zapewnić nauczycielom i uczniom w polskiej szkole dostęp do różnych technik komunikacyjnych i kontakt z różnymi gatunkami tekstów użytkowych, związanych z mediami elektronicznymi;

— należy zaostrzyć kryteria oceny poziomu językowego podręczników szkolnych i to nie tylko do nauki języka polskiego; przynajmniej niektóre z nich — zdaniem uczestników konferencji — ze względu na jakość formy językowej nie powinny być dopuszczone do użytku szkolnego;

— uczestnicy konferencji z uznaniem przyjęli informację o zwiększeniu środków finansowych przyznawanych szkołom dla mniejszości narodowych zgodnie z rozporządzeniem Ministra Edukacji Narodowej i Sportu z 27 grudnia 2001 r., wyrażając nadzieję, że przyjęte w nim zasady zostaną utrzymane.

Polityka komunikacyjnojęzykowa państwa musi też obejmować problematykę osób dotkniętych różnymi patologiami mowy (np. osób jękających się); powinno to znaleźć wyraz w odpowiednich aktach prawnych, w rozszerzaniu opieki państwa nad terapią logopedyczną oraz w rozwoju badań nad patologiami mowy, wywołanymi m.in. także zaburzeniami psychicznymi.

Publiczna radiofonia i telewizja nie tylko nie wypełniają w zadowalającym stopniu ustawowych obowiązków dbałości o poprawność języka swoich programów, przeciwdziałania jego wulgaryzacji i upowszechniania wiedzy o języku polskim, ale same się przyczyniają do upowszechniania rażących błędów językowych (jak np. akcent inicjalny trzysylabowych wyrazów w *Wiadomościach* i prognozach pogody w I programie TVP) i wulgaryzmów.

Ze względu na to, że telewizja stanowi dziś dla swej publiczności główny wzorzec zachowania się językowego, uczestnicy konferencji

przypominają wszystkim nadawcom mediów elektronicznych oraz wydawcom gazet i czasopism, że Prawo prasowe nakłada na redaktorów obowiązek dbałości o poprawność języka ich publikacji oraz unikania w nich wulgaryzmów.

Biorąc pod uwagę to, że choć po 1 maja 2004 r. wzrósł prestiż polszczyzny jako jednego z 20 oficjalnych języków UE, w ostatnich latach jej status i stan posiadania w Polsce uległy pewnemu obniżeniu i skurczeniu (np. w następstwie nowej ustawy o normalizacji, a ponadto m.in. wskutek ograniczenia obowiązku używania języka polskiego do obrotu z udziałem konsumentów czy dopuszczenia w niektórych wypadkach zawierania umowy o pracę w Polsce wyłącznie w języku obcym), z tym głębszym przekonaniem uczestnicy konferencji wyrażają uznanie instytucjom i grupom osób, które się w tym czasie przyczyniły do wzmocnienia pozycji polszczyzny w życiu publicznym w Polsce i za granicą, a w szczególności: Naczelnej Izbie Kontroli za przeprowadzoną w 2003 r. kontrolę przestrzegania ustawy o języku polskim, Urzędowi Ochrony Konkurencji i Konsumentów oraz Inspekcji Handlowej za działania na rzecz obecności języka polskiego w obrocie z udziałem konsumentów oraz zespołowi osób, które się przyczyniły do powołania i owocnej pracy w Polsce i za granicą Państwowej Komisji Poświadczania Znajomości Języka Polskiego jako Obcego.

prof. dr hab. Walery Pisarek
prof. dr hab. Andrzej Markowski
prof. dr hab. Stanisław Gajda
ks. prof. dr hab. Wiesław Przychyna
prof. dr hab. Józef Porayski-Pomsta

PISMO W SPRAWIE NAUCZANIA ŁACINY W GIMNAZJACH I LICEACH POLSKICH

Warszawa, dnia 14 października 2004 r.

Pan
Prof. dr Krzysztof Konarzewski
Instytut Spraw Publicznych
ul. Szpitalna 5 lok. 22
00-031 Warszawa

Szanowny Panie Profesorze,

Zarząd Główny Towarzystwa Kultury Języka, wobec powierzenia przez Ministerstwo Edukacji Narodowej i Sportu Instytutowi Spraw Publicznych zadania opracowania podstaw programowych, zwraca się z usilną prośbą o zapewnienie w podstawach miejsca dla rozwoju wykształcenia klasycznego polskiej młodzieży.

Towarzystwo Kultury Języka zwraca uwagę na bardzo niekorzystną sytuację, jaką w szkolnictwie polskim stworzyła dla przedmiotów klasycznych reforma edukacji rozpoczęta w 1999 r.: w podstawie programowej dla gimnazjum nie zostały uwzględnione greka ani łacina, zaś podstawa programowa dla szkół ponadgimnazjalnych daje tylko możliwość nauczania łaciny jako drugiego języka obcego, co w związku z nieśpójnością podstawy programowej z regulaminem egzaminu maturalnego — łacina ma status przedmiotu dodatkowego, który można zdawać wyłącznie w zakresie rozszerzonym — prowadzi do praktycznej eliminacji kształcenia klasycznego ze szkół średnich. Jednocześnie od września 2002 r. trwa zmniejszanie wymiaru godzin nauczania łaciny, a niekiedy nawet usuwanie tego przedmiotu z ramowego planu nauczania.

Zanik wykształcenia klasycznego absolwentów szkół średnich wpływa negatywnie na edukację w szkołach wyższych, gdzie studenci z konieczności podejmują naukę łaciny od podstaw, zamiast pogłębiać jej znajomość i poszerzać jednocześnie wiedzę w zakresie kultury antycznej (w zależności od kierunku studiów: filologia polska, filologie obce, historia, filozofia, prawo, medycyna i inne).

Opisana sytuacja w Polsce rażąco odbiega od stanu edukacji w krajach Unii Europejskiej, przedstawionego na konferencji ministrów edukacji krajów członkowskich i kandydujących w marcu 2003 r. w Atenach, a także stanu w niektórych krajach kandydujących, jak Węgry, gdzie wg urzędowego raportu nauką łaciny objęto 25% szkół średnich. Odpowiednie dane zawarte są w sprawozdaniu z konferencji, złożonym w MENiS przez reprezentującego Polskę prof. Jerzego Stykę, prezesa Polskiego Towarzystwa Filologicznego, oraz załączonych raportach rządów krajów członkowskich Unii i państw kandydujących.

W ocenie Towarzystwa Kultury Języka obecny, bardzo zły stan, a wręcz upadek wykształcenia klasycznego w Polsce stawia nasz kraj poza marginesem głównego nurtu tożsamości europejskiej, jaką jest tradycja śródziemnomorska, zarówno antyczna, jak i judeochrześcijańska.

Apelujemy do Instytutu Spraw Publicznych o podjęcie działań, mających na celu nawiązanie do chlubnych tradycji nauczania przedmiotów klasycznych w Polsce. W związku z tym domagamy się wprowadzenia łaciny do liceów ogólnokształcących oraz średnich szkół medycznych jako drugiego lub trzeciego języka obcego, zaopatrzonego w odpowiednie podstawy programowe w zakresie podstawowym i rozszerzonym. Dzięki temu będzie możliwe opracowanie koherentnego regulaminu egzaminu maturalnego, standardów egzaminacyjnych na dwóch poziomach oraz dostosowanego do nich ramowego planu nauczania w szkołach publicznych.

Józef Porayski-Pomsta
prezes Zarządu Głównego
Towarzystwa Kultury Języka

Mirosław Dawlewicz
(Wilno)

SŁOWNICTWO SPOŁECZNO-POLITYCZNE W JĘZYKU OSÓB POLSKIEGO POCHODZENIA NA LITWIE (NA PODSTAWIE BADAŃ ANKIETOWYCH)

Celem artykułu jest prezentacja wyników pierwszego etapu badań dotyczących polskiej leksyki społeczno-politycznej funkcjonującej na Litwie oraz próba porównania jej z tego typu słownictwem stosowanym w Polsce. Inspiracją oraz punktem odniesienia do przeprowadzenia powyższych badań stały się prace nad projektem *Słownika pojęć politycznych i społecznych krajów Europy Środkowej i Wschodniej* (SPPS), prowadzone przez zespół Pracowni Językoznawstwa Stosowanego Instytutu Języka Polskiego Uniwersytetu Warszawskiego we współpracy z Uniwersytetem Nancy 2 we Francji (koordynator ze strony polskiej — prof. Stanisław Dubisz)¹. Język polityki dość często stawał się przedmiotem badań językoznawców polskich, o czym świadczy liczna literatura przedmiotu, dotycząca pojęcia języka politycznego, jego stylów i odmian, zagadnień współczesnej retoryki i propagandy². Z kolei należy

¹ Więcej o celach i założeniach metodycznych projektu SPPS w artykule Stanisława Dubisza, „Słownik pojęć politycznych i społecznych krajów Europy Środkowej i Wschodniej” — (SPPS) — *etnosy, cele, rekonesans badawczy*, [w:] *Język – polityka – społeczeństwo. Słownik pojęć politycznych i społecznych krajów Europy Środkowej i Wschodniej*, pod red. S. Dubisza, J. Porayskiego-Pomsty, E. Sękowskiej, Warszawa 2004, s. 13-27.

² Por. przykładowo: I. Borkowski, *Świt wolnego słowa. Język propagandy politycznej 1981-1995*, Wrocław 2003; J. Bralczyk, *Hasła przedwyborcze. Wybory do Sejmu i Senatu w 1989*, „Zeszyty Prasoznawcze”, Kraków 1990, R. XXXI, nr 2-4, s. 39-49; tegoż, *O języku polskiej propagandy politycznej lat siedemdziesiątych*, Warszawa 2003; D. Dabert, *Mowa kontrolowana. Szkice o języku publicznym w Polsce po 1989 roku*, Poznań 2003; S. Dubisz, *Język i polityka. Szkice z historii stylu retorycznego*, Warszawa 1992; tegoż, *Historia leksemu „demokracja” w języku polskim (analiza leksykograficzna)*, „Poradnik Językowy” 2003, z. 3, s. 3-11; M. Głowiński, *Mowa w stanie oblężenia 1982-1985*, Warszawa 1996; I. Kamińska-Szmaj, *Słowa na wolności*, Wrocław 2001; M. Kochan, *Slogany w reklamie i polityce*, Warszawa 2003; B. Kudra, *Sposoby powstawania prasowych okazjonalizmów politycznych*, „Poradnik Językowy” 1996, z. 8, s. 35-44; W. Lubaś, *Żurnalistyczne ciosy polityczne*, „Twórczość” 1993, nr 3, s. 127-130; *Manipulacja w języku*, pod red. P. Krzyżanowskiego, P. Nowaka, Lublin 2004;

podkreślić, że na Litwie brak jest większych opracowań językoznawczych z tego zakresu³.

Badaniami, których wyniki przedstawiam w niniejszym artykule, objęto stosunkowo zwarte środowisko społeczności polskiej na Litwie, urodzonej i mieszkającej w Wilnie i Sołecznicach⁴, reprezentujące różne zawody i poziom wykształcenia (od średniego — 19 osób do wyższego — 81 osób)⁵. Grupę respondentów stanowią przede wszystkim nauczyciele (27 osób), dziennikarze (19 osób) oraz pracownicy naukowcy Uniwersytetu Wileńskiego oraz Wileńskiego Uniwersytetu Pedagogicznego (14 osób), rzadziej — przedstawiciele innych zawodów: urzędnicy, lekarze, prawnicy i policjanci (23 osoby). Druga grupa ankietowanych to młodzież akademicka studiująca na wyższych uczelniach w Wilnie (17 osób). Łącznie eksploracja objęła 100 osób w wieku od 20 do 69 lat (w tym 63 kobiety i 37 mężczyzn). Badania zostały przeprowadzone w grudniu 2002 i na początku 2003 r.

L. Mariak, *Perswazyjność prasy tajnej okresu Powstania Styczniowego na przykładzie leksyki*, Szczecin 2001; K. Ożóg, *Język kampanii wyborczej z 1997 r. na tle polszczyzny lat dziewięćdziesiątych*, „Język Polski” LXXVIII 3-4, 1998, s. 171-178; W. Pisarek, *Perswazyjność języka w polemikach prasowych*, „Zeszyty Prasoznawcze”, Kraków 1973, R. XIV, nr 4, s. 19-32; tegoż, *Polskie słowa sztandarowe i ich publiczność*, Kraków 2002; J. Puzynina, *O języku naszej prasy w latach przełomu (1987-1990)*, „Przegląd Humanistyczny” 1992, nr 3, s. 21-31; E. Sękowska, *Horyzont polityczny współczesnych Polaków*, „Poradnik Językowy” 2003, z. 4, s. 3-15; A. Wierzbicka, *Język antytotallitarny w Polsce: o pewnych mechanizmach samoobrony językowej*, „Teksty Drugie” 1990, nr 4, s. 5-28; A. Zagrodnikowa, *Słownictwo i frazeologia okresu przemian w Polsce*, „Zeszyty Prasoznawcze”, Kraków 1982, R. XXIII, nr 1-2, s. 41-56; tejże, *Słownictwo i frazeologia w publicystyce prasowej w Polsce 1980-1983*, „Zeszyty Prasoznawcze”, Kraków 1986, R. XXVII, nr 2, s. 27-38. Por. też bibliografię opracowaną przez E. Sękowską, *Język – słownictwo – polityka. Wybrana literatura przedmiotu za lata 1998-2003*, [w:] *Język – polityka – społeczeństwo. Słownik pojęć politycznych...*, op.cit., s. 251-253.

³ Na dorobek ten składa się kilka prac o charakterze postulatywnym takich autorów, jak P. Kniūkšta, „*Sovietai*”, *barbarizmai ir kalbininkai*, [w:] *Kalbos vartosena ir tvarkyba*, Vilnius 2001, s. 189-198; także „*Gimtoji kalba*” 1992, nr 1, s. 9-14; V. Rudaitienė, *Skolinių vartojimo tendencijos politiniame diskurse*, „Lituanica” 2003, nr 1 (53), s. 62-74; V. Savaniakaitė, *Lietuvybės simbolių perteikimai*, „Lituanica” 2002, nr 2 (50), s. 39-45; J. Šukys, *Kalbos patarimai politikams ir visiems kalbą sakytojams*, Vilnius 2000.

⁴ Według danych ostatniego spisu ludności z 2001 r. na Litwie mieszkało 234 984 Polaków. Stanowili oni 6,74% wszystkich mieszkańców kraju. Odsetek Polaków wśród ogółu mieszkańców Wilna stanowi 18,7% (104 446), Sołecznic — 79,2% (31 223). Źródło: *Lietuvos Respublikos Gyventojų ir būstų 2001 m. visuotinio surašymo rezultatai. Gyventojai pagal lytį, amžių, tautybę ir tikybą*, Statistikos departamentas prie Lietuvos Respublikos Vyriausybės, Vilnius 2002.

⁵ Za pomoc w przeprowadzeniu badań ankietowych w Sołecznicach serdecznie dziękuję nauczycielce sołecznickiej Szkoły Średniej im. J. Śniadeckiego mgr Bożenie Bandalewicz.

Posłużono się w nich ankietą opracowaną przez autorów i projektodawców SPPS, zmodyfikowaną i uzupełnioną o rejestr leksemów-pojęć oddających współczesne realia społeczno-polityczne i kulturowe na Litwie⁶. Respondenci mieli odpowiedzieć na 3 pytania. Pierwszy punkt ankiety zawierał listę uniwersalnych pojęć politycznych i społecznych⁷. Niektóre spośród nich stanowią paradygmat o wartości podstawowej, tj. obejmują pojęcia nacechowane pozytywnie dla poszczególnych narodów. Inne, przeciwnie, są uważane za antywartości. Zadaniem badanych było więc wskazanie tych terminów, które według nich oznaczają: wartość rozpowszechnioną (WR) lub nierozpowszechnioną (WN) oraz antywartość rozpowszechnioną (AR) lub nierozpowszechnioną (AN). Punkt drugi i trzeci ankiety zawierał prośbę o ułożenie przez respondentów własnej listy pojęć, które uwzględniałyby realia polityczne i społeczne Litwy, kraju, którego są obywatelami, oraz podanie wyrazów, wyrażeń lub terminów najlepiej oddających niegdyś oraz obecnie myśl polityczną w kraju ich zamieszkania (wszystkie wymienione przez respondentów leksemy wraz z ich frekwencją podano w aneksie⁸).

Wskazania respondentów umożliwiły sporządzenie dwóch poniższych list rangowych: listy wyrazów oznaczających pojęcia nacechowane pozytywnie oraz listy wyrazów nacechowanych negatywnie. Prezentowany materiał leksykalny nie obejmuje całości analizowanego słownictwa, został ograniczony do pierwszych dwudziestu leksemów-pojęć. Liczby w nawiasach oznaczają frekwencję wskazań w procentach.

⁶ 1. pytanie ankiety uległo modyfikacji, która polegała na rozbudowaniu tabeli, zawierającej uniwersalną listę pojęć politycznych i społecznych, o dodatkowe, bardziej szczegółowe, określenie tych terminów jako: WARTOŚĆ [WARTOŚĆ ROZPOWSZECHNIONA (WR) oraz WARTOŚĆ NIEROZPOWSZECHNIONA (WN)] // ANTYWARTOŚĆ [ANTYWARTOŚĆ ROZPOWSZECHNIONA (AR) oraz ANTYWARTOŚĆ NIEROZPOWSZECHNIONA (AN)]. W pierwotnej (oryginalnej) wersji ankiety pytania były pogrupowane wg trzech wyznaczników: P — pojęcia podstawowe; R — pojęcia rozpowszechnione oraz PR — pojęcia uważane za podstawowe i rozpowszechnione.

⁷ Opracowana przez projektodawców *Słownika pojęć politycznych i społecznych* tzw. lista uniwersalna zawierała wyjściowy rejestr podstawowych pojęć politycznych i społecznych, mających wykładniki leksykalne w językach i kulturach krajów Europy Środkowowschodniej. Rejestr uniwersalnych leksemów-pojęć ulegał modyfikacjom w kierunku jego uzupełniania, w zależności od specyfiki danego języka i kultury etnicznej. Por. S. Dubisz, „*Słownik pojęć politycznych i społecznych*”..., op.cit., s. 17.

⁸ Wszystkie wyrazy rosyjskie zapisują literami alfabetu łacińskiego. Zachowują też ortografię oryginału.

Frekwencyjna lista rangowa pojęć społeczno-politycznych o wartości podstawowej i antywartości według oceny społeczności polskiej na Litwie (na podstawie odpowiedzi na 1. pytanie ankiety — listy uniwersalnej)

Hierarchia wartości (wyrazy oznaczające pojęcia nacechowane pozytywnie)	Hierarchia antywartości (wyrazy oznaczające pojęcia nacechowane negatywnie)
1. niepodległość (94%)	1. biurokracja (93%)
2. historia (93%)	2. przemoc (91%)
3. Europa (92%) język ojczysty (92%)	3. totalitaryzm (79%) (AN)
4. naród (91%) rodzina (91%)	4. faszyzm (77%) (AN)
5. prezydent (90%)	5. anarchia (76%) (AN)
6. Kościół (89%) system prezydencki (89%) tradycja (89%)	6. konflikt (74%) zatarg (74%)
7. Kraj (88%)	7. nacjonalizm (72%)
8. nauka (87%)	8. rewolucja (66%)
9. państwo (86%) wiedza (86%)	9. rasizm (63%) (AN)
10. człowiek (85%)	10. komunizm (61%) (AN)
11. edukacja (84%) ojczyzna (84%)	11. opór; nieposłuszeństwo (48%) utopia (48%) (AN)
12. kultura (83%) wolność (83%)	12. ateizm (47%)
13. katolicyzm (82%) szkolnictwo (82%)	13. konserwatyzm (45%)
14. pokój (80%)	14. nacjonalizacja (39%)
15. praca (79%)	15. klasa burżuazyjna (34%) (AN)
16. demokracja (77%)	16. socjalizm (32%) (AN)
17. wzajemne zrozumienie (76%)	17. lewica (27%)
18. inteligencja (74%)	18. fundamentalizm (22%) (AN)
19. religia (72%) społeczeństwo (72%)	19. kosmopolityzm (19%)
20. obywatel (70%) ojcowizna (70%)	20. feminizm (17%)

Z zestawienia wynika, że hasła oznaczające pojęcia nacechowane pozytywnie mają stosunkowo wysoki i jednocześnie dość zrównoważony rozkład frekwencyjny. Na liście rangowej frekwencja 20 nazw o wartości podstawowej stanowi od 70% do 94%. Najwyższą, przekraczającą 90% frekwencję osiągnęło kolejno 6 wyrazów: równorzędnie — *naród*, *rodzina* (91%), *Europa*, *język ojczysty* (92%) oraz *historia* (93%) i *niepodległość* (94%). Pozostałe pojęcia mieszczą się w granicach 70-80%, co niewątpliwie jest również wielkością znaczną. Wskaźnik ten skupia się przede wszystkim wokół takich pojęć, jak: *Kościół*, *tradycja*, *pań-*

stwo, ojczyzna, wolność, szkolnictwo, obywatel, ojcowizna itd. Nie ulega wątpliwości, iż wysoka pozycja na liście rankingowej takich pojęć, jak *niepodległość* oraz *historia* wynika z historycznego przełomu w dziejach Litwy, kiedy to w 1991 r. państwo litewskie po raz drugi w XX w. odzyskało niepodległość.

Podobnie jak w badaniach polskich, wysokie notowania na liście uniwersalnej w hierarchii antywartości, tj. wyrazów oznaczających pojęcia nacechowane negatywnie, osiągnęły hasła: *biurokracja* (93%), *przemoc* (91%), *totalitaryzm* (79%), *faszizm* (77%), *nacjonalizm* (72%), *rasizm* (63%) itd.⁹ Znaczną niechęć wśród ankietowanych wywołały również wyrazy *komunizm* (61%), *ateizm* (47%), *socjalizm* (32%) oraz *lewica* (27%). Prawdopodobnie wynika to z pamięci o nie tak dawnej jeszcze przeszłości wspólnego państwa radzieckiego, jego ideologii i ustroju społecznego. Dla respondentów pojęcia te oznaczają treści najgorsze i najbardziej nieprzyjemne, budzą niechęć i stosunek negatywny.

Interesująco przedstawia się porównanie danych, obrazujących realia polityczne i społeczne, uważanych za podstawowe przez respondentów narodowości polskiej na Litwie oraz w Polsce. Poniżej przedstawiam zestawienie podstawowych pojęć społeczno-politycznych o największej frekwencji w tych państwach. Obok hasła w nawiasach wraz ze skrótem nazwy państwa (Litwa — L, Polska — P) podano odpowiednio numer miejsca w hierarchii pojęć, jakie dany wyraz zajmuje w każdym z tych państw.

Zestawienie hierarchii uniwersalnych pojęć politycznych i społecznych o wartości podstawowej, charakterystycznych dla zbiorowości polskiej na Litwie oraz w Polsce

LITWA	POLSKA
1. niepodległość (P 4)	1. demokracja (L 16)
2. historia (brak danych)	2. wolność (L 12)
3. Europa (P 7) język ojczysty (brak danych)	3. naród (L 4)
4. naród (P 3) rodzina (P 10)	4. niepodległość (L 1)
5. prezydent (brak danych)	5. ojczyzna (L 11)
6. Kościół (P 6) system prezydencki (brak danych) tradycja (P 17)	6. Kościół (L 6)
7. Kraj (brak danych)	7. Europa (L 3)
8. nauka (brak danych)	8. człowiek (L 10)
9. państwo (P 12) wiedza (brak danych)	9. polityka (L 30)
10. człowiek (P 8)	10. rodzina (L 4)

⁹ Dane ankietowe porównuję i zestawiam z materiałem polskim opracowanym przez Elżbietę Sękowską. Zob. E. Sękowska, *Horyzont polityczny współczesnych Polaków*, „Poradnik Językowy” 2003, z. 4, s. 3-15.

11. edukacja (P 14) ojczyzna (P 5)	11. kultura (L 12)
12. kultura (P 11) wolność (P 2)	12. państwo (L 9)
13. katolicyzm (brak danych) szkolnictwo (brak danych)	13. praca (L 15)
14. pokój (P 20)	14. edukacja (L 11)
15. praca (P 13)	15. społeczeństwo (L 19)
16. demokracja (P 1)	16. kapitalizm (L 34)
17. wzajemne zrozumienie (brak danych)	17. tradycja (L 6)
18. inteligencja (brak danych)	18. patriotyzm (L 37)
19. religia (brak danych) społeczeństwo (P 15)	19. władza (L 33)
20. obywatel (brak danych) ojcowizna (brak danych)	20. pokój (L 14)

Konfrontacja obu list rangowych pozwala na wyodrębnienie w nich leksemów-pojęć wspólnych i różniących. Z zestawienia danych jednoznacznie wynika, że zasięg słownictwa wspólnego jest duży. Ogółem wystąpiło tu 16 wyrazów wspólnych o wartości podstawowej. Są to: *człowiek, demokracja, edukacja, Europa, Kościół, kultura, naród, niepodległość, ojczyzna, państwo, pokój, praca, rodzina, społeczeństwo, tradycja, wolność*. Należy jednak podkreślić, że współwystępujące tu hasła nieraz zajmują odległe od siebie miejsce. Oto przykłady: *demokracja* — L 16 i P 1; *ojczyzna* — L 11 i P 5; *pokój* — L 14 i P 20; *rodzina* — L 4 i P 10; *tradycja* — L 6 i P 17; *wolność* — L 12 i P 2 itd. Następna grupa obejmuje przykłady hierarchicznie bardziej zbliżone. Mają one co najmniej jedno lub kilka miejsc różniących je w porównywanej hierarchii. Są to: *naród* — L 4 i P 3; *niepodległość* — L 1 i P 4; *Europa* — L 3 i P 7; *człowiek* — L 10 i P 8; *państwo* — L 9 i P 12; *kultura* — L 12 i P 11; *praca* — L 15 i P 13.

Wreszcie hasło, które znalazło się na tej samej pozycji na obu listach rangowych. Tym hasłem jest *Kościół*, zajmujący szóste miejsce na liście podstawowych pojęć społeczno-politycznych. Należy pamiętać, że przez cały okres powojenny ważnym czynnikiem i ośrodkiem polskości na Litwie obok szkoły pozostawał Kościół. Stąd też jego wysoka pozycja na liście rangowej¹⁰.

Kolejna grupa przykładów to hasła wyróżniające oba kraje. Znalazły się tu m.in.: L — *historia, inteligencja, język ojczysty, katolicyzm, kraj,*

¹⁰ Por. m.in. Z. Kurzowa, *Świadomość językowa i poglądy współczesnych Polaków litewskich na ich język*, „Przegląd Polonijny” XIV, 1998, z. 1, s. 75-96; K. Geben, *Świadomość i kompetencja językowa a warstwy leksykalne w idiolektach młodzieży polskiego pochodzenia na Wileńszczyźnie*, Warszawa 2003, s. 38-39 i in.

nauka, obywatel, ojcowizna, prezydent, religia, szkolnictwo, wiedza, wzajemne zrozumienie; P — kapitalizm, patriotyzm, polityka, władza.

Niewątpliwie, dla społeczności polskiej na Litwie pojęcia te są wyjątkowe, stanowią one wartości podstawowe. *Język ojczysty, katolicyzm, nauka, religia, szkolnictwo* bardzo często są traktowane jako wyznaczniki polskości¹¹. Poczucie polskości, podobnie jak w Polsce¹², rodziło się z przywiązania do ziemi — *ojcowizna*. Wśród wyróżniających się haseł na uwagę zasługuje też wyraz *kraj*. Przez Polaków na Litwie jest on używany czasem wymiennie z określeniem Polski jako Macierzy. W ten sposób respondenci podkreślają poczucie łączności duchowej i kulturalnej z rodakami i Polską. Postrzeganie Polski jako ideologicznej ojczyzny jest wśród Polaków na Litwie częste¹³.

Zaskoczeniem może być fakt, że na wileńskiej uniwersalnej liście pojęć wartości hasło *patriotyzm* znalazło się na dalszej, bo dopiero na 37 pozycji, podczas gdy w Polsce — na 18.

Porównanie dwudziestowyrazowych list haseł, reprezentujących podstawowe pojęcia społeczno-polityczne na liście uniwersalnej i wskazanych przez środowisko polskie na Litwie, z analogicznymi wskazaniami respondentów w Polsce, ukazuje pewne podobieństwa i różnice. Jak już wcześniej sygnalizowano, zasięg słownictwa wspólnego jest duży — ogółem wystąpiło tu 16 wyrazów wspólnych. Pojęcia te okazały się charakterystyczne dla obu państw (obu grup respondentów). Różnice dotyczą niekiedy zajmowanej pozycji, bliższej lub dalszej, haseł współwystępujących na obu listach rankingowych.

Materiał zgromadzony w odpowiedzi na pytanie drugie i trzecie ankiety charakteryzuje niejednorodność i duży rozrzut opinii. Podobnie jak w badaniach polskich, funkcjonują tu obok siebie wyrazy nazywające pojęcia nowe i historyczne, występuje krzyżowanie się kręgów tematycznych, co utrudnia ustalenie treści i zakresu badanego pojęcia. Według Kazimierza Ożoga „liczebność tej leksyki [społeczno-politycznej — M.D.] powoduje, że wprowadzenie jakichkolwiek klasy-

¹¹ O ważności tych pojęć dla środowiska Polaków na Litwie może świadczyć również cytat pochodzący z dziennika „Kurier Wileński”: „Dla rodzin polskich Litwy dzień ten [1 września — M.D.] jest sprawdzianem z *postawy patriotycznej — tożsamość narodowa* zaczyna się właśnie w *ławie szkolnej*”, „Kurier Wileński” nr 168, 01.09.2004, s. 1.

¹² Por. E. Sękowska, *Horyzont polityczny ...*, op.cit., s. 13.

¹³ Formuła państwowo-narodowej przynależności Polaków na Litwie zawarta została w uchwałach założycielskiego zjazdu Związku Polaków na Litwie w 1989 r. W *Odezwie do Polaków na Litwie* twierdzono wówczas: „Litwa — Ojczyzną, Polska — Macierzą naszą. Ziemia ojców — naszą ziemią. Mowa i wiara dziadów — mową i wiarą wnuków”. Zob. C. Żołędowski, *Białorusini i Litwini w Polsce, Polacy na Białorusi i Litwie. Uwarunkowania współczesnych stosunków między większością i mniejszościami narodowymi*, Warszawa 2003, s. 304-305. Por. też M. Jagiello, *Szkice o polityce wschodniej i mniejszościach narodowych*, Warszawa 2000, s. 489.

fikacji jest rzeczą bardzo trudną, a poczynione podziały będą i tak nieostre¹⁴. Należy jednak zaznaczyć, że uzyskane słownictwo (ponad 1000 jednostek leksykalnych) ukazuje szerokie spektrum określonych kategorii politycznych i społecznych istniejących w świadomości badanej grupy respondentów — Polaków mieszkających na Litwie.

W badanym materiale leksykalnym znalazło się 330 nazw podanych przez ankietowanych jako określenia pojęć niegdyś, czyli przed zmianą ustroju politycznego, najlepiej wyrażających myśl polityczną kraju ich zamieszkania. Znalazło się tu sporo określeń charakteryzujących właściwości polityczne i społeczne minionej epoki, kiedy to Litwa była jedną z piętnastu republik związkowych, wchodzących w skład ZSRR. Rozmiary, formy i zasięg sowietyzacji były na Litwie dużo większe aniżeli w Polsce. Wraz z inkorporacją Litwy do ZSRR na jej terytorium wprowadzono radzieckie ustawodawstwo, ogłoszono pełną nacjonalizację ziemi, przemysłu, transportu i handlu. Stąd nadrzędnymi i najczęstszymi określeniami są nazwy polityczne związane z partią, jej ideologią i rządem oraz nazwy odzwierciedlające dawny system gospodarki socjalistycznej. Należy tu wyróżnić np. nazwy organizacji społecznych i politycznych — *KPZR, Partia Komunistyczna, komsomolska, pionierska, partyjna*; członków tych organizacji — *komunista, bolszewik, komsomolec, pionier, październiátko//oktebriata*; nazwy z zakresu ideologii i światopoglądu —

¹⁴ Zob. K. Ożóg, *Język w służbie polityki. Językowy kształt kampanii wyborczych*, Rzeszów 2004, s. 59. Por. też artykuły: J. Puzynina, *Leksyka społeczno-polityczna w opisie słownikowym*, [w:] *Nie bez znaczenia... Prace ofiarowane Profesorowi Zygmuntowi Saloniemu z okazji jubileuszu 15 000 dni pracy naukowej*, Białystok 2001, s. 229-234 oraz J. Linde-Usiekniewicz, *Próba klasyfikacji wybranych pojęć społeczno-politycznych*, „Poradnik Językowy” 2003, z. 7, s. 4-13. Interesująco przedstawia się próba klasyfikacji współczesnego rosyjskiego słownictwa politycznego, zaproponowana przez językoznawców z Instytutu Badań Językoznawczych RAN w Sankt Petersburgu: I. Наименования лиц: 1. Должностные лица; 2. Недолжностные лица: члены партий, фракций; сторонники тех или иных политических убеждений; представители определенных групп; род занятий, деятельность человека. II. Наименования понятий, связанных с государственным устройством и структурой власти: 1. Формы государственного устройства; 2. Государственные структуры: учреждения и службы; политические организации и группы (общие и частные наименования); 3. Понятия, отражающие внутреннюю структуру органов власти. III. Понятия, связанные с политической жизнью страны: 1. Политические действия, преобразования, процессы, церемонии; 2. Периоды в политической жизни страны; 3. Ситуации, сложившиеся в политике; 4. Политические события; 5. Документы, своды правил. IV. Понятия, связанные с политическими воззрениями: 1. Политические движения, течения, воззрения; 2. Свойства и качества, характеризующие политические действия, интересы, идеологию. Zob. И.О. Ткачева, *Политическая лексика в современном русском языке: тематические разряды*, [w:] *Материалы XXXI Всероссийской научно-методической конференции преподавателей и аспирантов, Выпуск 8, Лексикология и лексикография (русско-славянский цикл), часть 1*, Санкт-Петербург 2002, s. 7-10.

leninizm, socrealizm, marksizm, komunizm naukowy, internacjonalizm; nazwy własne przywódców partyjnych — Chruszczow, Lenin, Stalin; organów państwowych — KC, KGB, NKWD; dawne nazwy państw — Litwa Radziecka//Litewska SRR//LSRR, PRL, ZSRR//Związek Radziecki//Związek Sowiecki; nazwy z zakresu gospodarki i ekonomiki socjalistycznej — kolchozy, sowchozy, fabryki, gospodarka planowa, współzawodnictwo socjalistyczne, plan gospodarczy, przodownik pracy, pięcioletka, kolektywizacja, BAM¹⁵; nazwy radzieckich marek samochodowych — Czajka, Moskwicz, Wołga, Zaporozec, Żiguli; nazwy świąt państwowych — Dzień Armii Radzieckiej, Dzień Kobiet, Święto Ludzi Pracy, 1 Maja, Święta Październikowe; nazwy symboli radzieckich — sierp i młot (godło ZSRR, symbolizujące państwo chłopów i robotników), gwiazda pięcioramienna, Awrora¹⁶; nazwy artykułów spożywczych, najczęściej kojarzących się respondentom z dawnym zaopatrzeniem w sklepach — bułeczki po 3 kopiejki, Buratino (nazwa lemoniady od ros. *Буратино*, bohatera popularnej bajki dla dzieci, rosyjski odpowiednik włoskiego Pinokia), butelki z kefirem, doktorska kielbasa (ros. *докторская колбаса*), kwas, sowieckie szampanskoje itd. Znalazły się tu przykłady charakterystycznych haseł z tego okresu: *Proletariusze wszystkich krajów łączcie się!*, *Niech żyje sojusz klasy robotniczej i chłopskiej!*, *Chwała KC KPZR!*, *Chwała pracy!*, *Chwała narodowi!*, *Niech żyje jedność braterskich narodów ZSRR!*, *Niech żyje KPZR!*, *Niech żyje przyjaźń narodów!* Wśród prezentowanych przykładów wyodrębnia się też grupa słownictwa z okresu transformacji ustrojowej lat osiemdziesiątych — dziewięćdziesiątych: *blokada*, *blokada ekonomiczna*, *Czernobyl*, *dyktat Moskwy*, *dziki kapitalizm*, *Gorbaczow/Gorbi*, *kupony*, *odrodzenie narodowe*, *okupacja*, *okupanci*, *pierestrojka*, *przebudowa*, *sowieckie wojsko*, *talony*, *walka z alkoholizmem* itd. Semantycznie są to wyrazy zróżnicowane i trudno jest wydzielić wśród nich jakieś jednolite grupy.

Ze względu na zmiany, jakie dokonały się w ciągu ostatnich piętnastu lat w życiu społecznym i politycznym na Litwie, trzeba podkreślić historyczny już charakter tego materiału, który odzwierciedla język pewnego okresu, charakterystyczny nie tylko dla Litwy, lecz także dla innych byłych republik radzieckich¹⁷.

¹⁵ BAM — Bajkalsko-Amurska Magistrala, linia kolejowa w Federacji Rosyjskiej, zbudowana w latach 1974-1984 olbrzymim nakładem sił i środków: łącznie z odnogami ma 4300 km długości. Zob. W. Kopaliński, *Słownik wydarzeń, pojęć i legend XX wieku*, Warszawa 2002, s. 30.

¹⁶ „Aurora” — krążownik rosyjski, z którego w październiku 1917 r. oddano wystrzał będący sygnałem do szturm na Pałac Zimowy, później uważany za symboliczny początek Rewolucji Październikowej. Zob. W. Kopaliński, *Słownik wydarzeń...*, op.cit., s. 25.

¹⁷ Por. m.in. O. Demska-Kulczycka, *Słownik pojęć politycznych i społecznych (SPPS) krajów Europy Środkowej i Wschodniej (EŚW) — specyfika ukraińskich danych ankietowych*, [w:] *Język – polityka – społeczeństwo...*, op.cit., s. 111-118.

W zbiorze znalazło się również przeszło 400 hasel podanych przez respondentów jako nazwy pojęć współcześnie najlepiej wyrażających myśl polityczną państwa litewskiego. Pokrywają się one częściowo z leksemami występującymi na liście pojęć uniwersalnych oraz z wypowiedziami dotyczącymi 2. punktu ankiety, w którym zadaniem ankietowanych było ułożenie własnej listy pojęć, uwzględniających najlepiej właściwości polityczne i społeczne ojczystego kraju. Najwyższą frekwencję uzyskały wyrazy: *NATO* (35 razy), *Unia Europejska* (33), *demokracja* (26), *bezrobocie* (19) itd. (por. Aneks). Można wyodrębnić tu następujące grupy tematyczne: nazwy charakteryzujące życie polityczne — *NATO*, *Unia Europejska*, *demokracja*, *liberalizm*, *prezydent*, *wybory*, *Sejm*, *Europa*, *parlament*, *referendum*, *kampania wyborcza*, *ONZ*, *partia*, *polityka*, *premier*, *socjaldemokraci*, *system prezydencki*, *opozycja*, *państwo*, *pluralizm*, *prawica*, *lewica* itd.; nazwy charakteryzujące życie społeczne — *bezrobocie*, *policja*, *korupcja*, *kościół*, *biurokracja*, *samorząd/-y*, *edukacja*, *opinia publiczna*, *tolerancja*, *elita*, *prawa człowieka*, *protest*, *alkoholizm*, *dobro własne* itd.; nazwy charakteryzujące życie gospodarcze — *prywatyzacja*, *spółka akcyjna*, *wolny rynek*, *biznes*, *kredyt*, *bank*, *bankructwo*, *ekonomika*, *firma*, *fundusze inwestycyjne*, *gielda* itd.; nazwy nawiązujące do wydarzeń historycznych i politycznych — *jednocząca się Europa*, *wejście do NATO*, *wspólna Europa*. W materiale słownikowym wystąpiły również pojedyncze przykłady leksemów-pojęć, wyrażające reakcję samego ankietowanego na zachodzące zmiany w życiu społeczno-politycznym państwa i postawę wobec nich. W grupie hasel pojawiły się potoczne wyrażenia ekspresywne, oddające często lekceważący stosunek użytkowników języka do ich treści. Dotyczą one przede wszystkim sposobu sprawowania władzy, np. *afery polityczne i gospodarcze*, *afery bankowe*, *amatorszczyzna władz*, *niekompetentność*, *niesumienność w wykonywaniu swych obowiązków*, *dziki kapitalizm*; postaw politycznych i światopoglądowych, np. *ciemnogród*; ugrupowań politycznych, np. *czerwoni*; nieuczciwych zachowań lub działań, np. *arogancja władz*, „*prychwatyzacja*”, *mafia ekonomiczna//polityczna*, *pranie brudnych pieniędzy*, *sprzedajność polityków* itd. Polityka dość często postrzegana jest przez społeczeństwo w różnych państwach jako sfera nieuczciwych działań, walki o władzę oraz obszar, w którym zostały skompromitowane wszelkie wartości¹⁸.

W prezentowanym materiale leksykalnym wyodrębniają się również hasła charakterystyczne wyłącznie dla Litwy. Ogółem wystąpiło ich kilkadziesiąt, np.: *pogaństwo*, *tradycje WKL*, *pogoń*, *konstytucja litewska*, *Dzień Niepodległości Litwy*, *wojsko litewskie*, *Litwa*, *Litwa Radziecka//Litewska SRR//LSRR*, *wolna Litwa*, *Litwa od morza do morza*, li-

¹⁸ Por. K. Mosiołek-Kłosińska, *Ślady polskich przemian po 1989 roku w słownictwie ogólnym*, [w:] *Polszczyzna w komunikowaniu publicznym*, pod red. W. Gruszczyńskiego, J. Bralczyka, G. Majkowskiej, Warszawa 1999, s. 37-62.

twomania, obrona państwa litewskiego, akcja rowerowa (nieudana akcja tzw. pomarańczowych rowerów, zainicjowana w 2002 r. przez władze Wilna, polegająca na propagowaniu zdrowego trybu życia oraz bezpłatnym korzystaniu z rowerów w centrum miasta), *wagnorki* (nazwa środka płatniczego na Litwie w latach 1991-1992 od nazwiska ówczesnego premiera Gediminas Vagnoriusa), *bobelinė* (nazwa nalewki żurawinowej od nazwiska posła na Sejm Kazysa Bobelisa), *Sodra* (litewski zakład ubezpieczeń społecznych, odpowiednik ZUS w Polsce), *bal wiedeński w Wilnie, Król Ubogich* (przezwisek posła na Sejm Vytautasa Šustauskasa, który zasłynął w swoim czasie z organizacji w Wilnie tzw. balu ubogich będącego formą sprzeciwu wobec odbywającego się w Ratuszu Wileńskim balu wiedeńskiego zorganizowanego przez ambasadę austriacką na Litwie), *Sajūdis* (Litewski Ruch na Rzecz Przebudowy „Sajūdis”, utworzony w 1988 r.), *sajudziści, Landsbergis* (Vytautas Landsbergis, znany polityk i działacz społeczny, jeden z założycieli „Sajūdisa”), *Brazauskas* (Algirdas Brazauskas, premier rządu litewskiego), *prezydent akrobata, pilot* (aluzja do zawodu eksprezydenta Litwy Rolandasa Paksasa, odsuniętego od władzy w 2004 r. w wyniku impeachmentu), *krajowcy* (grupa wileńskich Polaków, propagująca w latach dwudziestych XX w. ideę współpracy dla dobra Litwy jako wspólnej ojczyzny wszystkich narodowości dawnego Księstwa Litewskiego), *naród Wiczów*¹⁹ i inne.

Znalazły się tu również określenia dotyczące sytuacji mniejszości polskiej na Litwie, np.: *tożsamość narodowa, duch narodowy, język ojczysty, świadomość językowa, świadomość narodowa, mniejszość narodowa, Polak-katolik, Związek Polaków na Litwie//ZPL, zetpeelowiec, Akcja Wyborcza Polaków na Litwie//AWPL* (partia polityczna mniejszości polskiej na Litwie, założona w sierpniu 1994 r.), *platforma AWPL, awupelowcy, ZHPL* (Związek Harcerstwa Polskiego na Litwie), *Dom Polski w Wilnie, Instytut Polski w Wilnie, szkoły polskie, polskość, pisanie nazwisk po polsku, autonomia, autonomiści, pilsudczycy, lituanizacja, Głosuj na trzynastkę!* (jedno z haseł wyborczych Akcji Wyborczej Polaków na Litwie), *radio „Znad Wilii”* (polska prywatna rozgłośnia radiowa w Wilnie), *„Czerwony Sztandar”* (jedyne w byłym ZSRR dziennik w języku polskim, ukazujący się od 1953 r., odegrał ważną rolę w utrzymaniu pisanego języka polskiego na Litwie; od 1990 r. ukazuje się pod

¹⁹ Wiczowie — tak określała siebie w końcu lat dziewięćdziesiątych grupa ludzi, których nazwiska kończyły się na *-wicz*. W ujęciu propagatorów tej idei „Wiczowie” są Litwinami mówiącymi mieszaniną języków słowiańskich. Ukazało się kilka numerów gazetek tzw. Wiczów pt. *Naš upiakuniac* oraz *Fschodnia Litva* (*Gazeta ružnugavendnych Litvinuv*). Problematyce „wiczowskiej” został poświęcony artykuł Alicji Nagórko, *Język naturalny – język ogólny – dialekt (na marginesie języka tzw. „wiczów” litewskich)*, [w:] *Studia nad polszczyzną kresową*, pod red. J. Riegera, t. VIII, Warszawa 1995, s. 39-50; teź, *Jaki język?*, „Kurier Wileński” nr 119, z 21 VI 1991.

tytułem „Kurier Wileński”), „*Kurier Wileński*”. Niektóre wyrazy są utworzone od nazw własnych przy użyciu produktywnych sufiksów, np. ekspresywnie nacechowane — *maciejkianizm* (Ryszard Maciejkianiec, były prezes Związku Polaków na Litwie, wydawca dwutygodnika „Nasz Czas”), *sienkiewiczana* (Jan Sienkiewicz, były prezes Związku Polaków na Litwie, dziennikarz). Zwraca tu uwagę okazjonalizm, wyrażający negatywny stosunek do oponentów politycznych, do którego utworzenia posłużono się przekształceniem fonetycznym *pi-pi-el* (PPL — Polska Partia Ludowa na Litwie, założona w lipcu 2002 r.). Poczucie odrębności przejawia się w silnym związku Polaków z własną społecznością lokalną i przywiązaniu do własnego terytorium etnicznego, o czym świadczą takie określenia, jak: *Polacy na Litwie, ojcowizna, ziemia, zwrot ziemi, zwrot ojcowizny, Wileńszczyzna, tutejsi, tutejszość*.

Przegląd słownictwa dotyczącego sytuacji mniejszości polskiej na Litwie pozwala wnioskować o szczególnej koncentracji uwagi ankietowanych na tych właśnie pojęciach. Największą frekwencję uzyskały tu m.in. hasła: *tożsamość narodowa* (48 razy), *mniejszość narodowa* (23), *język ojczysty* (19), *ojcowizna* (12), *patriotyzm* (8). Niewątpliwie pełnią one funkcję jednoczącą, integrującą Polaków na Litwie jako mniejszość narodową, są składnikami świadomości narodowej, obejmującej szacunek do tradycji historycznych, wartości patriotyczne oraz świadomość wspólnej kultury. Zdaniem badaczki polszczyzny północnokresowej Z. Kurzowej, środowisko polskie na Litwie cechuje silne poczucie polskości, kult języka polskiego jako ojczystego, a jednocześnie przywiązanie do swojego dialektu regionalnego i swej małej ojczyzny w granicach Litwy²⁰.

Przedstawiony w niniejszym artykule materiał słownikowy, mimo zaledwie wstępnej analizy, upoważnia już do sformułowania kilku wniosków. Pierwszy z nich dotyczy powtarzalności pewnego korpusu słownictwa społeczno-politycznego, charakterystycznego dla mniejszości polskiej na Litwie oraz respondentów w Polsce. Występowanie na litewskiej liście wspólnych leksemów-pojęć politycznych i społecznych typowych dla Polski oraz tradycji narodowych innych krajów Europy Środkowej i Wschodniej²¹ świadczy o podobieństwie określonych kategorii społeczno-politycznych, utrwalonych w świadomości językowej ich obywateli. Z drugiej strony, w omawianym materiale językowym, oprócz pojęć wspólnych, wyraźnie wyodrębnia się warstwa leksykalna charakterystyczna wyłącznie dla Litwy, w tym polskiej mniejszości narodowej. Dane te świadczą o cechach własnych, charakterystycznych dla

²⁰ Z. Kurzowa, *Język polski na kresach wschodnich po II wojnie światowej*, [w:] *Mniejszości polskie i Polonia w ZSRR*, pod red. H. Kubiaka, T. Palecznego, J. Rokickiego, M. Wawrykiewicza, Wrocław 1992, s.127-132.

²¹ Por. wstępne wyniki badań ankietowych przeprowadzonych na Ukrainie i Węgrzech zawarte w pracy zbiorowej *Język - polityka - społeczeństwo...*, op.cit., s. 85-118.

społecznej świadomości badanej grupy respondentów, specyfice jej języka i kultury etnicznej, obrazują realia polityczne danego państwa.

Niniejszy artykuł ma charakter orientacyjny. Przedstawienie pełnego obrazu interesującej nas leksyki będzie przedmiotem następnych opracowań, po przeprowadzeniu kolejnych badań, uwzględniających m.in. materiał z ekscerpacji kontekstowego użycia leksemów-pojęć i jego zestawienia leksykograficzne. Dalsza ich eksplikacja lingwistyczna pozwoli na odtworzenie idei politycznych, które miały i mają współcześnie wpływ na życie społeczne, polityczne i kulturalne społeczności polskiej na Litwie.

*

Poniższy *Aneks* zawiera wszystkie leksemy i wyrażenia uzyskane w odpowiedzi na pytanie 2. i 3. ankiety wraz z liczbą poświadczeń.

Pytanie 2.: *Proszę, aby Pan/Pani zechciał/a ułożyć własną listę pojęć, które uwzględniałyby najlepiej właściwości polityczne i społeczne kraju, którego Pan/i jest obywatelem* (to pytanie ma charakter otwarty, ponieważ odnosi się do pojęć uwzględniających myśl polityczną i historię każdego kraju): **48** — tożsamość narodowa; **32** — tradycja; **24** — niepodległość; **23** — mniejszość narodowa; **20** — prezydent; **19** — demokracja, język ojczysty; **18** — biurokracja (biurokratyzm), korupcja; **17** — prywatyzacja, religijność; **15** — kościół, partia, Unia Europejska; **14** — bezrobocie; **13** — wolność; **12** — edukacja, ojcowizna, władza, własność; **11** — historia, katolicyzm, NATO, sejm; **10** — dyskryminacja, Europa, konserwatyści; **9** — liberalizm, obywatel, polityka, prawo, rodzina, szkolnictwo, zwrot ziemi; **8** — kultura, nacjonalizm, obowiązek, opinia publiczna, patriotyzm, praca, przemoc, wiedza; **7** — integryzm (integracja), nauka; państwo, parlament, świadomość narodowa, ziemia; **6** — elita, inteligencja, lewica, tolerancja; **5** — ekologia, europeizacja, naród, ojczyzna, pokój, przestępczość, regionalizm, suwerenność, świadomość językowa, wybory; **4** — człowiek, dobro wspólne, europeizm, konstytucja, lituanizacja, narodowość, niesprawiedliwość społeczna, oświata, pijaństwo, premier, społeczeństwo, szacunek; **3** — autonomia, duch narodowy, ekonomika, feminizm, globalizacja, honor, imigracja, konkurencja, opozycja, prawo obywatelskie, republika, rolnictwo, Sajūdis, Sodra, ustawa, wielokulturowość, Zieloni; **2** — *afera*, antysemityzm, autonomiści; **bieda**, bilingwizm, bohaterstwo; **eurowspółpraca**; **gmina**, godność, gospodarka; **inicjatywa**, inwestycje; **kapitalizm**, koalicja rządowa; **lenizm**, liberalizacja; **nieodpowiedzialność**; **oszustwo**; **pasywność**, pesymizm, pieniądze, pluralizm, pogaństwo, polityk, polskość, postęp, powiat, przyjaźń; **racjonalizm**, rejon, rozwój; **samorząd**, sąd, system prezydencki; **tradycjonalizm**; **wolność słowa**, wolny rynek (wolnorynkowość), wspólnota; **zazdrość**, ZPL/Związek Polaków na Litwie; **1 (okazjonalizmy)** — **administracja**, amoralność, aspiracje unijne, AWPL, awupeelowiec; **bank**, bezdomni, bezpieczeństwo, brak tolerancji, braterstwo, brudne kawiarnie, budownictwo, bunt Żeligowskiego; **chciwość**, chłopstwo, chrześcijaństwo, członek sejmu; **dualizm**, duch jedności, dwulicowość, działalność społeczna, dziura budżetowa, elektorat, Europa Środkowo-Wschodnia; **federacja**, folklor, frakcja; **gospodarka rolna**, granica państwowa, grupy interesu, gwałt; **ideologia**, intelektualizm, interes prywatny; **jedność**, język państwowy; **kampania wyborcza**, kłamstwo, komitet, kompetencja, komsomoł, konflikt, konflikty narodowościowe, konserwatyści, konserwatyzm, kosmopolityzm, kraj, krajowiec, kryzys, kultura polityczna; **laicyzm**, leninizm, liberalowie, Litwa, litwomania; **malwersacje**, materializm, media, mer, migracja, minister; **nacjonalizm litewski**, nagonka, narkomania, narkotyki, naród Wiczów, narzekanie, negocjator, nędza, niedbalość, nienawiść, nieposłuszeństwo, niestabilność, noweliza-

cja; **obietnice**, obojętność, odpowiedzialność; **partnerstwo**, pilsudczycy, pisanie nazwisk po polsku, podatki, Polacy na Litwie, policja, polocentryzm, polonizacja, polonofilia, pomoc, poniżanie godności, poseł na sejm, potencjał, pracowitość, prawica, prezydentura, priorytet, problem narodowościowy, prostytutka, protekcjonizm, prowincja, przebudowa, przemiany, przyszłość; **rasizm**, referendum, reforma rolna, reformy, rejonowy, reklama, republikański, republika parlamentarna, rolnik, rozwój ekonomiczny, równe prawa, równość, rusofobia, rząd; **sajudziści**, samorząd rejonowy, sąsiedztwo, second hand, sędzia, skandal polityczny, skapstwo, sklepy, slogany, słabe społeczeństwo, socjalizm, sowiet, starostwo, strach, sukces, szkolnictwo prywatne, szkoły polskie; **technologie wyborcze**, tranzyt, tutejsi, tutejszość; **ubóstwo**, uniwersytet, upadek, urzędy państwowe, utopia; **walka**, walka narodowa, walka o władzę, walka polityczna, wiara, wieloetniczność, wielonarodowość, Wileńszczyzna, wolna prasa, wolne wybory, wolność seksualna, wspólne dobro, współpraca, wykształcenie, wysiłek; **zet-peelowiec**, zmęczenie, zmiany polityczne, zryw patriotyczny, związki zawodowe, zwrot ojcowizny; **żebracy**.

Pytanie 3.: *Jakie wyrazy, wyrażenia lub terminy najlepiej wyrażały **niegdys**, a jakie wyrażają **obecnie** myśl polityczną Pani/Pana kraju?*

Niegdys: 48 — komunizm; 44 — kolchoz/-y; 38 — pionier/-rzy; 35 — socjalizm; 26 — komsomol; 21 — pięciolatka; 20 — rubel/ruble; 18 — ateizm, Lenin, pierestrojka; 17 — milicja; 16 — partia; 15 — sowchoz/-y, ZSRR/Związek Radziecki; 14 — Gorbaczow//Gorbi(1), KGB; 13 — klasa robotnicza, kolektyw, kopiejka/-i; 12 — kolejki; 11 — październik; 10 — internacjonalizm, komsomolec, związki zawodowe; 9 — kolektywizacja, talony; 8 — nacjonalizacja, współzawodnictwo socjalistyczne; 7 — biurokracja, deficyt, ideologia, Moskwicz, sowchoz, towarzysz, Wołga; 6 — braterstwo, kapitalizm, leninizm, totalitaryzm, władza, Związek Sowiecki; 5 — dobro/-a wspólne, fabryka/-i, komunista/-ci, pokój, rewolucja, sekretarz partii/partijny/KPZR, socrealizm, Stalin, subotnik, świetlana przyszłość, zjazd/-y; 4 — autonomia, burżuj, cenzura, Czajka, człowiek, obowiązek, Partia Komunistyczna, partyjny, plan pięcioletni, proletariat, sekretarz generalny; 3 — agitacja, bolszewik/-cy, bolszewizm, „Czerwony Sztandar”, dojarka/-i, faszyzm, gospodarka planowa, komuna, Kreml, Litwa Radziecka, 1 Maja, obóz pionierski, praca, premia, Proletariusze wszystkich krajów łączcie się!, przewodniczący kolchozu/sowchozu, przemoc, robotnik/robotnicy, równość, Sajūdis, sowietyzacja, stachanowiec, urawniłowka, wagnorki, żelazna kurtyna; 2 — **Armia Czerwona**, **bilet partyjny**, blokada, **Czapajew**, **czołg**, **defilada**, demonstracja, donos/-y, drużynnik, dyktatura proletariatu, działanie, **gazirowka**, gwiazda pięcioramienna, **jednomysłność**, język rosyjski, **klasa burżuazyjna**, Komitet Centralny, kontrola, konspiracja, KPZR, marksizm, **Marytė Melnikaitė**, **naród**, nauka, **obywatel**, order, **partyjniak**, patriotyzm, Petka i Czapajew, pochod pierwszomajowy, podziemie, puste półki, przodownik pracy, przysposobienie wojskowe, **rasizm**, Rewolucja Październikowa, rewolucjonista, równość klasowa, **sierp i młot**, sojusz klasy robotniczej i chłopstwa, sowiet/-ty, sprawozdanie, **traktor**, **walka klasowa**, walka o pokój, własność państwowa, wojsko, wódz, wróg narodu, **zagrożenie**, Zaporoziec, zjazd partyjny, zimna wojna, **Żiguli**; 1 — **alkohol**, agent, agresja, autonomiści, Awrora; **BAM**, białe plamy, biuro centralne, biuro polityczne, blokada ekonomiczna, bohaterstwo, bony towarowe, brak demokracji, broń jądrowa, buleczki po 3 kopiejki, butelki z kefirem, Buratino (lemoniada), burżuazja; **centralizacja**, chłopci, Chruszczow, Chwała KC KPZR!, Chwała narodowi!, Chwała pracy!, czekista, Czernobyl, czerwoni, czerwony kaćik, członek partii, czyn, czyn społeczny; **delegat partyjny**, deportacja, dzień (pracodni), dobro narodu, doktorska kielbasa, donosiciel, donosicielstwo, doska pocziota, dyscyplina, dyktat Moskwy, dyktator, dysydent, Dzień Armii Radzieckiej, Dzień Kobiet, dziki kapitalizm; **Engels**; **ideologizm**, imperializm, interwencja; **jednogłośnie**, jednopartyjność, jednowładztwo, jedność, jedność i wolność bratnich narodów ZSRR; **kapitalista**, kasa oszczędnościowa, Kazachstan, kefir, klub kultury, kłamstwo (polityczne/społeczne/gospodarcze), „Ko-

bieta Radziecka”, kolektywizm, kolchoźnik, kombajn, komis, komitet partyjny, komórka społeczna, komsomolka, komunizm naukowy, kosmos, kukurydza, kupony, kurort, kult jednostki, kulak, kwas; **Litewska SRR**, LSRR, lud, **Marks**, mauzoleum, medal, mocarstwo, monopol państwowy, Moskwa, **nacjonalizm**, Niech żyje KPZR, Niech żyje jedność braterskich narodów ZSRR!, Niech żyje przyjaźń narodów!, NKWD; **obowiązek obywatelski**, obóz kapitalistyczny, obóz socjalistyczny, odpowiedzialność, odpowiedzialność kolektywna, odrodzenie narodowe, oktebriata, okupacja, okupanci, organizacja komsomolska, organizacja partyjna, organizacja pionierska; **państwa satelitarne**, państwowy, parowóz, partia radziecka, partyjność, pasywność, patronat, piec Martenowski, plac Lenina, plan gospodarczy, planowanie, plany partii i narodu, podsłuch, pomoc krajom trzeciego świata, pochód, pociąg przyjaźni, politinformacja, postęp społeczny, praca społeczna, PRL, proletariusze, przebudowa, przekupstwo, przemówienie, przewodnictwo, przodownik pracy, przydziały, przewodniczący kolchozu/sowchozu, przymus, przywódca; **Rady**, reakcja, represje, republika związkowa, republiki radzieckie, rewolucja socjalistyczna, rewolucja światowa, rewolucyjny, rocznica rewolucji październikowej, rolnictwo, równość społeczna, **sila**, służba społeczeństwu, socjalista, socjalistyczny, sowiecki, sowieckie wojsko, sowieckie szampanskoje, spekulacja, spekulant, sputnik, struktura społeczna, Sybir; **światowy system socjalistyczny**, Święta Październikowe, Święto Ludzi Pracy; **tabu**, tyrania; **ucisk**, uczyć się, Uczyć się, uczyć się i jeszcze raz uczyć się jak nakazywał wielki Lenin!, udarnik, Układ Warszawski, ustrój socjalistyczny, utopia, utrenik, uzbrojenie, użycie siły; **walka z alkoholizmem**, WDNCh, wiara w świetlaną przyszłość, widmo komunizmu, Wielka Wojna Narodowa, więzienie, więzień polityczny, władza sowietów, własność społeczna, wódz narodu, wrogi kapitalizm, wrogi Zachód, wspólne mienie, współpraca, wychowanie kolektywne, wykonanie planów pięcioletnich, wywózki; **zakład przemysłowy**, zjazd KPZR, zgnily Zachód.

Obecnie: 35 — NATO; **33** — Unia Europejska; **26** — demokracja; **19** — bezrobocie; **18** — policja; **17** — integracja, niepodległość, prywatyzacja, telefon komórkowy; **16** — korupcja; **15** — internet, komputer, liberalizm; **14** — kościół, wolność; **12** — prezydent, wybory; **11** — euro, Sejm; **10** — Europa, market/-y (super/hiper), nacjonalizm; **9** — globalizacja, kapitalizm, kluby nocne, konserwatyzm; **8** — biurokracja, McDonald, parlament, referendum; **7** — europeizm, globalizm, kasyno, konstytucja, mafia, samorząd/-y, Sajūdis, tożsamość narodowa, własność prywatna; **6** — e-mail, kablówka, konkurencja, lit/-y, sex-shop, skaut/-ci, Zieloni; **5** — dolar/-y, edukacja, feminizm, język ojczysty, mniejszości narodowe, postęp, przestępczość, pub/-y, reforma/-y, religijność, satelitka, skin, wolność słowa, Zachód; **4** — **aborcja, homoseksualizm, kampania wyborcza**, karta kredytowa, katolicyzm, komputeryzacja, kosmopolityzm, kultura, **Landsbergis**, nauka, **ONZ**, opinia publiczna, **partia**, polityka, pornografia, premier, prostytutka, przemoc, **SMS**, socjaldemokraci, spółka akcyjna, suwerenność, **terror**, terroryzm, tolerancja, **wiara**, wolny rynek, **Związek Polaków na Litwie**; **3** — **AIDS, biznes, cent/-y, elita, harcerstwo, kredyt**, Król Ubogich, **lituanizacja, mass media, narkomania**, narkotyki, **odrodzenie, patriotyzm**, pogoń, prawa człowieka, prezydentura, „prychwatyzacja”, **socjaldemokracja**, system prezydencki, **tradycja, zwrot wkładów rublowych**, zwrot ziemi; **2** — **agroturystyka**, akcesja, Akcja Wyborcza Polaków na Litwie/AWPL, amerykańizacja; **bank**, bankowość, bankructwo, birża, biznesmen; **ceny; demagogia**, Dom Polski w Wilnie, dyskryminacja, dziura ozonowa; **efekt cieplarniany**, ekologia, ekonomika, europeizacja; **firma**, frakcja/-e, **gej**, gospodarka; **hot dog; inflacja; język państwowy; koalicja**, kompromis; **mer**, mikrofalówka; **narkoman**, negocjacje; **odpowiedzialność**, ojcowizna, opozycja; **państwo**, partie polityczne, pluralizm, politycy, populizm, poseł na sejm, praca, prawica, prawo, protest; **reklama**, rusofobia; **Sodra**, sondaż, stabilność, swoboda słowa, szkolnictwo państwowe; **tancerki go-go**, transwestyta; **ubezpieczenie; walka z terroryzmem**, wybory prezydenckie, wybory samorządowe; **ZHPL**, ziemia; **1** — **abolicja**, afery bankowe, afery polityczne i gospodarcze, akcja rowerowa, akcje, akceptacja, akcyza, alkoholizm, amatorszczyzna władz, Ameryka, amfa, anarchia, antyglobalizm, antysemityzm,

antyterroryzm, arogancja władz, atestacja, awupeełowcy; **bal wiedeński w Wilnie**, ba-lagan, bankomat, bar, beneficjent, bezdomni, bezpieczeństwo, bezprawie, biznespart-ner, BMW, bobeline, brak pieniędzy, Brazauskas, budżet, budżetówka, butik; **cham-stwo**, ciemnogród, cygaro, czarne technologie, czerwoni, czerwony Maciejkianiec, członkostwo w Unii Europejskiej, człowiek; **dążenie na Zachód**, debaty, deklaracje, demokratyczne wybory, demping, detal, dialog, dobro własne, „Doświadczenie i ener-gia”, Dzień Niepodległości Litwy, **emerycy**, emerytury, emigracja, emigracja zarobko-wa, emisja, etyka, eurointegracja, europejski; **faks**, faszyzm, flaga państwowa, fundu-sze inwestycyjne; **gielda**, giełda pracy, głosuj na przemiany, głosuj na trzynastkę, Głosujcie i wybierajcie moją kandydaturę i Litwie będzie lepiej, gospodarka rynkowa, gospodarstwo rolne, granica, gry komputerowe, gwałt; **hamburger**, hurt; **idee**, Insty-tut Polski w Wilnie, intelektualny, inteligencja, integryzm, interesy narodowe, interesy państwa, interesy społeczne, **jednocząca się Europa**, język angielski, **kadencja**, kapi-tał zagraniczny, kasiak, klonowanie, klonowanie człowieka, klub gejów, konformizm, komisja językowa, kompetencje, konserwatysta, konstytucja litewska, kraj, krytyka, kryzys gospodarczy, kultura narodowa, „Kurier Wileński”, kurs walut; lewica, liberal-ny, liberal, liberałowie, limuzyna, list motywacyjny, Litwa od morza do morza, litwo-mania, lojalność, loteria, lotnik, lustracja; **łapówka**, łapówkarstwo; **maciejkianizm**, mafia ekonomiczna/polityczna, makler giełdowy, manipulacje, media, Mercedes, mini-malna pensja, milioner, modernizacja, MTV; **naród**, nędza, niekompetentność, niesu-mienność w wykonywaniu swych obowiązków, niezależność, niż demograficzny; **obro-na państwa litewskiego**, obroty rynkowe, obywatel, odbudowa, okres przejściowy, organizacje społeczne, otwarcie granic; **państwa bałtyckie**, państwo prawne, państwo-wość, partnerstwo, pedofilia, pieniądze, pikieta, „pi-pi-el”, pizza, placówki dyplomatyczne, platforma AWPL, płyty kompaktowe, pogaństwo, Polak-katolik, polityka zagraniczna, polonizacja, polonofilia, polonofobia, pomoc charytatywna, pozarządowy, pragmatyzm, pranie brudnych pieniędzy, praworządność, prezes, prezydent akrobata, priorytet, pro-blemy ekologiczne, produkcja chińska, projekt, przecena, przekupstwo, przemyt, „Przy-jaźń”, public relations; **racjonalizm**, radio „Znad Wilii”, rasizm, reality show, referen-cja, rekompensata, religia, rentowność, rolnictwo, Rosja, rozbrojenie, rozwój demokracji, rozwój gospodarczy, równouprawnienie, rynek światowy, rząd; **samochody z zagranicy**, sąd, sąd konstytucyjny, seks, sex — klub, sienkiwiczana, skandal, sklepy z używa-ną odzieżą, spółka, sprzedajność polityków, statystyka, strajk, strategia, swoboda, szo-winizm; **świadomość narodowa**; technologie, tolerancja religijna, tradycje WKL, transplantacja, trybunał; **urzędnicy**, ustawa; wejście do NATO, weryfikacja, Wileń-szczyzna (Vilniaus kraštas), wiza, wieloetniczność, wielokulturowość, władza prezydenc-ka, wojsko litewskie, wolna Litwa, wolna prasa, wolne media, wolne wybory, Wschód, wspólna Europa, wspólnota, wspólnota europejska, współpraca, współpraca między-narodowa, wyborca, wygrana, wysokie podatki; **zagrożenie**, zapomoga, Zastługujemy na lepsze życie, zarządzanie, zatrudnienie, **żebracy**, życie nocne.

***Polish Social-Political Vocabulary in the Language
of People Originating from Lithuania (Based on Survey Research)***

Summary

The article presents the outcome of survey research concerning Polish social-political lexis functioning in Lithuania and its comparison with the same kind of vocabulary used in Poland. The occurrence of common political and social lexemes-notions, typical for Poland and national traditions of other

Middle-East European countries on the Lithuanian list too, indicates the similarity of certain social-political categories featuring in the linguistic awareness of these countries' citizens. On the other hand, apart from the notions that are in common, there is a uniquely Lithuanian (including Polish minority) lexical level. The data gathered in the research show qualities unique to the respondent group, their specific language and ethnic culture as well as the country's political situation.

Monika Bielińska
(Katowice)

O SŁOWNIKACH TERMINOLOGII (META)LEKSYKOGRAFICZNEJ

O. WPROWADZENIE

Od wielu lat leksykografia cieszy się wśród językoznawców rosnącym zainteresowaniem, a w programach większości kierunków filologicznych widnieje przedmiot „Leksykologia i leksykografia”. Owoce pracy leksykografów-praktyków, czyli słowniki, zajmują coraz więcej miejsca na księgarskich półkach i, co ważne, znajdują wielu nabywców — przynajmniej te najbardziej popularne, np. słowniki ortograficzne i dwujęzyczne. Mimo to nie powstał jeszcze polski leksykon, który szczegółowo omawiałby pojęcia związane z tą dziedziną językoznawstwa stosowanego¹.

Nad takim leksykonem pracuje obecnie zespół językoznawców z Uniwersytetu Śląskiego, Opolskiego, Warszawskiego i Wrocławskiego. Chcielibyśmy pokrótce przedstawić te prace. Wcześniej omówimy skrótowo kwestię uwzględniania terminów leksykograficznych w innych polskich leksykonach z zakresu językoznawstwa i przedstawimy dokładniej trzy obcojęzyczne słowniki terminologii (meta)leksykograficznej.

Przy omawianiu wszelkiego typu słowników prawie zawsze porusza się problem doboru materiału. I nie chodzi tutaj wyłącznie o wyszukiwanie brakujących, a według omawianego słownik potrzebnych haseł, lecz o ocenę zawartości słownika w szerszym kontekście, z uwzględnieniem m.in. cech i potrzeb docelowego użytkownika oraz sytuacji, w jakich słownik będzie używany. Selekcja haseł będzie też jednym z poruszanych przez nas zagadnień, gdyż jest etapem bardzo istotnym w pracy nad publikacją leksykograficzną.

¹ Monografia A. Frączek, R. Lipczuk (2004) zawiera w pierwszym rozdziale *Krótki leksykon wybranych pojęć leksykograficznych*, który ma ułatwić czytelnikowi nieobeznanemu z terminologią recepcję dalszych części opracowania. Siatka haseł została tu zawężona do około 70 terminów związanych z leksykografią dwujęzyczną.

1. HASŁA (META)LEKSYKOGRAFICZNE W LEKSYKONACH Z ZAKRESU JĘZYKOZNAWSTWA

Naszym celem jest dokonanie bardzo ogólnego przeglądu zawartości wybranych dzieł leksykograficznych pod kątem występowania w nich terminów z zakresu (meta)leksykografii, czyli tych, które powinny zostać uwzględnione w powstającym słowniku, a nie dogłębna analiza odpowiednich hasel. Dlatego ograniczymy się do podania tutaj paru danych liczbowych.

Encyklopedia językoznawstwa ogólnego pod red. K. Polańskiego na ogólną liczbę ok. 3500 hasel (wraz z hasłami odsyłaczowymi) zawiera ok. 60 terminów, które powinny zostać również uwzględnione w słowniku terminologii (meta)leksykograficznej. Są to terminy z zakresu semantyki i leksykologii, a mniej więcej 20 z nich to terminy specyficzne dla leksykografii (*definicja znaczenia, hasłowanie, indeks a tergo, kwalifikator, mikrostruktura, leksykografia, leksykon, siatka hasel, słownik* i inne).

Tezaurus terminologii translatorycznej pod red. J. Lukszyna na ogólną liczbę 1778 hasel (wraz z hasłami odsyłaczowymi) zawiera także ok. 60 terminów, które powinny wejść w skład hasel wspomnianego słownika, np. *definiowanie znaczeń, ekwiwalent, korpus*. Udział terminologii leksykograficznej jest tu większy, uwzględniono mianowicie liczne typy słowników, np. *słownik antonimów, dwujęzyczny, etymologiczny, frazeologiczny, jednojęzyczny, ogólny i specjalistyczny*.

Słownik dydaktyki języków obcych A. Szulca uwzględnia na ogólną liczbę ponad 600 hasel 46 terminów, które również powinny znaleźć się w słowniku terminologii leksykograficznej.

2. SŁOWNIKI TERMINOLOGII (META)LEKSYKOGRAFICZNEJ

Znane nam są cztery słowniki terminologii (meta)leksykograficznej: *Dictionario de lexicografía práctica* J.M. de Sousy, *Nordisk Leksikografisk ordbok* H. Bergenholtza et al., *Lexicography. A Dictionary of Basic Terminology* I. Burkhanova oraz *Dictionary of Lexicography* R.R.K. Hartmanna i G. Jamesa.

Ponieważ krąg odbiorców dwóch pierwszych pozycji jest w Polsce niewielki z powodu małej popularności języka hiszpańskiego i norweskiego, ograniczymy się do omówienia dwóch pozostałych. Przedstawimy również założenia słownika, który ma się wkrótce ukazać (p.2.3.).

2.1. Igor Burkhanov, *Lexicography. A Dictionary of Basic Terminology*

Słownik Burkhanova zawiera ok. 500 hasel (w tym ponad 100 odsyłaczowych). Jest próbą przedstawienia głównych pojęć z zakresu teorii i praktyki leksykograficznej i ukazania związku leksykografii z innymi

dyscyplinami językoznawstwa. Według autora może być pomocą na zajęciach z leksykografii, leksykologii i semantyki (s. 8-9).

Oprócz terminów leksykograficznych i leksykologicznych omówione w nim zostały terminy z zakresu morfologii wraz ze słowotwórstwem (*adjective, preposition, abbreviation, affix* itd.), pojedyncze terminy z zakresu składni (*syntax, syntactic structure*) oraz fonetyki i fonologii (*phonem, phonology*).

Koncepcja słownika zakłada, że przy korzystaniu z niego nie jest wymagana żadna wiedza językoznawcza (s. 9). Z doboru haseł wynika, że nawet podstawowa wiedza gramatyczna nie jest użytkownikowi potrzebna. Powstaje więc pytanie o adresata słownika. Jest on wskazany na odwrocie strony tytułowej, gdzie słownik określa się jako skrypt dla studentów filologii angielskiej. Student większość terminów powinien znać ze szkoły, a jeżeli ich nie zna, jest raczej mało prawdopodobne, żeby szukając np. hasła *verb*, sięgnął po słownik terminologii leksykograficznej zamiast po gramatykę lub inny leksykon z zakresu językoznawstwa.

Wątpliwości budzi uwzględnienie w omawianym słowniku rzeczowników takich, jak *lexicographer, lexicologist, semanticist* (z objaśnieniami typu: **semanticist** *n.* [C] — A theoretical linguist specializing in *linguistic semantics*, s. 211) czy przymiotników *lexicographic(al), polysemous*. Znaczenie tych regularnych derywatów każdy użytkownik słownika może poznać, czytając artykuły hasłowe przy wyrazach stanowiących podstawy wyżej wymienionych formacji słowotwórczych, czyli np. *lexicography, polysemy*.

Selekcja haseł jest najczęściej pierwszą z omawianych cech leksykonu czy słownika. Nie mniej istotna jest jednak selekcja wewnętrzna, czyli selekcja informacji na potrzeby konkretnego hasła, i samo opracowanie haseł. W słowniku Burkhanova zdarzają się wprawdzie opracowania dość ogólnikowe (np. *verb*), lecz w odniesieniu do większości terminów można przypuszczać, że ich opis jest dla użytkownika wystarczająco dokładny.

Dobrze opracowana została mediostruktura słownika. Rozbudowany system odsyłaczy pomaga użytkownikowi znaleźć dalsze hasła związane z wybranym zagadnieniem.

Zastrzeżenia może budzić dobór literatury zalecanej studentom (*recommended theoretical publications*, s. 267-281). Bibliografia obejmuje 285 pozycji, z czego prawie 60 to pozycje rosyjskie (w większości), niemieckie i francuskie. Wydaje się raczej mało prawdopodobne, by adresaci — studenci filologii angielskiej byli w stanie korzystać z tych źródeł. Bardziej korzystna byłaby literatura polska, która zarówno ze względu na możliwość kupna bądź wypożyczenia, jak i dostępność językową stanowiłaby dla początkujących anglistów, w połączeniu ze źródłami anglojęzycznymi, rozwiązanie optymalne. Autor przytacza jedynie 11 pozycji polskich, z których zaledwie 3 poświęcone są zagadnieniom leksykografii (*Język w słowniku Bogusławskiego, Zarys lek-*

sykologii i leksykografii. Zagadnienia synchroniczne Grochowskiego i Z zagadnień leksykografii Piotrowskiego), a pozostałe koncentrują się głównie na gramatyce kognitywnej. Nie uwzględniono polskich wydań prac zagranicznych, np. *Semantyki leksykalnej* Apresjana czy *Semantyki* Lyonsa, które ujęto tylko w wydaniu rosyjskim (Moskwa 1974) i angielskim (Cambridge 1977).

Także przy doborze słowników (s. 281-285) autor kieruje się niezbyt czytelnymi kryteriami. Na liście umieszczono — co jest zrozumiałe — liczne słowniki angielskie. Jest na niej jednak tylko jeden dwutomowy słownik polsko-angielski i angielsko-polski oraz jeden angielsko-polski słownik tematyczny. Nie uwzględniono natomiast polskich jednojęzycznych słowników ogólnych ani żadnych innych, np. słowników frazeologicznych, ortograficznych, synonimów czy wyrazów obcych. W zamian poleca się studentom anglistyki słowniki mniej przydatne i często ze względu na rok i miejsce wydania trudno dostępne w Polsce, np.: *Diccionario Ideológico de la Lengua Española*, *Francusko-russkij frazeologičeskij slovar'*, *Tematičen rusko-b'lgarski rečnik*, *Türkçe-Rusça Cep Sözlügü*. Raczej trudno sobie wyobrazić program studiów anglistycznych uwzględniający w tak dużym stopniu dorobek leksykografii rosyjskiej, a całkowicie pomijający prace leksykografii polskiej. Można zatem zaryzykować twierdzenie, że autor umieścił w bibliografii po prostu te słowniki, które były mu znane, nie biorąc pod uwagę potrzeb użytkownika polskiego.

Wydaje się, że po dokonaniu ponownej selekcji zewnętrznej i gruntownych zmian w części bibliograficznej słownik Burkhanova mógłby lepiej pełnić swoją rolę jako skrypt dla polskich studentów anglistyki.

2.2. Reinhard R. K. Hartmann, Gregory James, *Dictionary of Lexicography*

Słownik Hartmanna/Jamesa jest większy niż słownik Burkhanova, według informacji na ostatniej stronie okładki liczy ponad 2000 haseł. Po odliczeniu haseł odsyłaczowych zostaje niecałe 1200 haseł, z których z kolei należałoby jeszcze wyłączyć hasła typu: — *x* — potoczne określenie *y*, np. *meanlike* — an informal term for *PARONYM* (s. 92); — *x* — alternatywny termin dla *y*, np. *domain* — alternative term for *FIELD* (s. 45) czy — *x* — forma liczby mnogiej terminu *y*, np. *corpora* — the Latin plural form of *CORPUS*, interchangeable in English with *corpuses* (s. 30) oraz hasła niezwiązane bezpośrednio z leksykografią bądź nieoznaczające pojęć specyficznych dla leksykografii (np.: *author*, *criminality*, *crossword*, *plagiarism*, *scrabble*, *telephone directory*). W słowniku zhasłowano — jak u Burkhanova — rzeczowniki takie, jak *archivist*, *lexicographer*, *reader*, *translator* oraz terminy gramatyczne (części mowy, rodzaje afiksów itd.), które wyjaśniono w sposób bardzo powierzchowny.

Także nazwy towarzystw leksykograficznych, czasopism i nagród (ok. 50 haseł) powinny być umieszczone w formie listy lub tabeli w części

ramowej leksykonu, a nie w części hasłowej. Jest też grupa haseł niezwiązanych z leksykografią językową, np. *musical lexicography, theatre lexicography* etc.

Celem słownika jest omówienie teoretycznych i praktycznych aspektów leksykografii, przedstawienie historii, typologii, struktury i użycia słowników.

Adresatami są praktycy i teoretycy leksykografii, specjaliści w dziedzinach pokrewnych oraz studenci (s. XXVII). Ponieważ głównym przedmiotem opisu jest leksykografia angielska, a obszerna bibliografia uwzględnia wyłącznie prace anglojęzyczne, słownik Hartmanna/Jamesa jest niezbyt przydatny dla polonistów i innych polskich językoznawców czy studentów filologii poza anglistyką. Hasła opisujące mniej u nas znane aspekty leksykografii anglojęzycznej, która m.in. ze względu na rozpowszechnienie języka angielskiego odgrywa obecnie ważną rolę w leksykografii światowej, mogą być oczywiście interesujące także dla językoznawców polskich.

Słownik ma kilka mankamentów, do których należą: często zbyt ogólnikowe potraktowanie omawianych pojęć (np. *dictionary*) i błędy wynikające z tych uogólnień (*analogical dictionary*) oraz nie zawsze dopracowana mediostruktura, co jest widoczne na przykładzie haseł *glossarian, glossarist, glossator, glossographer* czy grupy haseł pokrewnych: *abridged (dictionary), concise dictionary, cut-down, shorter dictionary, dictionary family*. Innym przykładem na niespójny system odsyłaczy może być hasło *dictionary* pozbawione odsyłacza do hasła wyszczególniającego typy słowników. Takie powiązanie haseł byłoby tym bardziej przydatne, że hasła opisujące typy słowników są rozproszone i występują pod różnymi literami alfabetu (od *abridged dictionary* przez *place-name dictionary* do *word-finding dictionary*).

Słownik Hartmanna/Jamesa traktuje większość pojęć bardzo pobieżnie, w wielu wypadkach słuszność decyzji podejmowanych zarówno przy selekcji zewnętrznej, jak i wewnętrznej można podać w wątpliwość. Jeśli potraktujemy go jedynie jako punkt wyjścia do dokładniejszego zapoznania się z literaturą (meta)leksykograficzną, to uznamy, że spełnia on swoją rolę. Wspomniane braki warto by wyeliminować w następnych wydaniach.

2.3. Herbert Ernst Wiegand et al., *Wörterbuch zur Lexikographie und Wörterbuchforschung (WLWF)/ Dictionary of Lexicography and Dictionary Research*²

Prace nad WLWF trwają od roku 1999, według informacji na stronie www.fabulex.de (stan z 11.04.2004) słownik ma się ukazać w roku

² Informacje na temat powstającego słownika pochodzą ze strony <http://www.fabulex.de> oraz z H.E. Wiegand (2003).

2006 i zawierać 6500 haseł, w tym 2500 haseł odsyłaczowych. Redaktorzy są zdania, że WLWF może być wzorem dla słowników terminologii fachowej w obrębie dyscyplin językoznawczych. Wyrazy hasłowe i definicje podane są w języku niemieckim i angielskim, dodatkowe komentarze tylko w języku niemieckim. Pod każdym hasłem umieszczono ekwiwalenty w dziesięciu językach (brak języka polskiego). W słowniku jest także dodatek składający się z dziesięciu indeksów: indeksu bułgarsko-niemieckiego, duńsko-niemieckiego itd. Wszystkie teksty ramowe zredagowane są w wersji niemiecko- i anglojęzycznej. Redaktorzy chcieliby dzięki wielojęzycznemu charakterowi słownika wnieść wkład nie tylko do metaleksykografii międzynarodowej, lecz także do poszczególnych leksykografii narodowych.

Adresatami są z jednej strony leksykografowie, metaleksykografowie i „twórcy dzieł leksykograficznych”, z drugiej zaś osoby, które poznają, np. w ramach studiów, czynności wykonywane przez tę pierwszą grupę adresatów, oraz osoby zainteresowane pracą leksykografa i jej produktami.

Prymarną funkcją słownika ma być wspieranie recepcji niemiecko-języcznych prac metaleksykograficznych oraz informowanie, funkcje sekundarne to wspieranie translacji tekstów metaleksykograficznych oraz ich produkcji.

Bardzo ważnym elementem megastruktury będzie poza częścią hasłową jeden z tekstów ramowych — wprowadzenie. Tekst ten ma obejmować m.in. następujące zagadnienia: Co rozumie się przez pojęcia leksykografia i badanie słowników?; Jak, po co i dla kogo robione są słowniki?; Jakie właściwości mają słowniki (budowa, makro-, medio- i mikrostruktura)? Wprowadzenie jest podzielone na 36 paragrafów i powiązane systemem odsyłaczy z częścią hasłową. Czytając artykuł hasłowy, można w celu uzyskania szerszego przeglądu zapoznać się z podanym w tzw. pozycji odsyłaczowej paragrafem wprowadzenia, lektura wprowadzenia może być natomiast uzupełniana lekturą odpowiednich haseł.

Słownik ten będzie bez wątpienia kopalnią wiedzy z zakresu szeroko rozumianej leksykografii. Lektura przykładowych artykułów hasłowych pozwala stwierdzić, że zostały opracowane dokładnie, z uwzględnieniem wielu szczegółów. Mimo że na podstawie sześciu haseł (a tyle zaprezentowano w Wiegand 2003) trudno jest formułować wnioski dotyczące całości dzieła, można też przypuszczać, iż część artykułów będzie ze względu na język opisu trudna w recepcji dla studentów, którzy również są adresatami leksykonu. Podobnie jak brak polskiego indeksu wpłynie na ograniczenie przydatności słownika dla polskich studentów i językoznawców.

3. LEKSYKOGRAFIA. PODSTAWOWE POJĘCIA (ROBOCZY TYTUŁ POWSTAJĄCEGO LEKSYKONU)

Pomysł stworzenia polskiego leksykonu narodził się po analizie dostępnej u nas literatury z zakresu leksykografii. Mimo rozkwitu tej dziedziny ciągle jeszcze nie ma takich dzieł leksykograficznych, które tematyzowałyby właśnie leksykografię. Ogólne leksykony językoznawcze nie ujmują w wystarczającym stopniu terminologii leksykograficznej, a istniejące na świecie słowniki terminologii (meta)leksykograficznej nie są u nas powszechnie dostępne, zarówno ze względu na miejsce wydania, jak i przede wszystkim ze względu na barierę językową. Leksykon wydany w Polsce i opracowany w języku polskim będzie miał tu zatem znacznie szerszy krąg odbiorców.

Celem leksykonu jest zebranie i opracowanie najważniejszych pojęć związanych z leksykografią językową. Leksykon będzie liczyć około 650 haseł (bez haseł odsyłaczowych). Chcielibyśmy się również, chociaż pośrednio, przyczynić do pewnego uporządkowania terminologii, wyjaśnianej często sprzecznie bądź niezbyt precyzyjnie.

3.1. Adresaci

Głównymi adresatami leksykonu są studenci kierunków humanistycznych, przede wszystkim filologicznych, ale także początkujący językoznawcy, którzy mogą z leksykonu korzystać w pracy naukowej i dydaktycznej (np. prowadząc zajęcia z językoznawstwa, z leksykologii i leksykografii czy inne). Wybór adresata, determinujący każdy aspekt pracy nad leksykonem, jest decydującym czynnikiem przy doborze autorów haseł, dokonywaniu selekcji materiału (zewnątrznej i wewnętrznej), ma wpływ na strukturę części hasłowej i ramowej leksykonu.

Porównując adresatów naszego leksykonu z adresatami choćby wspomnianego już *Wörterbuch zur Lexikographie und Wörterbuchforschung*, można zauważyć, że ten ostatni leksykon zdefiniował grupę adresatów o wiele szerzej (por. 2.3.). Wydaje się jednak, że zawężenie grupy odbiorców docelowych jest czasami korzystniejsze. Nie można optymalnie dostosować przedmiotu i sposobu opisu w słowniku do potrzeb zbyt zróżnicowanych odbiorców. Większa grupa adresatów nie powoduje automatycznie zwiększenia się grupy rzeczywistych użytkowników, można nawet zaryzykować twierdzenie, że im szerszy i bardziej heterogeniczny krąg adresatów, tym mniejsza jest grupa usatysfakcjonowanych użytkowników. Rozważając kwestię grupy adresatów wskazanych przez autorów lub/i wydawców słownika oraz rzeczywistych jego użytkowników, należy zdawać sobie sprawę z tego, że nazywanie adresata na okładce jest w gruncie rzeczy bardziej posunięciem reklamowym niż rzetelną informacją.

3.2. Autorzy

Koncepcja leksykonu zakłada, że reprezentowana będzie w nim nie tylko leksykografia polska, ale także inne większe leksykografie: rosyjska, angielska, niemiecka i francuska. I według tego kryterium został skompletowany zespół autorów haseł. Powodem wypracowania takiej właśnie koncepcji były z jednej strony dokonania przedstawicieli wyżej wymienionych leksykografii, które warte są opisanie w części hasłowej leksykonu, a z drugiej strony zamiar zamieszczenia w nim informacji, które będą użyteczne dla studentów różnych filologii obcych. Przykładowo pewne typy słowników francuskich czy angielskich nie są (jeszcze) w ogóle znane bądź rozpowszechnione w Polsce, lecz informacje o tych słownikach mogą być interesujące także dla polonistów. Chodzi tu np. o słownik analogiczny — popularny w leksykografii francuskiej (*dictionnaire analogique*), słownik udwujęzyczny (*bilingualised dictionary*), słownik quasi-bilingwalny (*quasi-bilingual dictionary*) czy słownik semi-bilingwalny. Przykładem tego ostatniego jest np. *English Dictionary for Speakers of Polish*. Czasem nazwa „słownik semi-bilingwalny” jest błędnie stosowana do pedagogicznego słownika jednojęzycznego, np. Polskie Stowarzyszenie Nauczycieli Języka Niemieckiego nazywa słownikiem semi-bilingwalnym *PONS Klett Basiswörterbuch Deutsch als Fremdsprache*³. Współpraca z innymi filologami umożliwia opracowanie haseł nieznanych w polskiej literaturze przedmiotu, umożliwia ujęcie terminów, które nie są stosowane w polskiej leksykografii, a mogłyby być przydatne. Umożliwia także odkrycie i uwzględnienie w artykułach hasłowych różnic między odpowiadającymi sobie terminami w różnych językach, czy wreszcie stworzenie indeksów obcojęzycznych. Inną korzyścią wynikającą z takiej współpracy jest możliwość dostosowania treści haseł do potrzeb studentów różnych filologii, w tym również filologii polskiej. Każde hasło wymagające ilustracji przykładowej będzie opatrzone przykładami w języku polskim, angielskim, francuskim, niemieckim i rosyjskim. Także przy wyborze słowników przykładowych uwzględnimy leksykografie wyżej wymienionych języków.

3.3. Budowa leksykonu

Leksykon będzie składać się z części wstępnej, części hasłowej oraz części końcowej zawierającej indeksy polsko-obcojęzyczne i obcojęzyczno-polskie oraz bibliografię. Z kilku możliwych sposobów uporządkowania literatury, np. wszystkie pozycje uporządkowane jedynie według alfabetu, podział na grupy tematyczne (historia leksykografii, leksykografia jednojęzyczna, dwujęzyczna, pedagogiczna, specjalistyczna i inne) czy podział według języków — osobno literatura w języku polskim, osobno

³ Por. <http://olsztyn.deutsch.info.pl/olsztyn/workshops.htm>, stan strony z 29.03.2004.

w angielskim itd., zdecydowaliśmy się na wariant ostatni. Jeśli weźmiemy pod uwagę potrzeby i możliwości adresata leksykonu, to uznamy ten sposób podawania bibliografii za najbardziej mu przydatny, nie będzie bowiem musiał wyszukiwać wśród licznych tytułów w pięciu językach interesujących go opracowań, dotyczących jednego tylko języka.

3.4. Selekcja zewnętrzna i wewnętrzna

Bazę materiałową leksykonu stanowi polska, niemiecka, angielska, rosyjska i francuska literatura z zakresu (meta)leksykografii, leksykologii i semantyki oraz leksykony językoznawcze i teksty ramowe z różnego typu słowników.

Wobec niemożności przedstawienia w krótkim artykule wszystkich grup haseł, które obejmie leksykon, musimy ograniczyć się do stwierdzenia, że leksykon będzie omawiał terminy, których znajomość jest niezbędna, jeśli chcemy czytać, pisać czy rozmawiać o słownikach. Będą w nim zatem hasła ogólne: *słownik, leksykografia, hasło, kultura słownikowa*, hasła opisujące typy słowników, typy danych leksykograficznych, typy definicji, kwalifikatorów, błędów leksykograficznych, informacji hasłowych, składniki makro- czy mikrostruktury, użycie słowników i sposoby ich badania oraz hasła dotyczące słowników elektronicznych, korpusów i programów czy formatów przydatnych w pracy leksykograficznej (SGML, XML, KWIC etc.).

Koncepcja dotycząca selekcji materiału powinna uwzględniać zarówno potrzeby adresata, jak i zakres tematyczny leksykonu. Nie uwzględnimy więc większości terminów gramatycznych (morfologia, słotwórstwo, składnia, rzeczownik, prefiks itd.), gdyż zakładamy, że użytkownik nie będzie szukać takich terminów w leksykonie terminologii (meta)leksykograficznej, lecz w razie potrzeby skorzysta z innych leksykonów lingwistycznych. Z racji innego punktu ciężkości leksykon musiałby potraktować te pojęcia bardzo zdawkowo, co byłoby nieefektywnym wykorzystaniem miejsca, gdyż adresat tę podstawową wiedzę już posiadał. Bardziej szczegółowe informacje na temat pojęć gramatycznych nie należą tematycznie do słownika terminologii (meta)leksykograficznej. Wybrane terminy ogólne (np. *gramatyka, interpunkcja, ortografia*) zostaną wprawdzie uwzględnione, ale będą potraktowane skrótowo. Przykładowo hasło *gramatyka* nie będzie opracowane w naszym leksykonie tak jak w leksykonach językoznawstwa ogólnego, lecz stanie się punktem wyjścia haseł opisujących rolę i miejsce gramatyki w słownikach, czyli haseł *gramatyka słownikowa, informacja gramatyczna* (i jej typy), *słowniki gramatyczne, definicja gramatyczna* itd. Pominięte zostaną nazwy osób zajmujących się poszczególnymi dziedzinami językoznawstwa: np. *leksykolog, leksykograf* oraz przymiotniki typu *leksykograficzny, synonimiczny* itd. Terminologia angielska czy niemiecka jest w zakresie leksykografii bogatsza od polskiej. Mimo to nie wprowadzimy automatycznie polskich

odpowiedników terminów obcojęzycznych; postąpimy tak jedynie wtedy, gdy uznamy to za zasadne. Dostosowując zawartość artykułu hasłowego do potrzeb adresata, rezygnujemy czasem ze zbyt szczegółowego objaśnienia danego terminu, np. z przedstawienia typologii tekstów ramowych (są tylko: *część wstępna* i *część końcowa* z opisem ich zawartości i funkcji) czy typów mikrostruktury (około dwudziestu typów w leksykografii niemieckiej).

W odniesieniu do pojęć nazywanych w języku polskim w sposób opisowy proponujemy, za przykładem literatury obcej, kilka nowych terminów, np. *megastruktura* i *mediostruktura* (analogicznie do rozpowszechnionych *makro-* i *mikrostruktury*), *część ramowa*, *wstępna* i *kończąca* czy *elementy pozahasłowe części zasadniczej*, którym to terminem określamy wszelkie tabelki, tzw. okienka informacyjne i inne elementy nienależące do haseł, ale znajdujące się w części hasłowej. Terminy nowe zostaną odpowiednio oznaczone, aby użytkownik mógł je odróżnić od terminów już przyjętych w polskiej leksykografii. Nie można wykluczyć, że niektóre z nich występują już w polskiej literaturze (meta)leksykograficznej w jednostkowych publikacjach, ale na pewno nie są to terminy rozpowszechnione.

3.5. Makro-, medio- i mikrostruktura

Hasła będą uporządkowane w układzie ściśle alfabetycznym. Koncepcja zakłada, że leksykon ma równie dobrze służyć użytkownikowi do sprawdzenia znaczenia pojedynczego terminu, jak i do czytania całej grupy haseł dotyczących wybranego zagadnienia. Dlatego dużą rolę odgrywać będzie odpowiednio skonstruowana mediostruktura, czyli system odsyłaczy, które poprowadzą użytkownika od hasła do kolejnego hasła w ten sposób, aby mógł poznać całą siatkę terminologiczną związaną z interesującymi go pojęciami.

Rozbudowana mediostruktura ma szczególne znaczenie w wypadku terminów nowych. Powstaje bowiem pytanie, jak użytkownik (zwłaszcza polonista) może szukać terminów, których nie zna, bo się z nimi do tej pory nie zetknął, i jak je znajdzie. Struktura dostępu zostanie skonstruowana tak, że użytkownik „ścieżką odsyłaczową” trafi do tych haseł głównie dzięki odsyłaczom zawartym w treści hasła i pod hasłem oraz dzięki wprowadzeniu określeń alternatywnych jako haseł odsyłaczowych (*słownik* — zob. też: *megastruktura*; *budowa słownika* — zob. *megastruktura*, w hasło *megastruktura* będą odsyłacze do *części ramowej*, *części wstępnej*, *części końcowej*, *elementów pozahasłowych części zasadniczej*).

Każde hasło będzie zawierać wyraz hasłowy, ewentualnie źródłosłów, terminy alternatywne umieszczone jednocześnie w innych miejscach słownika jako hasła odsyłaczowe, definicję oraz dodatkowe objaśnienia, komentarz i przykłady. Wszystkie przykłady oraz pozycje

w bibliografii umieszczonej pod hasłem będą występować w następującej kolejności: najpierw przykłady/literatura w języku polskim, a następnie w kolejności alfabetycznej, czyli w języku angielskim, francuskim, niemieckim i rosyjskim. Poniżej zamieszczono szkic hasła z powstającego leksykonu (WERSALIKI oznaczają odsyłacze):

SŁOWNIK DIALEKTYCZNY

Także: słownik gwarowy

Typ SŁOWNIKA JEZYKOWEGO, który opisuje słownictwo DIALEKTÓW oraz GWAR, tj. terytorialnych odmian JEZYKA ETNICZNEGO (por. SŁOWNIK GWAR, SŁOWNIK JEZYKA GRUP SPOŁECZNYCH I ZAWODOWYCH).

Terytorialne odmiany języka wykształciły się w wyniku odrębności kulturowej oraz polityczno-administracyjnej wspólnot komunikatywnych (społeczności językowych). Wyróżnia się wśród nich DIALEKTY KULTURALNE, tj. mowę warstw wykształconych w obrębie języka etnicznego danego narodu (dla niektórych języków, np. języka angielskiego, wyróżnić można kilka dialektów kulturalnych, m.in. odmianę brytyjską, amerykańską, kanadyjską itp.), odmiany regionalne (*Słownik gwar kaszubskich na tle kultury ludowej*, 1967-76), a także odmiany lokalne, o zasięgu ograniczonym do poszczególnych wsi (*Słownik Starych Siolkowic w powiecie opolskim*, 1960). Odmianami terytorialnymi zajmuje się DIALEKTOLOGIA, która bada również języki mniejszości narodowych, pozostające pod silnym wpływem języka etnicznego danego kraju, np. język Polonii brytyjskiej i amerykańskiej (*Słownik wyrazów polonijnych. Zeszyt próbny*, 1988), język cygański (*Słownik Cyganów z Zakopanego*, 1936), gwara rosyjską (*Słownik starowierców mieszkających w Polsce*, 1980), gwara czeską (*Słownik gwary czeskiej mieszkańców Kucowa*, 1990), gwary kresowe itp. Choć terminy „gwara” i „dialekt” oznaczają różne (terytorialnie) odmiany języka, przez wielu językoznawców uważane są dziś za synonimy. Gwary i dialekty określa się czasem wspólną nazwą „regiolekt”.

Język ogólny oraz dialekty/gwary mają z reguły wspólną strukturę gramatyczną oraz przeważającą część słownictwa podstawowego, natomiast liczne odrębności dotyczą fonetyki, fleksji, słownictwa, słowotwórstwa oraz semantyki, stąd słowniki dialektyczne opisują charakterystyczne dla danego dialektu/gwary jednostki leksykalne i ich cechy. Słownik opisujący wyłącznie DIALEKTYZMY (gwaryzmy), tj. jednostki leksykalne specyficzne dla danego dialektu / gwary, ma charakter dyferencyjny (dyferencjalny), natomiast słownik uwzględniający cały zasób leksykalny regiolektu, w tym także należące do niego wyrazy języka ogólnego, ma charakter niedyferencyjny. Słowniki gwar mają zazwyczaj UKŁAD ALFABETYCZNY, choć czasem zestawiane są również w UKŁADZIE RZECZOWYM (*Porównawczy słownik trzech wsi małopolskich*, 1957). Tworzone są one na podstawie bogatej BAZY MATERIAŁOWEJ (obejmującej teksty mówione i pisane), gromadzonej nierzadko przez wiele dziesięcioleci, stąd słowniki dialektyczne mają charakter SŁOWNIKÓW DOKUMENTACYJNYCH. Ważną rolę odgrywają słowniki gwar zanikających, których rekonstrukcja byłaby praktycznie niemożliwa, zwłaszcza że folklor ludowy ograniczony jest prawie wyłącznie do formy mówionej. Poniższy przykład pochodzi ze *Słownika gwar polskich* pod red. J. Karłowicza (1903):

Łysula = •nazwa krowy• Pr. fil. V, 787. Fed. 6. Wisła VI, 317;

VII, 748. Pr. fil. III, 312. • Łyjsá a. Łyjsula • Zb. XIV, 27.

||• Łysula = (rubasznie) kobieta z łysą głową • Świąt. 702.

Por. **Łysina. Łyska. Lysocha.**

Elementy gwarowe, opatrzone kwalifikatorami geograficznymi lub parakwalifikatorami, są często rejestrowane w OGÓLNYCH SŁOWNIKACH JEDNOJEZYCZNYCH, np. w *Słowniku wileńskim* (1861):

Drzyk, u, lm.i, m. prow. (na Szląsku), sprzeczka, spór.

Jarzec, jarca, lm, jarce, m. prow. (u Podhalan), jęczmień.

Dialektyzmy spotykane są również w SŁOWNIKACH DWUJĘZYCZNYCH, np. w *Słowniku dokładnym języka polskiego i niemieckiego do podręcznego używania dla Polaków i Niemców* J.S. Bandtkiego (1806) ujęte są wyrazy śląskie (*pluskwa*), kresowe (*czerepa-cha*, *prażnik*), wielkopolskie (*curuk*) i in.

Obok gwar wiejskich (ludowych), które tradycyjnie stanowią przedmiot opisu słowników dialektycznych, przedmiotem opisu leksykograficznego są również gwary miejskie (*Słownik gwary warszawskiej XIX wieku*, 1966), choć przez socjolingwistów są one uważane za środowiskowe odmiany języka. Zachowane do dziś słownictwo gwarowe jest świadectwem odległych dziejów (większość współczesnych języków narodowych wywodzi się z dialektów), przemian cywilizacyjnych, kontaktów z innymi językami, migracji ludności i ruchów osadniczych, stąd słowniki dialektyczne stanowią cenny materiał badawczy dla lingwistów, etnografów, folklorystów, socjologów i historyków.

[obcojęzyczne ekwiwalenty]

⇒ ATLAS JĘZYKOWY, REGIONALIZM [pozycja odsyłaczowa]

[przykłady słowników]

Dictionary of American Regional English, (red.) F. Cassidy and J.H. Hall, Cambridge, Mass.: Belknap Press, 1985-.

Dictionary of Americanisms: A Glossary of Words and Phrases usually regarded as peculiar to the United States, (red.) J.R. Bartlett, Boston: Little, Brown, 1848.

Opyt oblastnogo velikorussskogo slovarja. Sankt Peterburg: Imperatorskaja Akademija Nauk, 1852-58.

Porównawczy słownik trzech wsi małopolskich, M. Kucala. Wrocław: Zakład im. Ossolińskich, 1957.

Słownik dokładny języka polskiego i niemieckiego do podręcznego używania dla Polaków i Niemców, J.S. Bandtkie. Wrocław: Wydawnictwo Wilhelma G. Korna, 1806.

Słownik gwar polskich IJP PAN, red. nauk. M. Karaś, t. I (*A-Baga*), Wrocław: Ossolineum, 1984.

Słownik gwar polskich, J. Karłowicz, Kraków: Akademia Umiejętności (1900-11).

Słownik gwar śląskich, t. I (*A — Beczka*), (red.) B. Wyderka, Opole: PIN Instytut Śląski, 2000.

Słownik gwary czeskiej mieszkańców Kucowa. K. Dejna, Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 1990.

Słownik gwary warszawskiej XIX wieku, B. Wieczorkiewicz, Warszawa: PWN, 1966.

The dictionary of New Zealand English: a dictionary of New Zealandisms on historical principles, (red.) H.W. Orsman, Auckland – Oxford: Oxford University Press, 1997.

☐ [literatura]

MP [Mira Podhajecka]

Wydanie prezentowanego leksykonu planowane jest na rok 2005. Zespół pracujący nad leksykonem jest otwarty na wszelkie pytania i krytyczne uwagi związane z przedstawionym projektem. Prosimy kierować je na adres mbielins@us.edu.pl

Literatura

K. Babov, A. V'rgulev, 1961, *Tematičen rusko-b'lgarski rečnik*, Sofia.

H. Bergenholtz, I. Cantell et al, 1997, *Nordisk Leksikografisk ordbok*, Oslo.

A. Bogusławski, 1988, *Język w słowniku*, Wrocław.

- I. Burkhanov, 1998, *Lexicography. A Dictionary of Basic Terminology*, Rzeszów.
- J. Casares, 1942, *Diccionario Ideológico de la Lengua Española*, Barcelona.
- J.M., de Sousa, 1995, *Diccionario de lexicografía práctica*, Barcelona.
- A. Frączek, R. Lipczuk, 2004, *Słowniki polsko-niemieckie i niemiecko-polskie. Historia i terażniejszość*, Wolczkowo.
- M. Grochowski, 1982, *Zarys leksykologii i leksykografii. Zagadnienia synchroniczne*, Toruń.
- R.R.K. Hartmann, G. James, 2001, *Dictionary of Lexicography*, Londyn – Nowy Jork.
- G. Häublein, R. Jenkins, 1995, *Angielsko-polski słownik tematyczny*. Adapt. D. Staniszevska-Kowalak, Warszawa.
- D. Hecht, 1999, *PONS Klett Basiswörterbuch Deutsch als Fremdsprache: das einsprachige Lernerwörterbuch zum neuen Zertifikat Deutsch*, Stuttgart.
- J. Lukszyn (ed.), 1998, *Tezaurus terminologii translatorycznej*, Warszawa.
- T. Piotrowski, 1994, *Z zagadnień leksykografii*, Warszawa.
- K. Polański (ed.), 1999, *Encyklopedia językoznawstwa ogólnego*, Wrocław.
- J.I. Recker, (red.), 1963, *Francuzsko-russkij frazeologičeskij slovar'*, Moskwa.
- V.G. Sčerbinin, (red.), 1968, *Türkçe-Rusça Cep Sözlüğü*, Moskwa.
- C.M. Schwarz, M.A. Seaton, J. Fisiak, 1990, *English Dictionary for Speakers of Polish (Kernerman Semi-Bilingual Dictionaries)*, Poznań.
- J. Stanisławski, 1964, *The Great English-Polish Dictionary*. 2 volumes, Warszawa.
- J. Stanisławski, 1969, *The Great Polish-English Dictionary*. 2 volumes, Warszawa.
- A. Szulc, 1997, *Słownik dydaktyki języków obcych*, Warszawa.
- H.E. Wiegand, 2003, *Wörterbuch zur Lexikographie und Wörterbuchforschung*, [w:] Th. Städtler (ed.), *Wissenschaftliche Lexikographie im deutschsprachigen Raum*, Heidelberg, s. 417-437.

On the Dictionaries of (Meta)Lexicographic Terminology

Summary

The paper aims to present a dictionary of metalexigraphy that is being compiled by a team of linguists from several Polish universities. Specific problems that can be faced in the process are discussed here in detail. The paper also gives an overview of lexicographic terms described in a few lexicons of general linguistics, focusing particularly on three works of reference: *A Dictionary of Basic Terminology* by I. Burkhanov, *Dictionary of Lexicography* by R.R.K. Hartmann/G. James and forthcoming *Wörterbuch zur Lexikographie und Wörterbuchforschung* (ed. H.E. Wiegand et al.).

Jadwiga Stawnicka
(Katowice)

PARADOKSY JĘZYKOWE W TEKSTACH AFORYSTYCZNYCH

Niniejszy artykuł poświęcony jest omówieniu niektórych sposobów aktualizacji środków językowych w tekstach aforystycznych. Uwagi na ten temat poprzedzone zostaną zdefiniowaniem aforyzmu, omówieniem jego funkcjonowania w komunikacji językowej, klasyfikacją krótkich form przeprowadzoną z punktu widzenia obecności / braku paradoksu ideologicznego i językowego. Następnie przejdę do omówienia jednego ze sposobów wyrażania paradoksów językowych, jakim jest użycie innowacyjne pragmatycznie skonwencjonalizowanych wyrażeń w tekstach aforystycznych. Celem moim będzie charakterystyka innowacji kontekstowych, innowacji kontekstowo-strukturalnych oraz innowacji systemowych¹.

Słownik terminów literackich w definicji aforyzmu podkreśla, iż wyraża on ogólną prawdę o charakterze filozoficznym, psychologicznym czy moralnym i odznacza się stylistyczną wyrazistością i błyskotliwo-

¹ Przy podziale innowacji opieram się na klasyfikacji S. Bąby oraz J. Libberka (S. Bąba, *Innowacje frazeologiczne współczesnej polszczyzny*, Poznań 1989; tegoż, *Główne typy innowacji frazeologicznych*, [w:] *Stalość i zmienność związków frazeologicznych*, red. A.M. Lewicki, Lublin 1982, s. 17-25; tegoż, *Frazeologia jako tworzywo dowcipu językowego fraszek i aforyzmów S.J. Leca*, „Przegląd Humanistyczny” 1979, nr 9, s. 91-99; tegoż, *Modyfikacje utartych związków wyrazowych we współczesnej fraszce polskiej*, „Poradnik Językowy” 1971, z. 7, s. 444-452; tegoż, *Parafrazowanie przysłów i cytatów we współczesnej fraszce polskiej*, „Poradnik Językowy” 1971, z. 8, s. 499-506; tegoż, *Zagadnienia aktualizacji frazeologizmów w języku poetyckim Józefa Barana*, [w:] *Z problemów frazeologii polskiej i słowiańskiej V*, red. M. Basaj, D. Rytel, Wrocław - Warszawa - Kraków 1988, s. 123-140; J. Liberek, *Innowacje frazeologiczne w powojennej fraszce polskiej*, Poznań 1998; tegoż, *Sposoby aktualizacji stałych związków wyrazowych we fraszkach Jana Sztudyngera*, [w:] *Synchroniczne i diachroniczne aspekty badań polszczyzny. T. 1. Materiały Kolokwium Językoznawczego. Szczecin, 16-18 września 1992*, red. M. Białoskórska, S. Kania, Szczecin 1994, s. 141-156; tegoż, *Żartobliwe innowacje frazeologiczne we fraszkach Tadeusza Fangrata*, „Poradnik Językowy” 1991, z. 7-8, s. 276-282.

ścią². Jest to najmniej zbadana mała forma literacka, na co zwracał uwagę J. Glensk³.

W historii aforyzmu występują rozbieżności dotyczące jego definiowania. Z jednej strony przypisywano mu status gatunku literackiego, a z drugiej negowano jego gatunkowość⁴. Różnie też traktowano jego miejsce wśród innych małych form literackich: maksymy, sentencji, przysłowia, paradoksu, skrzydlatych słów, zagadki. Panuje jednak zgodność w przypisywaniu mu takich cech, jak: krótkość, lakoniczność, zwięzłość, zwartość, humor, uniwersalność, mądrość, dwudzielność struktury, dydaktyzm, podobieństwo do definicji filozoficznej, oryginalność⁵.

W aforyzmach dominuje funkcja apelatywna (nakłaniająca). Pozostałe funkcje są jej podporządkowane. Aforyzm apeluje do odbiorcy o refleksję nad zrelatywizowaniem utartych przekonań i usankcjonowanych prawd.

Przy wyróżnieniu typów krótkich form literackich odwołam się do klasyfikacji, którą przedstawił P. Krupka w monografii poświęconej badaniom aforystyki Stanisława Jerzego Leca⁶. Wyróżnienie typu krótkiej formy dokonuje się na podstawie afirmacji (+) bądź negacji (-) normy językowej i ideologii, tj. na podstawie obecności / braku paradoksu ideologicznego (sprzeczności między treścią wypowiedzi a ogólnie przyjętą opinią) oraz paradoksu językowego (sprzeczności wewnątrz wypowiedzi, między elementami normy językowej). Wśród aforyzmów P. Krupka wyróżnia aforyzmy filozoficzne, w których wyrażany jest paradoks ideologiczny, brak natomiast paradoksu językowego (*Trosowane papugi nie powtarzają niczego*. S.J. Lec) oraz aforyzmy, w których wyrażany jest paradoks językowy i ideologiczny (*Gdy nie wieją żadne wiatry — i kurek na kościele ma charakter*. S.J. Lec).

Przedmiotem zainteresowania w niniejszym artykule są współczesne teksty aforystyczne, w których paradoks ideologiczny wyrażany jest za pośrednictwem paradoksu językowego. Funkcja poetycka służy w nich

² *Słownik terminów literackich*, red. M. Głowiński, T. Kostkiewiczowa, A. Okopień-Sławińska, J. Sławiński, Wrocław - Warszawa - Kraków 1988.

³ *Współczesna aforystyka polska. Antologia 1945-1984*, zebrał, oprac. i wstępem opatrzył J. Glensk, Łódź 1986, s. 7.

⁴ Krótką charakterystykę okresów w badaniach nad aforystyką światową przedstawia M. Balowski, *Struktura językowa aforyzmów (na materiale polskim i czeskim)*, Opole 1992, s. 8 i n.

⁵ K. Orzechowski wymienia następujące cechy tego gatunku: 1) samodzielność, 2) krótkość, 3) zwartość, 4) wieloznaczność, 5) uniwersalność, 6) humor, 7) oryginalność. „Im dłużej i wnikliwiej przypatrywać się aforyzmowi, tym więcej cech można wyodrębnić, a każda nowa wydaje się istotniejsza od poprzedniej, ale jeśli ułożyć je w definicję, nie zadowoli ona nikogo ani poznawczo, ani estetycznie” (K. Orzechowski, *Posłowie do antologii Żądło i miód mądrości. Antologia aforyzmu polskiego*, wybrał i wstępem opatrzył K. Orzechowski, Wrocław - Warszawa - Kraków 1977, s. 161-162).

⁶ P. Krupka, *Der polnische Aphorismus. Die „Unfrisierten Gedanken“ von Stanisław Jerzy Lec und ihr Platz in der polnischen Aphoristik*, München 1976.

wyrażaniu funkcji apelatywnej. Repertuar chwytów artystycznych do wyrażania paradoksów językowych jest w aforyzmach bardzo bogaty, np. wykorzystanie wieloznaczności (*Nie każdy, kto kocha władzę, powinien ją obejmować.* J. Leszczyński), synonimii (*Z uśmiechu rodzi się śmiech, ale dopiero z niego rodzi się uśmieszek.* S.J. Lec), paronimii (*Tępmi tępotę.* U. Zybura), antonimii⁷ (*Nie wiem, czy istnieje bezinteresowna miłość, ale nienawiść na pewno.* L. Nawrocki; *Mężczyźni przy winie rozmawiają o rządzie i nierządzie.* R. Podlewski), homonimii (*Scenę polityczną powinno się remontować przed premierami.* U. Zybura), neologizmów (*Taki, co przez pomyłkę dwa razy się żenił — bigamoń.* H. Steinhaus; *Pchała go wzwyż siła manekinetyczna.* S.J. Lec)⁸, pozornego związku słowotwórczego (*Bankrut jest produktem ubocznym dobrze prosperującego banku.* E. Jokel), żartobliwego odwrócenia paralelnego⁹ (*Żona to zło konieczne, ale niekoniecznie złe.* W. Grzeszczyk; *Obowiązkowa przyjemność jest nieprzyjemnym obowiązkiem.* B. Paszkowski) czy żartobliwych definicji (*Absyntent — człowiek niepociągający.* K. Dusza).

Jednym ze sposobów wyrażania paradoksów ideologicznych jest skoncentrowanie się na samym tworzywie językowym i odwołanie się do doświadczeń odbiorcy, ukształtowanych wzorów, skojarzeń z formą i wymową pierwowzoru, a więc do pragmatycznie skonwencjonalizowanych wyrażen językowych. Termin *pragmatycznie skonwencjonalizowane wyrażenia* obejmuje nie tylko związki frazeologiczne, ale i przysłowia, maksymy, sentencje, porzekadła, slogany, metafory, znane cytaty, neofrazeologizmy powstałe na gruncie języka ogólnego (frazemy), które charakteryzują się odtwarzalnością w danej sytuacji dla wyrażania danego potencjału treściowego¹⁰.

Odczytanie aforyzmu dokonuje się poprzez identyfikację paradoksu językowego (rozpoznanie w tekście aktualizacji zwrotu oraz wyodrębnienie go z tekstu i umieszczenie na tle płaszczyzny odniesienia¹¹ oraz orzeczenie o charakterze innowacji), określenie sposobu funkcjonowania zidentyfikowanego elementu w tekście aforystycznym oraz wyznaczenie sposobu wyrażania paradoksu ideologicznego za pośrednictwem paradoksu językowego.

W obrębie sposobów destabilizacji wyrażen, czyli ich innowacji rozumianych szeroko jako zmiany postaci fonetycznej, fonologicznej, morfologicznej i składniowej lub wprowadzenie do systemu nowego związku (neofrazeologizmu), można zatem dokonać podziału na:

⁷ Także antonimii formalnej. O antonimii formalnej D. Buttler, *Polski dowcip językowy*, Warszawa 1968, s. 228 i n.

⁸ W przytoczonych przykładach występują neologizmy kontaminacyjne.

⁹ D. Buttler, *Polski dowcip językowy*, op.cit., s. 257 i n.

¹⁰ O frazemach patrz W. Chlebda, *Elementy frazematyki*, Opole 1991.

¹¹ Na temat płaszczyzny odniesienia J. Liberek, *Innowacje frazeologiczne...*, op.cit.

- innowacje kontekstowe (zmiany nie w obrębie struktury formalnej jednostki, lecz poza nią, w kontekście);
- innowacje kontekstowo-strukturalno-semantyczne (destabilizacja strukturalno-semantyczna związku, modyfikacje rozwijające, wymieniające, eliptyczne, kontaminujące, regulujące i rozszerzające);
- innowacje systemowe (uzupełniające / neofrazeologizmy).

Podział innowacji frazeologicznych zaproponowany przez S. Bąbę może być stosowany i do podziału innych pragmatycznie skonwencjonalizowanych wyrażen językowych. Innowacje kontekstowe (semantyczne) polegają na naruszeniu typowego kontekstu (zautomatyzowanego — w terminologii S. Bąby), co doprowadza do modyfikacji semantycznej skonwencjonalizowanego wyrażenia. Modyfikacja semantyczna przejawia się poprzez wtopienie w tło kontekstowe skonwencjonalizowanego wyrażenia w postaci kanonicznej, przy czym ujawnia się brak zespolenia semantycznego i stylistycznego wyrażenia z kontekstem. Jeden ze składników kontekstu wchodzi w relację semantyczną lub formalną z jednym z komponentów skonwencjonalizowanego wyrażenia, co prowadzi do naruszenia jego stabilizacji. Wyrazy pojawiające się w kontekście nie należą do tego samego pola semantycznego, co wyrażenie, lecz kontekst współgra z jednym z komponentów wyrażenia. Stopień naruszenia stabilizacji wyrażenia może być różny w zależności od charakteru relacji między tłem kontekstowym a jednym z komponentów skonwencjonalizowanego wyrażenia.

Relacje formalne¹² między składnikiem (składnikami) kontekstu a komponentami skonwencjonalizowanych wyrażen realizują się poprzez relację całkowitej tożsamości między nimi („Człowiek jest kowalem własnego losu”. *Tylko nie każdy człowiek jest kowalem.* M. Szargan), relację bliskości kształtowej (*Często źródłem zła jest samo źródło.* M. Szargan) oraz pozorne relacje słowotwórcze (*Dlaczego mówi się „zakład pracy”? Bo z a k ł a d a się, że ludzie tam pracują.* R. Podlewski).

W aforyzmie ostrzegającym przed klakierami: *Dwa groźne zjawiska: wtórny analfabeta i analfabeta wtórujący* (W. Brudziński) występuje relacja paronimii między komponentem zwrotu a składnikiem kontekstu (*wtórny* — *wtórujący*). Odnotować należy również relację tożsamości formalnej między członami substancywnymi związku i kontekstu oraz ujawnienie dwóch znaczeń członu substancywnego *analfabeta* książk. 1. ‘osoba dorosła nieumiejąca czytać ani pisać’; 2. przen. pogard. ‘osoba niemająca podstawowych wiadomości w jakiejś dziedzinie’.

Na relacji homonimii (homonimiczność formy narzędnika liczby mnogiej rzeczownika *premier* i *premiera* w systemie) opiera się odczytanie paradoksu językowego w przykładzie: *Scenę polityczną powinno*

¹² O relacjach formalnych między składnikami kontekstu a komponentami frazeologizmów w polskich fraszkach patrz: J. Liberek, *Innowacje frazeologiczne...*, op.cit.

się remontować przed premierami (U. Zybura). Można tu odnotować relację semantyczną każdego z homonimów z innym komponentem związku (*premiera — scena, premier — polityka (polityczny)*). Związek *scena polityczna* ulega destabilizującemu wpływowi kontekstu oraz dokonuje się jego metaforyzacja: *remontować scenę polityczną* 'regulować sprawy polityki państwowej'.

Relacje pokrewieństwa słowotwórczego między składnikiem kontekstu a komponentem wyrażenia należą do relacji semantyczno-strukturalnych: *Przyjaciół poznajemy w biedzie. Ale tylko biednych przyjaciół* (W. Katarzyński).

Najczęściej obserwuje się relację styczności semantycznej między jednym z komponentów wyrażenia a niezautomatyzowanym kontekstem, tj. przynależność do tego samego pola semantycznego.

Destabilizujący wpływ kontekstu prowadzi do defrazeologizacji związku frazeologicznego, do deparemiologizacji przysłowia i do defrazemizacji frazemu¹³. Defrazeologizacja pojmowana jest tu szeroko, jako wszelkie zachwiania metaforyczności związku aż do odzycia znaczenia dosłownego (literalnego) przy największym stopniu destabilizacji. Destabilizacja pragmatycznie skonwencjonalizowanego wyrażenia charakteryzuje się stopniowością, tj. realizuje się od uruchomienia asocjacji między znaczeniem metaforycznym zwrotu a znaczeniem literalnym (jedynie zasygnalizowanie możliwości destabilizacji) poprzez oscylowanie między dwoma możliwościami odczytania: metaforycznym i przenośnym, aż do odczytania literalnego związku i wysunięcia go na plan pierwszy.

W aforyzmie: *Do przełamania pierwszych lodów nie trzeba się zaraz zabierać z dynamitem* (H. Haufa) dokonuje się przejście od płaszczyzny metaforycznego odczytania wyrażenia *przełamać pierwsze lody* 'pokonać pierwsze trudności, zwłaszcza trudności w nawiązaniu kontaktu' na płaszczyznę destabilizacji pod wpływem tła kontekstowego (*przełamać — dynamit*). Jednocześnie odczytanie metaforyczne wyrażenia nie zostaje zburzone, a związek *zabierać się do czegoś z dynamitem* ulega metaforyzacji 'czynić coś impulsywnie, gwałtownie'.

W przykładzie: *Cóż wart bicz satyry w ręku masochisty* (W. Ścisłowski) nie tylko kontekst jest aktywny wobec związku *bicz satyry*. Również zwrot *bicz satyry* jest aktywny wobec składnika kontekstu. Obserwujemy zatem sprzężenie zwrotne, którego rezultatem jest ujawnienie dwuznaczności członu substancywnego (*masochista* to także 'taki, który krytykuje sam siebie').

W przykładzie apelującym o przestrzeganie prawa: *Litera prawa powinna być włączona do alfabetu* (S.J. Lec) komponent substancywny kontekstu *alfabet* nabiera znaczenia 'kanon prawa', a odczytanie oscyluje między dwoma znaczeniami tego komponentu.

¹³ Terminem nadrzędnym jest termin *destabilizacja skonwencjonalizowanego wyrażenia*.

Skrajnym przykładem destabilizacji jest uruchomienie dwóch znaczeń zwrotu: metaforycznego i literalnego, np. *kurek na kościele* 'o człowieku chwiejnym, często zmieniającym przekonania' i 'przedmiot wyobrażający koguta, umieszczany na dachu jako chorągiewka' w aforyzmie: *Gdy nie wieją żadne wiatry — i kurek na kościele ma charakter* (S.J. Lec). Można w nim także odczytać nawiązanie do zwrotu *człowiek z charakterem, mieć charakter* 'człowiek o silnej woli' poprzez metaforę wiejącego wiatru jako próbę wywarcia wpływu na kogoś.

W tekście aforystycznym wystąpić mogą dwa skonwencjonalizowane wyrażenia, zawierające komponenty, które pozostają w relacji semantycznej styczności. Prowadzi to do uruchomienia gry znaczeń, a odczytanie aforyzmu odbywa się na poziomie metaforycznym: *Im bardziej kto skubie innych, tym bardziej sam obrasta w piórka* (U. Zybura); *Pan X dostał szkołę i teraz ma klasę* (U. Zybura).

Między jednym ze składników wyrażenia a komponentem kontekstu wystąpić może także relacja antonimii: *Nie wchodźmy w szczegóły. Trudno z nich potem wyjść* (A. Kumor).

W aforyzmie mogą pojawić się dwa związki, a relacja antonimii zachodzi między jednym z komponentów każdego związku: *Nierzadko czysty zysk pochodzi z brudnej roboty* (Z. Hołodnik).

Przykładem relacji synonimicznej między jednym z komponentów związku a jednym ze składników kontekstu jest tekst aforystyczny: *Ludzie uzdolnieni muszą nieraz ustąpić ludziom zdolnym do wszystkiego* (R. Karpacz). Przymiotnik *zdolny* pozostający w relacji synonimii z przymiotnikiem *uzdolniony* jest komponentem związku *zdolny do wszystkiego* 'o kimś mogącym popełnić najgorszy czyn'. Destabilizujący wpływ kontekstu uruchamia mechanizmy defrazeologizacyjne, w rezultacie czego jedność związku *zdolny do wszystkiego* zostaje zachwiana, chociaż odczytanie następuje na poziomie metaforycznym.

W aforyzmie: *Wariatów nie należy strugać. Ich trzeba temperować* (W. Katarzyński) obserwuje się dążenie do uruchomienia takiej gry słów, która zbliża aforyzm do kalamburu. Jeden z członów związku i składnik kontekstu pozostają w relacji synonimii (*strugać, temperować*), z uwzględnieniem homonimii czasownika *temperować* I 'zaostrzyć koniec ołówka' i *temperować* II przestarz. 'czynić umiarkowanym, łagodzić'.

Istota modyfikacji kontekstowo-strukturalno-semantycznych zasadza się na zmianach struktury skonwencjonalizowanego wyrażenia oraz na destabilizującym wpływie kontekstu. Zmiany strukturalne obejmują zarówno zmiany w obrębie płaszczyzny leksykalnej, gramatycznej, jak i słowotwórczej. W obrębie innowacji modyfikujących można zatem wyróżnić: modyfikacje wymieniające, rozwijające, kontaminujące, skracające, regulujące, parafrazujące i rozszerzające.

Między komponentem wymienianym i wymienianym (modyfikacja wymienianym) może zachodzić relacja styczności semantycznej /

brak takiej relacji oraz może występować podobieństwo formalne / brak podobieństwa formalnego.

Komponent wymieniany może pozostawać z komponentem wymieniającym w relacji antonimicznej. Antonimami są wyrazy jednordzenne pozostające w relacji słowotwórczej: *Potrzeba to matka wynalazków, ale i u niej spotykamy się z nieświadomym macierzyństwem* (L. Drzewiecki); *On? Posiada encyklopedyczną niewiedzę!* (S.J. Lec). Związki *encyklopedyczna niewiedza, nieświadome macierzyństwo* powstały na podłożu braku analogii, gdyż ich pierwowzory nie mają antonimów frazeologicznych. Wymiana komponentu na antonimiczny (*wiedza — niewiedza, świadomy — nieświadomy*) powoduje zaskoczenie poprzez skonstrastowanie znaczeń.

Również związki *wywabić kropkę postawioną nad „i”* 'odwołać coś' i *brać coś za fałszywą monetę* 'poznać się na czym fałszywym' powstały na podłożu braku analogii przy wymianie komponentów wyrażenia na antonimiczne (antonimy różnordzenne): *Najtrudniej wywabić kropkę postawioną nad „i”* (S.J. Lec); *Brał wszystko za fałszywą monetę, miała wyższy kurs* (S.J. Lec).

Brak relacji styczności semantycznej przy podobieństwie formalnym realizuje się poprzez wymianę komponentu na paronimiczny: *XI przykazanie „Nie cudzostów!”* (S.J. Lec); *Na wielu biurkach stoją telefony zadufania* (W. Ścisłowski).

Innowacje rozwijające polegają na uzupełnieniu składu skonwencjonalizowanego wyrażenia. Ze składniowego punktu widzenia można je podzielić na trzy grupy: 1) innowacje, w których dodany komponent pozostaje z członem nominalnym w związku zgody: *Najłatwiej podnieść pustą głowę* (H. Jagodziński); 2) te, w których dodany komponent pozostaje z członem werbalnym w związku przynależności: *Nie pożądam żony bliźniego swego nadaremno* (J. Tuwim); 3) te, w których dodany komponent pozostaje z członem nominalnym w związku rządu: *W salach konferencyjnych powinny stać kosze na odpadki myśli* (A. Kumor).

Innowacji skracających (eliptycznych) nie jest w badanym materiale zbyt dużo, chociaż można by oczekiwać, że typ ten powinien być najbardziej rozpowszechniony ze względu na zwięzłość tekstów aforystycznych. Najczęściej omawiane zwroty pozbawione są komponentów werbalnych: *Różowe okulary zawsze ograniczają widoczność* (J. Roś). Jeden z komponentów uszczuplonego wyrażenia koresponduje ze składnikiem kontekstu (*okulary — widoczność*). Kontekst komentuje całościowy zwrot (*patrzeć przez różowe okulary* 'widzieć jednostronnie'). W przykładzie: *Gdybyż można było wyrwać ząb czasu!* (A. Kumor) zredukowano związek *ząb czasu niszczy coś* 'coś niszczy, ktoś się starzeje z upływem czasu' do połączenia o funkcji nominatywnej z jednoznacznym odniesieniem do znaczenia wyjściowego komponentu substancywnego. Elipsa zwrotu nie tylko narusza normę, ale ją rozszerza, powołując do życia nowy związek *wyrwać ząb czasu* 'zapobiec starzeniu się i niszczeniu z upływem czasu'.

W tekstach aforystycznych dość rozpowszechnione jest zjawisko kontaminacji. Kontaminat składa się zwykle z dwóch związków o wspólnym elemencie formalnym, lecz odległych znaczeniowo: *Nie deptaj ludziom po piętach Achillesa* (A. Kumor) — *deptać komuś po piętach* 'chodzić za kimś ciągle, nie dawać komuś spokoju ponaglając' i *pięta Achillesa; I dziś buduje się domek z kart. Kredytowych* (L. Nawrocki) — *domek z kart* 'piramidka ustawiona z kart do gry'; przen. 'o czymś nietrwałym, łatwo rozpadającym się', *karta kredytowa* 'karta, która uprawnia do bezgotówkowych operacji finansowych'.

W aforyzmie: *Jego marzenie: szklane domy publiczne* (W. Brudziński) drugi człon reinterpreteruje znaczenie pierwszego. Sens pierwotnego zwrotu zostaje zanegowany. Węzeł kontaminacyjny jest jednocześnie komponentem dwóch zwrotów, a w każdym z nich realizuje się inne znaczenie członu rzeczownikowego *dom*.

Wśród innowacji regulujących wymienić można przykłady, gdy człon nominalny występuje w liczbie mnogiej zamiast w pojedynczej: *Już dawno wycięto wszystkie lasy, a głosy wołających na puszczy rozlegają się nadal* (R. Motas) oraz z użyciem derywatu od czasownika niedokonanego i pojawieniem się wskaźnika adverbialnego powtarzalności: *Przelewaniu myśli na papier towarzyszy czasami chlupot* (A. Kumor).

W badanym materiale występują również innowacje parafrazujące: *Jeśli podoba ci się worek, kup go razem z kotem, którego ci chcieli w nim sprzedać* (S.J. Lec); *Na drodze cnoty niebezpiecznie. Zarząd drogowy udaje, że nie dostrzega ruchu dwukierunkowego* (S.J. Lec); *Wróg twój tonie! Podaj mu brzytwę!* (M. Szargan).

Innowacje rozszerzające polegają na zmianach w schemacie składniowym, rozszerzeniu łączliwości leksykalno-semantycznej. Może więc nastąpić przekształcenie tradycyjnego schematu łączliwości: *Za rzadko stosunki międzyludzkie zachodzą w ciężę* (M. Szafran). Naruszenie łączliwości związku dokonało się tu poprzez wypełnienie pustego miejsca zwrotu *zajść w ciężę* związkiem *stosunki międzyludzkie*. Sens odczytany zostaje na poziomie metaforycznym 'za rzadko ludzie dochodzą do porozumienia'.

W innym przykładzie: *Najpierw nosił ją głęboko w sercu. Potem legła mu na wątrobie* (L. Nawrocki) relacji styczności semantycznej między komponentami *serce* i *wątroba* towarzyszy innowacja rozszerzająca. Puste miejsce zwrotów *nosić coś w sercu* 'odczuwać coś głęboko; zachowywać coś w pamięci', *coś leży komuś na wątrobie* 'ktoś złości się o coś, irytuje się czymś' zostaje wypełnione rzeczownikiem osobowym. Jednocześnie dodanie komponentu adverbialnego do zwrotu *nosić coś w sercu* powoduje maksymalne skonstrastowanie obu zwrotów na poziomie metaforycznym.

W tekstach aforystycznych pojawiają się także neologizmy frazeologiczne. Oto niektóre z nich: *przychylić komuś gałęzi* 'być obłudnym w stosunku do kogoś' (por. *chcieć przychylić komuś nieba* 'chcieć zrobić wszyst-

ko dla czyjegoś dobra'), *iść śladem piątego koła* 'mylić się', *trzaskać zamkniętymi drzwiami* 'robić niepotrzebnie to, co już zostało zrobione...' (współgra znaczeniowo ze zwrotem *wyważać otwarte drzwi*), *latać na skrzydłach z wiecznych piór* 'mieć talent', *mieć katar moralny* 'ignorować wszystko', *pełnić rolę etykiety na pustym słoiku* 'stwarzać pozory poczucia własnej wartości' oraz przykłady aforyzmów, w których zostały one użyte: *Czasami zamiast nieba przychylają gałęzi* (W. Grzeszczyk); *I jak mu nie współczuć! Wygodnie zdążył utartą koleiną, a pod koniec okazało się, że szedł śladem piątego koła* (H. Haufa); *Oprócz wyważania otwartych drzwi istnieje jeszcze zwyczaj trzaskania zamkniętymi* (W. Brudziński); *Nie każdy umie latać na skrzydłach z wiecznych piór* (L.R. Nowak); *Kichanie na wszystko to objaw kataru moralnego* (J. Matusiak); *Nie jeden pełni rolę etykiety na pustym słoiku* (W. Brudziński).

Aforyzmy stanowią bardzo interesujący materiał badawczy dla językoznawcy, pozwalający sformułować wnioski co do ich struktury językowej oraz przekształceń semantycznych. Sposoby aktualizacji środków językowych w tekstach aforystycznych służą odwoływaniu się do pewnego systemu wartości: *Dobry aforyzm nie polega na odkryciu nowej prawdy, tylko na sposobie podania starej* (J. Drobnik). Dzięki kunsztownym zabiegom następuje przewartościowanie powszechnie uznanych wartości. Destabilizacja skonwencjonalizowanych wyrażen ma w tekstach aforystycznych charakter pośredni, tj. nie jest celem samym w sobie, lecz na jej podstawie dokonuje się metaforyzacja i odczytanie paradoksu ideologicznego. Aforyzmy stwarzają poczucie pozornej jedności stałych związków i zespolenia z tłem kontekstowym, pozory istnienia relacji etymologicznych, a ta swoista gra pozorów uwydatnia zawartość treściową tekstu. Dekodowanie komunikatu przez odbiorcę dostarcza mu przeżyć estetycznych. Mistrzowskie operowanie grą słów występujące w aforyzmach czyni z nich misterne dzieła sztuki pisarskiej. Język — tworzywo plastyczne w ręku mistrzów pióra, służąc wyrażaniu starych i nowych idei, ukazuje obraz systemu wartości.

Linguistic Paradoxes in Aphoristic Texts

Summary

The paper analyses the usage of pragmatically conventionalized phrases (phrasal expressions, proverbs, sayings, clichés...) in aphoristic texts. Contextual, contextual-structural and systemic innovations are characterized in here. Three-move reading of an aphorism is advised: identification of the linguistic paradox, defining the way the identified element functions in the aphoristic text and finding the way to express ideological paradox by means of linguistic paradox.

Anna Krzyżanowska
(Lublin)

O POLSKIEJ TĘSKNOCIE I FRANCUSKIEJ NOSTALGIE

We współczesnej semantyce powszechne jest przekonanie o wpływie specyficznych właściwości poszczególnych języków na sposób konceptualizacji uczuć w różnych kręgach kulturowych. Anna Wierzbicka zwraca uwagę, że „[...] określenia emocji w danym języku mają charakter niepowtarzalny i wyrażają unikalny stosunek wobec ludzkich uczuć typowy dla tej kultury oraz unikalną perspektywę na związki pomiędzy emocjami, poznaniem i zachowaniami społecznymi” (Wierzbicka 1999: 163).

Analiza semantyczna polskich i francuskich nazw i połączeń odnoszących się do uczucia tęsknoty stanowi kolejne potwierdzenie tej tezy, ponieważ różnica w ujmowaniu tego uczucia zaznacza się od razu na poziomie werbalizacji — w języku francuskim nie można znaleźć dokładnych ekwiwalentów dla polskich wyrazów *tęsknota*, *tęsknić*¹. Można jedynie wskazać jednostki zawierające w swej strukturze semantycznej niektóre z komponentów, tworzących całościowe znaczenia polskiego rzeczownika i czasownika. Z tego względu porównanie zasobów leksykalnych obu języków wydaje się interesujące i pokaże, że językowe obrazy *tęsknoty* w kulturze polskiej i francuskiej nie są identyczne. Celem niniejszego artykułu jest wskazanie nie tylko różnic, ale i podobieństw w obrazowaniu uczucia tęsknoty w polszczyźnie i francuszczyźnie.

W języku polskim podstawowymi wyrazami, za pomocą których jest wyrażana interesująca nas emocja, są leksemy *tęsknota* i *tęsknić*². De-

¹ PSP-F (1977: 771) wymienia następujące szeregi ekwiwalentnych jednostek leksykalnych: *tęsknota* 1. *langueur*, *nostalgie*, *mal du pays* oraz wyrażenie *avec impatience* ('z tęsknotą'); 2. *tęsknota* (czego) *soif*, *désir de quelque chose*; *tęsknić* (za kim) *languir*, *soupirer* (*après quelqu'un*); (za czym) *soupirer* (*après quelque chose*) oraz konstrukcję: *tęsknię za...* — *il me tarde de revoir...*

² Pozostałe jednostki leksykalne to synonimy rzeczownika (*utęsknienie*, przestarzałe *tęsknica*) oraz derywaty słowotwórcze — czasowniki: *zateknić*, *stęsknić się*; przymiotniki i imiesłowy od czasowników prefiksalnych: *tęskny*, *stęskniony*, *utęskniony*, *wytęskniony* oraz przysłowki (*tęskno*, *tęsknie*).

finicje leksykograficzne wymienionych leksemów we współczesnych słownikach zwracają uwagę na różne aspekty uczucia:

1. Tęsknota za kimś lub za czymś utraconym, np. za osobą, z którą musieliśmy się rozstać, lub za miejscem, które musieliśmy opuścić, to pragnienie, aby znowu je odzyskać, i smutek spowodowany tym, że jest to w danej chwili niemożliwe.

2. Tęsknota do czegoś, czego nigdy nie mieliśmy lub nie zaznaliśmy, to pragnienie, aby to mieć lub przeżyć (ISJP, 2000, t. 2: 825);

— 'uczucie cierpienia, żalu z powodu rozłąki, braku kontaktu z kimś lub czymś, utraty kogoś, czegoś; pragnienie zobaczenia kogoś, czegoś; nostalgia'; 'silne pragnienie osiągnięcia, uzyskania czegoś (czego się dotąd nie posiadało)' (SWJP, 1996: 1132);

— 'uczucie żalu, wywołane rozłąką z kimś, brakiem lub utratą kogoś, czegoś'; 'chęć osiągnięcia, pozyskania czegoś' (SJPSz, 1981, t. 3: 502);

— 'uczucie wywołane rozłąką z kimś (lub czymś) bliskim sercu, chęć powrotu do kogo (czego) dawno nie widzianego, utraconego'; 'silne pragnienie osiągnięcia, pozyskania czegoś (czego się dotąd nie posiadało)' (SJPD, 1967, t. 9: 139).

Jak wynika z przytoczonych wyżej definicji, głównymi elementami składowymi tworzącymi strukturę znaczeniową *teusknoty* są: brak, pragnienie, by go nie było, smutek, cierpienie wywołane tym brakiem (zob. też Pajdzińska 2003: 9). W języku francuskim nie ma dokładnych ekwiwalentów zawierających w swej strukturze semantycznej wszystkie wymienione składniki. Niektóre z nich (składniki) można odnaleźć w znaczeniu francuskich leksemów będących niedokładnymi odpowiednikami polskich wyrazów. Są to następujące rzeczowniki:

— *la nostalgie* 'powracający smutek spowodowany rozłąką z krajem rodzinnym lub z miejscem, gdzie ktoś długo przebywał; melancholijny żal za czymś, co minęło, lub za czymś, czego ktoś nie doświadczył';

— *le mal du pays* 'teusknota za krajem, za ojczyzną' dosł. cierpienie,

— *la langueur* przest. 'przygnębienie, depresja'; książk. teusknę rozmarzenie (zakochanego); współcześnie 1. 'łagodna melancholia połączona z rozmarzeniem, nieokreślony smutek'; 2. 'apatia, brak energii';

— *l'ennui* dosł. nuda; 1. 'uczucie znużenia, któremu towarzyszy głęboka pustka, poczucie bezużyteczności bez określonej przyczyny lub wywołane rozważaniami o charakterze metafizycznym lub moralnym'; 2. 'uczucie zmęczenia, zniechęcenia spowodowane bezczynnością lub całkowitym brakiem zainteresowania kimkolwiek lub czymkolwiek'.

Należy wymienić tu również czasowniki:

— *manquer* 'brakować, być nieobecnym';

— (*se*) *languir* 'teusknę marzyć; ginać z niecierpliwości, wyczekiwać, pragnąć czegoś; teusknę do czegoś';

— *s'ennuyer* dosł. nudzić się, 'odczuwać nieprzyjemnie czyjąs nieobecność'.

Zarówno w języku polskim, jak i francuskim konstrukcje, w skład których wchodzi wymienione wyrazy, wymagają dwu aktantów: osobowego podmiotu i obiektu, przy czym ten ostatni może być różny: *czyjaś tęsknota za kimś, czymś /do kogoś, czegoś; ktoś tęskni za kimś, czymś/ do kogoś, czegoś; la nostalgie de quelqu'un 'czyjaś nostalgia', la nostalgie de quelque chose 'nostalgia za czymś'; quelqu'un, quelque chose manque à quelqu'un* dosł. kogoś, czegoś brakuje komuś; *quelqu'un languit après quelqu'un, après quelque chose* 'ktoś wyczekuje z niecierpliwością tego, kogo pragnie mieć przy sobie, lub wyczekuje czegoś, co chce mieć'; *quelqu'un se languit de quelqu'un, de quelque chose* 'ktoś dręczy się z powodu czyjejś nieobecności, brakuje komuś kogoś'; *quelqu'un s'ennuit de quelqu'un, de quelque chose* 'ktoś odczuwa nieprzyjemnie czyjaś nieobecność lub brak czegoś'.

Jak zatem użytkownicy języka francuskiego rozumieją uczucie tęsknoty? Przede wszystkim ujmują oni tę emocję jako brak, nieobecność kogoś lub czegoś, co jest niezbędne, potrzebne w danej chwili. Aby wyrazić ten aspekt uczucia, posługują się konstrukcją z czasownikiem *manquer*: *quelqu'un, quelque chose manque à quelqu'un* 'o uczuciu: brakuje komuś, kogoś lub czegoś boleśnie': *tu me manques* 'brakuje mi ciebie', *ses enfants lui manquent* 'brakuje mu dzieci', *notre ville me manque* 'brakuje mi naszego miasta'. W wymienionych przykładach najbardziej wyróżnionym uczestnikiem relacji jest obiekt uczucia (w pozycji gramatycznego podmiotu): *tu, ses enfants, notre ville*. Podmiot przeżywający oraz relacja między nim a obiektem schodzą na drugi plan, a nawet w pewnych kontekstach pozycja podmiotu może pozostać niewypełniona: *Il y a eu une charmante petite soirée chez les Yapp. Ah, que tu manquais!* 'Był czarujący wieczór u państwa Yapp. Ah, jak brakowało cię!' (TLF, 1985, t. 11: 336). Komponent 'ból' jest zawarty w strukturze semantycznej połączenia. W tym miejscu warto zauważyć, że derywat odczasownikowy *le manque de quelque chose* ma jedynie odniesienie przedmiotowe, oznacza brak czegoś: *le manque d'argent, de vivres, de goût* 'brak pieniędzy, pożywienia, brak gustu'. W stosunku do podmiotu osobowego używa się rzeczownika *l'absence de quelqu'un* 'czyjaś nieobecność': *Je suis triste à cause de ton absence* 'Jestem smutny z powodu twojej nieobecności'.

Polska konstrukcja *brakuje mi ciebie, naszych spotkań*, realizująca inny schemat składniowy (*brakuje komuś kogoś, czegoś*), uwydatnia relację między podmiotem doznającym a obiektem, wyrażonymi tu w przypadkach zależnych. Odnosi się ona do sytuacji, w której czyjaś niepożądana nieobecność jest przyczyną tęsknoty. W polszczyźnie informacja o bólu towarzyszącym uczuciu tęsknoty może być wprowadzona za pomocą odrębnego leksemu, np. *odczuwać boleśnie czyjąś nieobecność*.

W języku francuskim komponent 'brak (kogoś, czegoś)' oraz komponent 'ból' są również aktualizowane w strukturze semantycznej połączeń z czasownikiem *languir*: *quelqu'un languit loin de quelqu'un* 'ktoś

cierpi z powodu rozłąki z kimś' oraz *quelqu'un se languit de quelqu'un* 'ktoś dręczy się z powodu czyjejś nieobecności, brakuje komuś kogoś'. Z kolei znaczenia związków: *quelqu'un languit après quelqu'un*, *après quelque chose* lub *quelqu'un languit de quelque chose* 'ktoś wyczekuje z niecierpliwością tego, kogo pragnie mieć przy sobie lub czego pożąda; tęskni do kogoś, do czegoś' (*il languit après une femme* 'tęskni do żony', *après une lettre* 'wyczekuje z niecierpliwością listu') eksponują element wolicjonalny. W tym miejscu interesujące wydaje się przywołanie prymarnych znaczeń czasownika *languir*: 1. 'słabnąć, tracić powoli i stopniowo siły'; 2. 'tracić aktywność, energię'. Pozwala to dostrzec podobieństwa między uczuciem tęsknoty a stanem chorobowym charakteryzującym się zwykle utratą sił, energii. Skojarzenie uczucia tęsknoty ze stanem patologicznym znajduje również potwierdzenie w etymologii tego wyrazu, wywodzącego się od łacińskiego słowa *languo* 'być znużonym, zmęczonym, ociążalym, osłabionym, chorym' (SŁ-P, 1969, t. 3: 313). Wyraz *la langueur* od łac. *languor* 1. 'osłabienie, znużenie', 2. 'choroba' (SŁ-P, 1969, t. 3: 314) oznacza wspólnie łagodną melancholię połączoną z rozmarzeniem i brakiem energii, bliżej nieokreślony smutek. Dawniej był używany dla określenia stanu towarzyszącego miłości: *la langueur* 'tęskne rozmarzenie zakochanego', podobnie jak czasownik *languir* 'tęsknie marzyć' (*languir pour quelqu'un* 'być zakochanym', *languir d'amour* 'ginać z miłości'). Można tu wymienić również derywaty utworzone od rzeczownika — przymiotniki *langoureux* 'omdlewający, tęskny, rzewny' (*jeter un regard langoureux* 'rzucić tęskne, omdlewające, rzewne spojrzenie', *avoir un air langoureux* 'mieć omdlewający, tęskny, rzewny wygląd') oraz *languissant* 'tęsknie rozmarzony' (*un amoureux languissant* 'tęsknie rozmarzony zakochany'), *soupirs*, *baisers*, *regards languissants* ('tęskne westchnienia, pocałunki, spojrzenia'), *les yeux languissants* ('tęsknie rozmarzone oczy')³.

Rozumienie uczucia tęsknoty w kategoriach stanu chorobowego, charakterystyczne dla języka francuskiego znajduje także odbicie w poświadczeniach tekstowych. Oto jedno z nich: *Loin de chez eux, enfermés dans une solitude intérieure, ils deviennent des émigrants dans l'âme. Chacun souffre d'un mal incurable, le mal du pays* ('Z dala od rodzinnego domu, zamknięci w wewnętrznej samotności, stają się emigrantami w duszy. Każdy z nich cierpi na nieuleczalną chorobę, tęsknotę za krajem') — L'Obs., nr 1785, s. 64.

W języku polskim uczucie tęsknoty nie jest konceptualizowane w kategoriach stanu chorobowego. Zwrot *ktoś jest chory z tęsknoty* przedstawia emocję jedynie jako przyczynę tego stanu.

³ Wymienione wyrazy (*langueur*, *languissant*, *langoureux*) występują w stylu książkowym. Przymiotnik *langoureux* używany wspólnie ma zabarwienie ironiczne, natomiast *languissant* – żartobliwe. Ten ostatni potocznie oznacza (o czymś) 'ospały, rozleniwiony' (*une conversation languissante*); 'podupadający' (*une industrie languissante*).

Fakt, że w języku francuskim pojęcie tęsknoty związane jest nierozłącznie z pojęciem cierpienia i bólu, potwierdza istnienie spetryfikowanych połączeń z komponentem *le mal* dosł. ból, cierpienie (psychiczne): *être en mal de quelqu'un, de quelque chose* 'cierpieć z powodu czyjejs nieobecności, z braku czegoś' (*être en mal d'amour, d'espace, de renseignements* 'cierpieć z powodu braku miłości, przestrzeni, informacji'), *le mal du pays* 'tęsknota za krajem rodzinnym, za ojczyzną', *souffrir du mal du pays* 'cierpieć z tęsknoty za krajem rodzinnym' (por. też *Le mal du pays se fait plus douloureux* 'tęsknota staje się bardziej bolesna'). Przyczyną powstania bólu może być intensywność przeżywania emocji, o czym świadczą połączenia *souffrir du mal du pays, bolesna tęsknota*. O sposobie przeżywania uczucia mówi zwrot (książk.) *cierpieć na nostalgię*.

W języku francuskim do pojęcia bólu i cierpienia odwołuje się znaczenie etymologiczne zapożyczonego z języka greckiego wyrazu *la nostalgie*: *nostos* 'powrót' i *algos* 'cierpienie'. Współcześnie rzeczownik ten oznacza powracający smutek spowodowany rozłąką z krajem rodzinnym, ojczyzną lub z miejscem, w którym ktoś przebywał przez dłuższy czas: *la nostalgie des émigrés* 'nostalgia wychodźców', *la nostalgie des exilés* 'nostalgia wypędzonych'. W zwrotach werbo-nominalnych, jakie tworzy ten wyraz, w pozycji obiektu występują nazwy miejsca: *avoir la nostalgie du pays perdu* 'odczuwać nostalgię za utraconym krajem', *avoir la nostalgie de Paris* 'odczuwać nostalgię za Paryżem' lub abstrakta: *avoir la nostalgie de l'enfance, du passé* 'odczuwać nostalgię za dzieciństwem, za przeszłością', *avoir la nostalgie de sa jeunesse* 'odczuwać nostalgię za młodością', *garder la nostalgie de sa ferveur adolescente* 'zachować nostalgię za młodzieńczym zapalem', *de sa fraîcheur d'âme* 'za młodością', *avoir la nostalgie de bonheurs inconnus* 'odczuwać nostalgię za nieznanym szczęściem', *la nostalgie de la vraie passion musicale* 'za prawdziwą pasją muzyki', *le célibataire qui a la nostalgie du mariage, de la vie conjugale* 'kawaler, który odczuwa nostalgię za małżeństwem'. Dodajmy, że w pewnych wypadkach pozycja obiektu pozostaje niewypełniona: *n'avoir ni nostalgie ni amertume* 'nie mieć, nie odczuwać ani nostalgii, ani goryczy'. Jak wynika z przytoczonych przykładów, zakres znaczeniowy rzeczownika uległ rozszerzeniu i jest on używany dla określenia żalu za czymś minionym, któremu towarzyszy pragnienie powrotu do tego, co zostało utracone, lub żalu za czymś, czego ktoś nie doświadczył. W języku polskim w tym kontekście używane są dwie odrębne konstrukcje: *ktoś tęskni za czymś* (za krajem swego dzieciństwa, za spokojnym, domowym życiem) oraz *ktoś tęskni do czegoś* (do wielkiej miłości, do spokoju i ciszy, do wygodnego życia) (zob. ISJP, 2000, t. 2: 825; SS-G, 1990, t. 4: 398; Grzegorzczkova 1991: 201). Jednak rozróżnienie to nie wydaje się wyraźne, o czym świadczą następujące przykłady: *tęsknić za innym życiem, za lepszym światem, za niebytem, za wielkimi wydarzeniami* (zob. Pajdzińska 2003: 9-10). Można tu przywołać jeszcze konstrukcje z rze-

czownikiem (książkowe) *nostalgia* 'uczucie smutku i tęsknoty za czymś, co minęło bezpowrotnie lub jest niedostępne, a wydaje się bardzo cenne': *nostalgia za krajem lat dzieciennych, za przeszłością* (ISJP, t. 1: 1044).

Opisywana emocja może nie mieć wyraźnego obiektu, ale podmiot doznający jest świadomy swego uczucia. Mówią o tym wyrażenia *nieokreślona tęsknota* i *la nostalgie indéfinissable* 'niedająca się określić' (por. też *La nostalgie, c'est le désir d'on ne sait quoi...* — 'Nostalgia to pragnienie nie wiadomo czego...' — Saint-Exupéry 1976: 170).

Warto również zaznaczyć, że w języku francuskim nostalgia jest uczuciem, które może pojawić się bez określonej przyczyny. Oznacza wtedy 'état de mélancolie, de tristesse sans cause' ('stan melancholii, smutku bez przyczyny'): *Devant le fourneau, un homme de haute stature [...], une veste blanche sur l'épaule semblait rêver profondément, en proie à une nostalgie* ('Przy piecu, wysoki mężczyzna [...], z białą marynarką na ramieniu wydawał się głęboko marzyć, nękany nostalgią' — TLF, t. 12, s. 243).

Ważny dla rozumienia tęsknoty w języku francuskim jest związek tego uczucia ze stanem nudy⁴. Znajduje to odbicie w znaczeniu czasownika *s'ennuyer de quelqu'un, de quelque chose* 'odczuwać nieprzyjemnie czyjaś nieobecność, brak czegoś', dosł. odczuwać nudę: *elle s'ennuie de ses parents* 'tęskni do rodziców', dosł. nudzi się bez rodziców; *Ils vont être contents de te revoir, Maria, dit le père Chapdelaine. Tout le monde s'est ennuyé de toi.* ('Ucieszą się, że znowu cię zobaczą, Mario — powiedział ojciec Chapdelaine. — Wszyscy tęsknili za tobą' — M.CH., s. 27).

Dawniej rzeczownik *l'ennui* wyrażał sens 'przygnębienie spowodowane głębokim bólem — czyjaś śmiercią, nieobecnością, nieszczęściem', a w szczególnym użyciu 'tęsknotę, żal za kimś, czymś' lub 'tęsknotę za krajem rodzinnym' (funkcjonował jako ekwiwalent wyrażenia *le mal du pays* — TLF, 1979, t. 7: 1150; DR, 1973, t. 2: 518). Współcześnie *l'ennui* oznacza: po pierwsze — 'uczucie znużenia, któremu towarzyszy pustka, poczucie bezużyteczności bez określonej przyczyny lub wywołane rozważaniami o charakterze metafizycznym czy moralnym' (w tym przypadku jest bliski znaczeniowo wyrazom *abattement* 'przygnębienie', *langueur* 'łagodna melancholia, połączona z rozmarzeniem, nieokreślony smutek; brak aktywności, energii, apatia', *mélancolie* 'melancholia', *tristesse* 'smutek'); po drugie — 'uczucie zmęczenia, zniechęcenia spowodowane beczynnością lub całkowitym brakiem zainteresowania kimkolwiek lub czymkolwiek' (wyrazami bliskoznacznymi są: *dégoût* 'niesmak', *désœuvrement* 'beczynność', *fatigue* 'zmęczenie', *oisiveté* 'beczynność, próżniactwo'). Wymienione

⁴ W podstawowym podziale uczuć przedstawionym przez I. Nowakowską-Kempną nuda to rodzaj smutku, który przeżywamy, gdy się nie dzieje nic ciekawego (1995: 121).

elementy składowe pojęcia nudy w języku francuskim można odnaleźć w etymologii polskich wyrazów *tęsknota*, *tęsknić*. SJPD notuje jeszcze przestarzały zwrot *tęsknić sobie w czym* 'nudzić się w czym' (t. 9: 139)⁵.

Jak wynika z naszych rozważań, w języku francuskim nie ma dokładnych ekwiwalentów wyrazów *tęsknota* i *tęsknić*. Rzeczownik *l'absence* 'nieobecność' oddaje w niewielkim stopniu złożoność struktury semantycznej *tęsknoty*. Bliższe znaczeniowo do *tęsknić* są konstrukcje z *manquer* i *languir*. Zapożyczona z greckiego *la nostalgie*, *nostalgia* oznacza współcześnie w obu językach łagodny smutek wywołany brakiem tego, co minęło, lub tego, czego ktoś nie zaznał. We francuszczyźnie akcentuje się ponadto długi czas trwania tego uczucia, kiedy jest ono wywołane obsesyjnym (powracającym) żalem za krajem rodzinnym lub miejscem, gdzie ktoś długo mieszkał (NPR: 1683). Negatywne konotacje ma francuskie słowo *le mal* (od łac. *malum* 'zło' — SŁ-P, 1969, t. 3: 429).

Po omówieniu różnic dotyczących sposobu rozumienia uczucia *tęsknoty* w polszczyźnie i francuszczyźnie przejdziemy do pokazania podobieństw w obrazowaniu tej emocji w obu porównywanych językach. W języku polskim i francuskim *tęsknota* jest ujmowana jako emocja towarzysząca zachowaniu podmiotu: *il pense à cela avec nostalgie* 'myśli o tym z nostalgią', *il rêve avec nostalgie* 'marzy z nostalgią', *spoglądał z tęsknotą*, *przyglądał się z tęsknotą*. Jest to również uczucie zmienne w czasie: *une nostalgie soudaine* 'nagła nostalgia', *être envahi par un sentiment de nostalgie* 'być opanowanym przez uczucie nostalgii', *la nostalgie saisit quelqu'un* 'nostalgia chwyta kogoś', *tęsknota ogarnia*, *opanowuje kogoś*, *tęsknota nachodzi*, *napada kogoś*. Może ono być coraz intensywniejsze (*le mal du pays se fait plus douloureux* 'tęsknota staje się bardziej bolesna', *w kimś rośnie*, *narasta*, *potęguje się tęsknota*) lub coraz słabsze (*une nostalgie évanescence* 'zanikająca stopniowo nostalgia', *tęsknota maleje*, *słabnie*). Szczególnie w języku polskim spotykamy wiele określeń, które wskazują na intensywność uczucia: *tęsknota wielka*, *straszna*, *straszliwa*, *silna*, *bezmierna*, *bezbrzeżna*, *bezdena*, *niewyobrażalna*, *nieopisana*, *niewypowiedziana* (SFJP, 1989, t. 2: 369). Maksymalny stopień natężenia emocji nazywają polskie i francuskie połączenia: *mourir de nostalgie* 'umrzeć z nostalgii', *umrzeć*, *konać z tęsknoty*. W obu językach o doznawaniu silnego uczucia mówią związki z czasownikami, które nazywają uszkodzenie obiektu: *être rongé par la nostalgie* 'być zżeranym przez nostalgię', *la nostalgie ronge quelqu'un* 'nostalgia zżera kogoś', *la langueur consume quelqu'un* 'melancholia, smutek niszczy, trawi kogoś'; *być trawionym*, *szarpanym tęsknotą*, *kogoś zjada*, *zre*, *zżera tęsknota*. Połączenia, w których nazwa *tęsknoty* zajmuje pozycję podmiotu, komunikują o tym, że człowiek podlega emocji i nie ma na nią wpływu. Uczucie *tęsknoty* w języku polskim

⁵ Więcej na ten temat zob. Grzegorzyczkowa (1999: 201-202); Pajdzińska (2003: 13).

i francuskim jest niezależne od woli doświadczającego (eksperiencera). Potwierdzają to również konstrukcje kauzatywne, takie jak: *quelque chose donne à quelqu'un la nostalgie du pays* 'coś wywołuje w kimś nostalgię za krajem', *quelque chose laisse à quelqu'un une nostalgie* 'coś pozostawia w kimś nostalgię', *quelque chose fait tomber quelqu'un dans une langueur* 'coś powoduje, że ktoś wpada w melancholię, rozmarzenie, nieokreślony smutek'; *coś budzi, wywołuje w kimś tęsknotę, coś wzmacnia, potęguje czyjąś tęsknotę*. W wymienionych konstrukcjach przyczyna powstania emocji jest zlokalizowana poza eksperienterem. W wyniku bardzo intensywnego uczucia człowiek może stracić kontrolę nad sobą, o czym świadczą polskie wyrażenia: *nieopanowana, nieokiełznana tęsknota*, ale niekiedy udaje mu się zapanować nad uczuciem: *ktoś opanował tęsknotę, nostalgię* (por. z *quelqu'un est maître de ses sentiments* 'ktoś jest panem swoich uczuć').

Dotychczasowa analiza pokazuje, że w języku polskim i francuskim tęsknota jest uczuciem ocenianym negatywnie, kojarzona jest z innymi nieprzyjemnymi uczuciami, takimi jak smutek, żal lub wrażeniami — bólem i cierpieniem. Jednak w obu językach można przywołać połączenia, które przedstawiają tęsknotę jako stan pozytywny, np. *słodka tęsknota, une douce nostalgie* 'łagodna nostalgia', *une douce langueur* 'łagodna melancholia, połączona z rozmarzeniem, smutek'. W języku francuskim związek tęsknoty z miłością odnajdujemy w jednym ze znaczeń słowa (książk.) *la langueur* 'tęskne rozmarzenie zakochanego' oraz w znaczeniu wyrażenia *un doux mal, un mal délicieux* 'słodka, rozkoszna udręka miłości'.

Na zakończenie postaramy się jeszcze pokazać, za pomocą jakich metafor mówi się w obu językach o uczuciu tęsknoty. W języku francuskim uczucie to jest konceptualizowane metaforycznie jako przedmiot, który można posiadać (*avoir la nostalgie de quelque chose* 'mieć nostalgię czegoś') lub ciągnąć (*traîner la nostalgie du pays perdu* 'ciągnąć, wlec nostalgię za utraconym krajem', *remorquer son ennui avec peine* 'ciągnąć z trudem swoją nudę', *traîner son ennui comme un fardeau* 'ciągnąć swoją nudę jak ciężar'), albo ujmowane jako sprawca czynności (*être atteint de langueur* 'być dotkniętym melancholią, rozmarzeniem, smutkiem', *être accablé d'ennui* 'być przytłoczonym nudą', *être broyé d'ennui* 'być zgniecionym, zmiażdżonym przez nudę', *un ennui écrasant* 'miażdżąca nuda', *une nostalgie lancinante* 'kłująca, przeszywająca nostalgia').

W języku polskim i francuskim tęsknota jest wyobrażana jako substancja — ciecz (woda) wypełniająca ludzkie ciało (część ciała), które jest pojemnikiem na uczucia: *la nostalgie submerge quelqu'un* 'nostalgia zalewa kogoś', *un regard plein de nostalgie* 'spojrzenie pełne nostalgii', *les yeux remplis de langueur* 'oczy wypełnione smutkiem, rozmarzeniem'; *kogoś przepelnia tęsknota, oczy pełne tęsknoty*. Można przywołać tu jeszcze następujący przykład:

Il pleure dans mon coeur
 Comme il pleut sur la ville;
 Quelle est cette langueur
 Qui pénètre mon coeur?
 (P. Verlaine, *Poésies*, 1977: 96).

Działanie wody może być zewnętrzne — tęsknota to ciecz, tak jak woda, stanowi swoisty pojemnik, do którego wpada podmiot doznający: *plonger dans une nostalgie* 'zanurzyć się w nostalgii', *somber dans une nostalgie* 'zatopić, pogrążyć się w nostalgii', *les yeux plongés dans la langueur* 'oczy pogrążone w smutku, rozmarzeniu'. Związek tęsknoty z wodą jest widoczny w wyrażeniach: *une profonde nostalgie* 'głęboka nostalgia', *un ennui profond* 'głęboka nuda'; *głęboka tęsknota*.

Wśród przedstawionych konceptualizacji tęsknoty na uwagę zasługuje interpretacja tego uczucia jako istoty żywej: *une langueur touchante* 'wzruszająca dosł. dotykająca melancholia, rozmarzenie, smutek', *l'ennui poursuit, tue quelqu'un* 'nuda ściga, zabija kogoś', *chasser l'ennui* 'przepędzić nudę', *tromper l'ennui* 'oszukać, zwodzić nudę'; *tęsknota budzi się, rodzi się w kimś, głucha tęsknota*. Tęsknota traktowana jest także jako zwierzę: *la nostalgie dévore quelqu'un* 'nostalgia pożera kogoś', *l'ennui dévore quelqu'un* 'nuda pożera kogoś', *être en proie à la nostalgie* 'być na pastwie nostalgii', *un ennui féroce, sauvage* 'dzika, okrutna nuda'; *kogoś żre tęsknota, dzika tęsknota, nieokielznana tęsknota* lub przeciwnik w walce: *la nostalgie assaillit quelqu'un* 'nostalgia atakuje, napada kogoś', *quelqu'un lutte contre l'ennui* 'ktoś walczy przeciwko nudzie', *quelqu'un vainc l'ennui* 'ktoś zwycięża nudę'; *ktoś walczy z tęsknotą, ktoś uległ, poddał się tęsknocie*. W obu językach uczucie to ujmowane jest w kategoriach przestrzennych: *un ennui énorme* 'ogromna, niezmierna nuda', *un immense ennui* 'niezmierzona nuda'; *wielka, ogromna, niezmierna tęsknota*.

Przedstawione badania ujawniają wyraźnie odmienny stosunek do tej emocji w kulturze polskiej i francuskiej. Fakt, że w polszczyźnie funkcjonują odrębne wyrazy oznaczające pojęcie tęsknoty (*tęsknota, tęsknić* oraz wiele pochodnych od nich jednostek), świadczy o ważności tego właśnie pojęcia dla Polaków (zob. Pajdzińska 2003: 15). W języku polskim istnieje jedno pojęcie dla mówienia o różnych aspektach uczucia tęsknoty. Natomiast język francuski dysponuje różnymi nazwami odwołującymi się do różnych pojęć, aby mówić o różnych aspektach uczucia tęsknoty. Świadczy to o analitycznym sposobie werbalizowania tej emocji w kulturze francuskiej. Szczególnie został tu uwypuklony związek uczucia tęsknoty z odczuciem bólu i cierpienia. Charakterystyczne dla tej kultury jest również traktowanie opisywanego uczucia w kategoriach stanu chorobowego lub stanów zbliżonych do stanu tęsknoty (apatii, nudy). Wspólnym elementem różnych konceptualizacji emocji w porównywanych językach jest uczucie smutku.

Bibliografia

- R. Grzegorzczkova, 1999, *Z badań nad porównawczą semantyką leksykalną: nazwy „tęsknoty” w różnych językach*, [w:] *Semantyka a konfrontacja językowa 2*, red. Z. Greń i V. Koseska-Toszeva, Warszawa, s. 199-204.
- I. Nowakowska-Kempna 1995, *Konceptualizacja uczuć w języku polskim*, Warszawa.
- A. Pajdzińska, 2003, *Obraz tęsknoty w polszczyźnie*, Zeszyty Naukowe WSHE w Łodzi, Językoznawstwo, seria I, z. 3 (41), s. 7-17.
- A. Saint-Exupéry, 1976, *Terre des hommes*, Saint-Amand.
- A. Wierzbicka, 1999, *Emocje. Język i „skrypty kulturowe”*, [w:] A. Wierzbicka, *Język – umysł – kultura*, wybór prac red. J. Bartmiński, Warszawa, s. 163-189.
- P. Verlaine, 1977, *Poésies*, Moscou.

Wykaz skrótów

- DR — P. Robert, red., 1973, *Dictionnaire alphabétique et analogique de la langue française Les mots et les associations d'idées*, t. 1-6, Paris.
- ISJP — M. Bańko, red., 2000, *Inny słownik języka polskiego*, t. 1-2, Warszawa.
- książk. — książkowe.
- MCH. — L. Hémon, 1954, *Maria Chapdelaine*, Paris.
- NPR — J. Rey-Debove, A. Rey, red., 1993, *Le Nouveau Petit Robert*, Paris.
- L'Obs. — „Le Nouvel Observateur”.
- przest. — przestarzałe.
- PSP-F — K. Kupisz, B. Kielski, 1977, *Podręczny słownik polsko-francuski*, Warszawa.
- SFJP — S. Skorupka, red., 1989, *Słownik frazeologiczny języka polskiego*, t. 2, Warszawa.
- SJPD — W. Doroszewski, red., 1967, *Słownik języka polskiego*, t. 9, Warszawa.
- SJPSz — M. Szymczak, red., 1981, *Słownik języka polskiego*, t. 3, Warszawa.
- SŁ-P — M. Plezia, 1969, *Słownik łacińsko-polski*, t. 3, Warszawa.
- SS-G — K. Polański, red., 1990, *Słownik syntaktyczno-generatywny czasowników polskich*, t. 4, Wrocław.
- SWJP — B. Dunaj, red., 1996, *Słownik współczesnego języka polskiego*, Warszawa.
- TLF — P. Imbs, red., 1971-1994, *Trésor de la langue française. Dictionnaire de la langue du XIXe et du XXe siècle*, t. 1-16, Paris.

On Polish tęsknota and French nostalgia

Summary

The aim of the article is to show similarities and differences in the way *nostalgia* is perceived and understood in Polish and in French culture, based on the analysis of the semantic structure of words, syntactic structures and phrasal units. In both the languages *nostalgia* is associated with negative states, like sadness and negative sensations like pain and suffering. As far as differences are concerned, Polish offers separate lexical means to express *nostalgia*, whereas French offers units which contain in their semantic structure only some of the components to create wholesome meanings of the words *nostalgia*, *to miss*. It is typical of French culture to consider the feeling in the categories of sickness or states which are related to that — apathy and dullness.

Katarzyna Świątkiewicz
(Warszawa)

PRÓBA USTALENIA ETYMOLOGII ZAŚ

Przy ustalaniu etymologii *zaś* jeden fakt pozostaje bezsporny — jest to słowo wywodzące się z języka prasłowiańskiego, o czym świadczy jego obecność prawie we wszystkich językach słowiańskich. I chociaż wielu językoznawców zabierało głos na temat jego genezy, do dziś nie został rozstrzygnięty spór o pochodzenie *zaś* i otwarte pozostaje pytanie: czy jest to kontynuans zaimka wskazującego *si* czy formy biernikowej zaimka zwrotnego *się*, a co za tym idzie, która forma jest podstawowa: *zasię* czy *zasię*.

Pomocny przy dalszych rozważaniach będzie materiał słownikowy zawarty w następujących źródłach¹:

Słownik staropolski, red. S. Urbańczyk²

Zasię cf. **Zasię**

Zasię (też **zajsię**, **zajsię**, **zasię**) 1. 'po raz drugi, ponownie, znowu, na nowo, *iterum*, *denuo*'

2. 'z powrotem, na powrót, *retro*, *retrosum*'

3. 'przeciwnie, odwrotnie'

4. 'wzajemnie, nawzajem'

5. 'zaś, natomiast'

6. 'jednak, wszelako'

złożenia: **zasię**nabyć 'odzyskanie utraconej własności'

zasięstę 'wsteczny ruch ciał niebieskich'

zasięwracanie 'nawrót choroby lub powrót do grzechu, wykroczenia'

zasięwstę 'ten, kto porusza się wstecz, do tyłu'

zasięwwiązanie 'ponowne wejście lub wprowadzenie kogoś w posiadanie nieruchomości'

zasięwkupienie 'powtórne kupienie, odzyskanie przez kupno'

¹ Układ haseł ze słowników pozwala zorientować się, jak poszczególni autorzy zapatrywali się na pochodzenie *zaś* oraz jakie miało ono znaczenia w różnych okresach historii języka polskiego.

² *Słownik staropolski*, red. S. Urbańczyk, t. I-XI, Wrocław - Warszawa - Kraków 1953-1998.

*Słownik języka Jana Chryzostoma Paska, red. H. Koneczna*³

nie ma haseł **zasię**, **zasię**

zaś I (spójnik) 1. Spójnik łączący przeciwstawne części zadania lub zdania przeciwstawne 'jednak'

1. nawiązuje zdanie do poprzedniego kontekstu, wskazując na stosunek przeciwstawny

zaś II (partykuła) 1. Uwydatnia treść kontynuacyjną zdania, które przyłącza

2. wzmacnia wyraz, przy którym występuje

*Nowy dykcyonarz..., M.A. Trotz*⁴

zasię (*conj.*) 1. wieder, zurück 2. doch, dennoch⁵

zasię (*adv.*) cf. **zaś**

zaś (*adv.*) 1. aber; 2. aber doch, vielleicht; 3. hinwiederum, wieder, doggen⁶

*Słownik języka Adama Mickiewicza, red. K. Górski i S. Hrabec*⁷

Zasię zob. **zasię**

Za się (11), **zasię** (9), **zasię** (2) 1. Wiąże zdania składowe lub równoważniki zdań w zdaniu złożonym współrzędnie; wprowadza nową informację, kontynuując wcześniejszy wątek

a. orzeka o elemencie, o którym nie było jeszcze mowy, który jednak należy do pewnego ogólnego zakresu wskazanego wcześniej (często z odcieniem przeciwstawnym) 'a, natomiast' > **za się, zasię, zasię, a zasię**

b. orzeka w sposób bardziej szczegółowy o elemencie, o którym była mowa w poprzednim kontekście 'a' > **za się, zasię**

2. w funkcji przysłówka

a. w odniesieniu do czasu 'potem' > **za się, zasię**

b. w odniesieniu do miejsca 'nazad, z powrotem' > **za się**

c. w funkcji wykrzyknika 'precz' > w połączeniu **a zasię!**

Zaś tylko w znaczeniu spójnikowym, jak 1a, 1b

*Słownik Lindego*⁸

Zasię cf. **Zaś**

Zaś (też: **zasię**, **zasz**) 1. 'nazad' zaś, zasię, cf. za sobą

2. 'ruszaj stąd, precz stąd, wróc się, uciekaj' zasię!

3. 'znowu, nazad, z odebraniem' zaś, zasię

4. 'znowu, drugi raz, *denuo*' zaś

5. 'na opak, przeciwnie, na odwrót' zasię

6. 'owszem, raczej' zasię

7. 'zatem, w skutku czego' zaś

8. 'e contrario, autem' zaś

³ *Słownik języka J.Ch. Paska, red. H. Koneczna, t. II, Wrocław - Warszawa - Kraków 1965.*

⁴ M.A. Trotz, *Nowy dykcyonarz to jest mownik polsko-francusko-niemiecki z przydatkiem przysłów potocznych, przestroóg gramatycznych, lekarskich, matematycznych i inszym naukom przyzwoitych wyrazów*, Lipsk 1764.

⁵ **Zasię** 1. z powrotem, znowu; 2. jednak, ależ, przecież.

⁶ **Zaś** 1. zaś, ale, lecz; 2. ależ tak, może; 3. znowu, z powrotem.

⁷ *Słownik języka Adama Mickiewicza, red. K. Górski, S. Hrabec, t. VII, Wrocław - Warszawa - Kraków 1984.*

⁸ S.B. Linde, *Słownik języka polskiego, t. I-VI, Lwów 1856-1860.*

9. 'interrogat azali, czy?, num?' zaś, zasz, zaż
10. 'jak to, czy sposób!' zaś!
11. 'jakoś przecie' zaś

SW i SGP⁹

Zasie cf. **zasię**

- Zasię**
1. 'z powrotem, znowu'
 2. 'napowrót' zasię=zaś
 3. 'wara, precz'
 4. 'potem'

- Zaś**
1. 'napowrót'
 2. 'znowu'
 3. 'i, potem, następnie'
 4. 'później' w tym samym znaczeniu **zas**, **zasi**, **zaś** potem

Zasik 'znów'

Zasiok 'zaś, znów'

SJPDor¹⁰

Zasie albo **zasię** (dawne) 1. 'zaś, natomiast'

2. 'nie wolno, nie wtrącaj się, wara, precz!'

Zaś 1. wyraz uwydatniający zestawienie — niekiedy z odcieniem przeciwstawnym — zdań współrzędnych lub ich równoważników, a także zdań samodzielnych; natomiast

2. wyraz uwydatniający przyłączenie do całości zdania członu objaśniającego, wyróżniającego lub wtrąconego

3. potocznie (gwarowo): wyraz towarzyszący niektórym spójnikom lub zaimkom przysłówkowym wzmacniający ich charakter ekspresywny

Zaśby gwarowo i potocznie wyraz o charakterze ekspresywnym uwydatniającym zwykle treściowy kontekst zdań

Słownik języka polskiego, red. M. Szymczak¹¹

Zaś 1. Spójnik zestawiający zdania współrzędne, podkreślający przeciwstawność treści tych zdań 'natomiast'

2. partykuła uwydatniająca człon objaśniający, wyróżniający przyłączony do zdania treściowo nadrzędnego (lubił owoce, najbardziej zaś jabłka)

zasię patrz **zasie**

zasie 1. daw. 'zaś, natomiast'

2. daw. 'nie wolno, nie wtrącaj się, wara!, precz!'

Uniwersalny słownik języka polskiego, red. S. Dubisz¹²

nie ma haseł **zasie**, **zasię**

zaś (książ.) spójnik 1. przeciwstawiający treści komunikatu za pomocą połączonych zdań; 'a, natomiast'

2. przyłączający zdania nawiązujące do wcześniejszego kontekstu

⁹ J. Karłowicz, A.A. Kryński, W. Niedźwiedzki, *Słownik języka polskiego*, t. I-VIII, Warszawa 1900-1927; J. Karłowicz, *Słownik gwar polskich*, t. I-VI, Warszawa 1911 (hasła w obydwóch źródłach są identyczne).

¹⁰ *Słownik języka polskiego*, red. W. Doroszewski, t. I-XI, Warszawa 1958-1969.

¹¹ *Słownik języka polskiego*, red. M. Szymczak, t. I-III, Warszawa 1995 (wyd. I).

¹² *Uniwersalny słownik języka polskiego*, red. S. Dubisz, t. I-IV, Warszawa 2003.

Już na pierwszy rzut oka widać, że wśród autorów definicji słownikowych nie było i nie ma zgody co do tego, która forma dzisiejszego zaimka *zaś* jest podstawowa: *zasię* czy *zasię*. Językoznawców i leksykografów, którzy wypowiadali się na ten temat, można podzielić na dwie grupy: zwolenników pochodzenia *zaś* < *zasię*: Mączyński¹³, Knapiesz¹⁴, Przyborowski¹⁵ oraz zwolenników etymologii *zaś* < *zasię*: Linde¹⁶, Vasmer¹⁷, Potebnia¹⁸, Machek¹⁹, Havránek²⁰, Schuster-Šewc²¹. Argumenty zarówno jednej, jak i drugiej strony są przekonujące. Ale nazwiska badaczy, którzy wzięli udział w dyskusji, oraz sam materiał nasuwają dwie uwagi, ściśle ze sobą związane:

— po pierwsze: strony sporu reprezentowane są przez uczonych, którzy badali konkretne języki słowiańskie — po jednej są badacze języka polskiego, po drugiej zaś badacze innych języków (i Linde);

— po drugie: niektóre znaczenia leksemu *zaś* nie mają ze sobą nic wspólnego, różnią się do tego stopnia, że można tu domniemywać braku wspólnego źródłosłowu.

Znaczenie 'z powrotem, znów, ponownie' łączy się — moim zdaniem — z czynnością odwracania się za siebie. Człowiek wykonuje ten ruch np. w celu powrotu tą samą drogą ('z powrotem'). Robiąc coś znowu, ponownie, człowiek ponawia to, co już raz robił, co ma już raz „za sobą” ('znów, ponownie'). Znaczenie 'precz!, nie wolno, nie twoja sprawa' też wiąże się z obrotem „za siebie” osoby, którą mówiący chce przepędzić. Znaczenie 'potem, później' łączy się z zaimkiem *to*: w danym momencie człowiek robi coś konkretnego — „to”, a po „tym” (czyli później) będzie robił coś innego. Znaczenie 'a, natomiast' również łączy się z zaimkiem *to*. Wiaże się ono z przeciwieństwem. Przeciwstawiamy jedną rzecz („to”) innej; „to” (np. jabłko) za „to” (np. śliwka): X ma jabłko, a Y ma śliwkę.

Powyższe skojarzenia pozwalają na podzielenie znaczeń *zaś* na dwie grupy — pierwsza wiąże się ze zwrotem *za siebie* ('znów, ponownie', 'precz!, nie wolno, nie twoja sprawa'), druga z zaimkiem *to* ('potem, później', 'a, natomiast'). Przechodząc od intuicji do konkretów natury językoznawczej, można bez problemu połączyć zwrot *za siebie* z jego

¹³ J. Mączyński, *Lexicon Latino-Polonicum*, Królewiec 1564, hasło *zaś*.

¹⁴ G. Knapiesz, *Thesaurus Polono-Latino-Graecus*, Kraków 1621-1632, hasło *zaś*.

¹⁵ J. Przyborowski, „*Dosia*” wobec nauki. Szczątki zaimka „*si*”, „*sia*”, „*sie*” w polszczyźnie, Warszawa 1889, s. 4-5.

¹⁶ Patrz materiał słownikowy powyżej.

¹⁷ M. Vasmer, *Russisches Etymologisches Wörterbuch*, Heidelberg 1953, s. 444.

¹⁸ A.A. Потєбня, *Из записок по русской грамматике*, Воронеж 1874, t. II, s. 56.

¹⁹ V. Machek, *Etymologický slovník jazyka českého*, Praha 1968, s. 710.

²⁰ B. Havránek, *Etymologický slovník slovanských jazyků*, Praha 1980, s. 755.

²¹ H. Schuster-Šewc, *Historisch — etymologisches Wörterbuch der ober- und niedersorbischen Sprache*, Bautzen 1989, s. 1737.

dawnym odpowiednikiem *za się*, a zaimek *to* z dawnym zaimkiem wskazującym *si*. W ten oto sposób powracamy do dyskusji na temat pochodzenia *zaś*: zaimek zwrotny *się* czy zaimek wskazujący *się*? Na podstawie powyższych intuicyjnych rozważań mogę postawić tezę, że *zaś* w języku polskim kontynuuje i jeden, i drugi; ich konkretne znaczenia wiążą się z pochodzeniem:

- zaś I** (← *zasię*) 1. 'znowu, znów, z powrotem'
2. 'nie można, precz!, nie twoja sprawa'
- zaś II** (← *zasię*) 1. 'natomiast, a' zestawienie z odcieniem przeciwstawnym
2. 'potem, później'

Na podstawie analizy materiału z różnych języków słowiańskich można stwierdzić, że *zasię* (*zaś I*) było przejęte z języka prasłowiańskiego, a *zasię* (*zaś II*) powstało później, na gruncie języka polskiego. Języki zachodniosłowiańskie i wschodniosłowiańskie mają leksem *zaś* tylko w znaczeniach 'znów, znowu, ponownie' (czeski, słowacki, dolnołużycki, górnołużycki) oraz 'nie twoja sprawa, nie można, precz!' (rosyjski, białoruski, ukraiński)²². Tylko język polski operuje znaczeniami z zakresu *zaś II*²³. Potwierdza to materiał SStp — w tym okresie *zasię* było silniejsze i częściej używane: „Gdyż więc ty umrzesz, tedy się więc ty *zasię* ('ponownie') w ziemię obrócisz”, *Kazania gnieźnieńskie*; „Szedł do chrosta za krzem leży, nierychło *zasię* ('z powrotem') wybieży”, *Satyra na leniwych chłopów*; „Gdyż mówi pismo, iż syn nie poniesie złości oćcowej ani też *zasię* ('przeciwnie') ustawiamy aby oćciec za złego syna a takeż *zasię* ('przeciwnie') syn prze oćca nie cirzpial”, *Tłumaczenie polskie statutów ziemskich z drugiej połowy XV w.*; „Nikodem rzekł k niemu: Jako się może człowiek narodzić będąc star? Ależby mógł *zasię* ('znów') wejść w żywot matki swojej i narodzić się”, *Ewangeliarz z końca XV w.*

²² Jest to stan istniejący we współczesnych językach słowiańskich. Języki wschodniosłowiańskie, które dziś mają *zaś* tylko w znaczeniu 'precz, nie twoja sprawa, nie wolno', w dawniejszych okresach operowały również znaczeniami 'znów', 'z powrotem', 'ale, a'. *Historyczny słownik języka białoruskiego* notuje *zась* tylko w znaczeniu spójnikowym 'a, ale, by' i przysłówkowym 'jeszcze, znów'. *Słownik języka staroukraińskiego XIV-XV w.* podaje przykłady potwierdzające, że w tym okresie przysłówek *zась* oznaczał przede wszystkim 'z powrotem' i z rzadka 'znów'. Zarówno słownik białoruski, jak i ukraiński podają przykłady z XV w. Ciekawe, że oprócz wariantów *zась* i *zася* słowniki notują warianty poboczne: słownik ukraiński *zасе* (w znaczeniu 'z powrotem', przykład z roku 1454; w znaczeniu 'znów', przykład z roku 1495) i *zась* (w znaczeniu 'z powrotem', przykład z roku 1493) i słownik białoruski *zасе* (w obydwu znaczeniach; przykłady z XVII w.). Patrz: *Гістарычны слоўнік беларускай мовы*, red. A.I. Жураўскі, Мінск 1991, t. II, s.197-198 oraz *Словник староукраїнської мови XIV-XV ст.*, Київ 1977, t. I, s. 258.

²³ Język czeski wśród znaczeń *zas* na ostatnim miejscu również ma znaczenie 'a, natomiast', ale niewykluczone, że jest to wpływ polski; uważam, że ten fakt nie powinien wpływać na postawioną przeze mnie tezę.

Zasie musiało powstać we wczesnym stadium rozwoju języka polskiego, myślę, że około XIII w., w okresie produktywności zaimka *si*. U schyłku XV w. jego podstawowe znaczenie 'a, natomiast' jest już ugruntowane.

Przekonującym argumentem za tym, że *zaś II,2* pochodzi od *za+sie*, jest tłumaczenie Przyborowskiego²⁴. Twierdzi on za Knapiuszem, że w ten sposób otrzymujemy konstrukcję analogiczną do łacińskiego przysłówka *postea*²⁵, którego elementami składowymi są: przyimek *post* + rodzaj nijaki zaimka wskazującego *is (ea)* (wobec polskiego złożenia: przyimek *za* + rodzaj nijaki zaimka wskazującego *si*). Zresztą tej samej analogii do łacińskiego przysłówka poddaje się synonim *zaś II,2* — leksem *potem*²⁶.

Aby udowodnić, że *zaś II,1* pochodzi od zaimka wskazującego *si*, można zaproponować test oparty na analogii konstrukcji *za + sie* i *za + to* (przyimek + rodzaj nijaki zaimków wskazujących). Wszystkie osoby²⁷, poproszone o odpowiedź na pytanie, czy zdania: *Anna lubi kawę, zaś Adam lubi herbatę* i *Anna lubi kawę, za to Adam lubi herbatę* są synonimiczne, dały odpowiedź twierdzącą. Ten krótki test potwierdza, że dzisiejsze połączenie *za to* tworzone jest analogicznie do dawnego *za sie*.

Tylko Trotz²⁸ wskazywał na rozdzielność *zasię* i *zasie* oraz na przyporządkowanie konkretnych znaczeń do konkretnego wariantu. Nie wypowiada się on wprawdzie na temat etymologii, ale to, w jaki sposób przygotował hasła w swoim słowniku, wskazuje, że zwrócił szczególną uwagę na wyraźny podział pomiędzy znaczeniami.

Dziś z samej analizy definicji słownikowych paralelnych wariantów *zasię*, *zasie*, *zaś* nie da się wywnioskować pierwotnej dystrybucji znaczeń (które znaczenia pierwotnie były przyporządkowane do konkretnego wariantu). Pewne jest jedno: było takie przyporządkowanie, bo na to wskazuje etymologia. Zapewne istniało ono w języku polskim krótko. Warianty *zasie* i *zasię* były do siebie na tyle podobne pod względem fonetycznym, że różnica szybko się zatarała. W żadnym tekście nie można odnaleźć konkretnej zasady dystrybucji, autorzy zazwyczaj używają tylko jednego wariantu we wszystkich znaczeniach, albo dwóch, trzech wariantów wymiennie we wszystkich znaczeniach. Nawet SStp nie notuje rozróżnienia. W przykładach do znaczenia 'a, natomiast' nie ma w ogóle spodziewanego wariantu *zasię*, jest tylko *zasię*. Z kolei przy znaczeniu 'ponownie, znowu' w przykładach znajdujemy kilkakrotnie

²⁴ J. Przyborowski, „*Dosia*” wobec nauki..., op.cit., s. 4-5.

²⁵ *Postea* 'potem, później, następnie'.

²⁶ Analogicznej argumentacji można użyć w celu udowodnienia, że *zaś* 'z powrotem' pochodzi od *za się*: *za sie* ('później, potem') ma się do *potem* tak, jak *za się* ('z powrotem, za siebie') do *przedsię*.

²⁷ Poprosiłam o odpowiedź kilkanaście osób.

²⁸ M.A. Trotz, *Nowy dykcyonarz to iest mownik polsko-niemiecko-francuski...*, Lipsk 1802-1822, t. III.

wariant *zasię*. Jest to spowodowane właśnie tym, że autorzy, nie różniąc *zasię* i *zasię*, stosują konsekwentnie tylko jedną formę we wszystkich znaczeniach; autor *Biblii królowej Zofii* używa tylko *zasię* w znaczeniu *zaś I,1* i *zaś II,1* (SStp znaczenie 1, 3 i 4), autor *Rozmyślenia przemyskiego* tylko *zasię* w znaczeniu *zaś I,1* (SStp znaczenie 1, 2). Pasek stosuje tylko formę *zaś* i wyłącznie w znaczeniu *zaś II,1*. Mickiewicz natomiast przejawia tendencję do mieszania wariantów niezależnie od ich znaczenia.

Nie można stwierdzić, co spowodowało integrację wariantów. Czy to, że i *zasię*, i *zasię* miały jeden identyczny skrócony wariant *zaś*, czy to, że wygłosowe *ę*, tracąc swoją nosowość, sprawiło, że *zasię* w wymowie utożsamiało się z *zasię*, na co nałożyć się mogło hiperstaranne wymawianie *zasię*. Użytkownicy języka polskiego nie rozróżniali wariantów już pod koniec XV w., co potwierdza *Biblia królowej Zofii* i *Rozmyślenie przemyskie*: „Otworzył Noe okno... a wypuścił gawrona, ...jenże się nie wrócił k niemu *zasię*” (‘z powrotem’), BZ; „Zgrzeszyłem, wróć się *zasię* (‘z powrotem’) synu mój Dawidzie”, BZ; „Gdyż pojmie człowiek żonę... a ona nie najdzie miłości przed jego oczyma... póści ją z swego domu... Nie będzie móc jej pirwy mąż *zasię* (‘ponownie’) za małżonkę wziąć”, BZ; „Tak gospodarz z gospodynią jęły się smęcić, iże od nich tako rychło się pobrały (Józef z Maryją) i szły są z nimi... prosząc ich, gdyby *zasię* (‘z powrotem’) szły aby k nim stąpiły”, *Rozmyślenie przemyskie*; „Jako dziewica Marja pokleknawszy na swe kolana i pocznie się modlić... I poklekła *zasię* (‘ponownie’) dając chwałę, jegoż porodziła”, *Rozmyślenie przemyskie*. Jedno jest pewne: *zasię* i *zasię* reprezentowane są przez dzisiejsze jedno *zaś* (można tak stwierdzić pomimo tego, że w słownikach drugiej połowy i końca XX w. egzystuje jeszcze i *zasię*, i *zasię*, ale pod względem frekwencji i uzusu *zaś* jest formą jedyną²⁹).

Gwarowe warianty (patrz: materiał z SGP) świadczą o dawnym zatarciu różnic pomiędzy *zasię* i *zasię* oraz o tym, że użytkownicy gwar bardziej identyfikowali *zaś* z *za+się*. Gwary nigdy nie tworzyły wariantów od *się* (nie ma takiego precedensu).

Do współczesnego języka literackiego dotarło tylko *zaś* < *zasię* ‘a, natomiast’, tylko w gwarach zachowało się *zaś* < *zasię* ‘z powrotem, nazad’ i *zaś* < *zasię* ‘potem’. Gwara kaszubska ma leksemy *zâs*, *zâsku* tylko w znaczeniu odpowiadającym *zaś I,1*³⁰.

Dwie formy oboczne wyraźnie wskazują na podwójną etymologię i są dziś jej jedynym dowodem. Niezasadne wydaje mi się więc kontynuowanie sporu dwóch koncepcji etymologicznych, jako że i jedna, i druga z pewnymi modyfikacjami (dotyczącymi repartycji znaczeń) są poprawne.

²⁹ Por.: *Słownik frekwencyjny polszczyzny współczesnej*, red. I. Kurcz, Kraków 1990, t. II, s. 753.

³⁰ B. Sychta, *Słownik gwar kaszubskich*, Wrocław – Warszawa – Kraków 1973, t. V, s. 189.

Vasmer, Potebnia, Machek, Havránek, Schuster-Šewc wywodzą *zaś* od *zasię*, ponieważ opierają się na materiale z języków, w których istnieją tylko kontynuanty *za + się*. Vasmer³¹ (powołując się na Potebnię³²) wypowiada się na temat form w języku rosyjskim. Przytacza odpowiedniki *зачь* z innych języków ze znaczeniami, ale z polskiego daje tylko znaczenie 'z powrotem; że, no; precz!, won'. W języku czeskim *zase* ma rdzenne znaczenie 'znów'³³, co uzasadnia poparcie przez Machka tej etymologii³⁴. Podaje on, co prawda, odpowiedniki w innych językach słowiańskich, ale bez znaczeń i dlatego można przyjąć, że wypowiada się tylko o tym jednym wariantcie. Havránek³⁵ czerpie cytaty z języka polskiego, ale koncentruje się na znaczeniach *zaś I*. Schuster-Šewc³⁶ dla łużyckich *zaś*³⁷ daje etymologię od *za + się*, ale w obydwu językach istnieje tylko znaczenie 'znów, ponownie; z powrotem'. Linde, nie wprost, ale przez układ haseł (podaje tylko *zasię* i *zaś*) i odsyłacz „*zaś, zasię = nazad; cf. za sobą*”, opowiada się za tą etymologią.

Rozwiązanie skrótów

- Linde — S.B. Linde, *Słownik języka polskiego*, Lwów 1856-1860.
 SStp — *Słownik staropolski*, red. S. Urbańczyk, Wrocław - Warszawa - Kraków 1953-1998.
 SW — J. Karłowicz, A.A. Kryński, W. Niedźwiedzki, *Słownik języka polskiego*, Warszawa 1900-1927.
 SGP — J. Karłowicz, *Słownik gwar polskich*, Warszawa 1911.
 SJPDor — *Słownik języka polskiego*, red. W. Doroszewski, Warszawa 1958-1969.

An Attempt to Define the Etymology of zaś

Summary

The article's objective is to provide a proper etymology of the Polish word *zaś*. Linguists present two different and contradictory theories; one claims *zaś* comes from the neuter form of the old demonstrative pronoun *si* (*za+się>zasie>zaś*), others think it comes from the reflexive pronoun *się* (*za+się>zasię>zaś*). The analysis of dictionary material allows to assume there were two distinct words: *zasie* and *zasię*, which lost their separate meanings because of the phonetic similarity and are continued by one lexeme *zaś*.

³¹ M. Vasmer, *Russisches Etymologisches Wörterbuch*, op.cit., s. 444.

³² A.A. Потєбня, *Из записок по русской грамматике*, op.cit., t. II, s. 56.

³³ Patrz przypis 23.

³⁴ V. Machek, *Etymologický slovník...*, op.cit., s. 710.

³⁵ B. Havránek, *Etymologický slovník...*, op.cit., s. 755.

³⁶ H. Schuster-Šewc, *Historisch — etymologisches Wörterbuch...*, op.cit., s. 1737.

³⁷ Górnołużyckie *zaso, zas, zasy*; dolnołużyckie *zase, zas*.

SPRAWOZDANIE Z DZIAŁALNOŚCI TOWARZYSTWA KULTURY JĘZYKA W LATACH 2001-2004

W dniu 20 listopada 2004 r. — zgodnie ze statutem Towarzystwa Kultury Języka — odbyło się Walne Zgromadzenie członków Towarzystwa, na którym przedstawiono jego dorobek za lata 2001-2004 oraz dokonano wyboru nowych władz na kadencję 2004-2007 i podjęto uchwały odnoszące się zarówno do działalności TKJ jako całości, jak i do spraw dotyczących jego statutowej działalności. Niżej prezentujemy wersję skróconą sprawozdania, które zostało przedstawione przez ustępujący Zarząd Główny na Walnym Zgromadzeniu.

I. Władze Towarzystwa

Władze Towarzystwa Kultury Języka tworzą — zgodnie ze statutem — Zarząd Główny, Prezydium Zarządu Głównego, Komisja Rewizyjna, Sąd Koleżeński.

Walne Zgromadzenie TKJ w dniu 17 listopada 2001 r. wybrało do składu poszczególnych organów następujących członków:

1. Zarząd Główny (w porządku alfabetycznym): dr Wanda Decyk-Zięba, prof. dr hab. Stanisław Dubisz, dr Krystyna Długosz-Kurczabowa, prof. dr hab. Barbara Falińska, dr Anna Knobloch-Gala, mgr Zofia Krasuska, prof. dr hab. Marian Jurkowski, dr Alina Maciejewska, dr Katarzyna Mosiołek-Kłosińska, prof. dr hab. Jerzy Podracki, prof. dr hab. Józef Porayski-Pomsta, dr Maria Przybysz-Piwko, prof. dr hab. Jadwiga Puzynina, prof. dr hab. Halina Satkiewicz, prof. dr hab. Henryka Sędziak, prof. dr hab. Krystyna Wojtczuk, red. Wiesława Zychowicz.

2. Prezydium Zarządu Głównego: prezes — prof. dr hab. Józef Porayski-Pomsta, zastępcy prezesa — prof. dr hab. Barbara Falińska, dr Maria Przybysz-Piwko, sekretarz — dr Wanda Decyk-Zięba, skarbnik — dr Krystyna Długosz-Kurczabowa, członkowie — prof. dr hab. Stanisław Dubisz, prof. dr hab. Halina Satkiewicz, red. Wiesława Zychowicz.

3. Komisja Rewizyjna: przewodniczący — prof. dr hab. Władysław Kupiszewski, członkowie — dr Elżbieta Stecko, dr Małgorzata Majewska.

4. Sąd Koleżeński: przewodnicząca — mgr Bożena Kwas-Biała, członkowie — mgr Ewa Chłudzińska, mgr Małgorzata Jasińska.

Władze TKJ działały w niezmienionym składzie przez cały okres sprawozdawczy.

II. Prace Zarządu Głównego

Zarząd Główny TKJ odbył w ciągu kadencji 7 posiedzeń w składzie Prezydium oraz 2 posiedzenia w pełnym składzie. Posiedzenia Prezydium ZG dotyczyły spraw bieżących, posiedzenia plenarne Zarządu były poświęcone podsumowaniu prac w danym roku kalendarzowym i omówieniu planów na kolejny rok.

Prezydium Zarządu Głównego — oprócz prowadzenia spraw bieżących Towarzystwa i koordynowania prac oddziałów i sekcji — współpracowało z innymi organizacjami i instytucjami, zwłaszcza zaś z Radą Języka Polskiego przy Prezydium PAN, Komitetem Językoznawstwa PAN, Towarzystwem Miłośników Języka Polskiego, Instytutem Języka Polskiego Uniwersytetu Warszawskiego. Z inicjatywy lub przy współudziale Prezydium zostały zorganizowane trzy ogólnopolskie konferencje naukowe: (1) *V Forum Kultury Słowa*, Lublin, 16-18 października 2003 r. (wspólnie z Radą Języka Polskiego, Wyższą Szkołą Psychologii Społecznej w Warszawie i Uniwersytetem Marii Curie-Skłodowskiej w Lublinie); (2) *Kiedy rehabilitujemy? Kiedy reedukujemy? — ogólnopolska konferencja logopedyczna* — Warszawa, 16-18 września 2004 r. (wspólnie z Pomagisterskim Studium Logopedycznym oraz Zakładem Fonetyki i Logopedii Uniwersytetu Warszawskiego, Zakładem Logopedii Akademii Pedagogiki Specjalnej w Warszawie i Komisją Rozwoju i Zaburzeń Mowy KJ PAN); (3) *Polska polityka komunikacyjnojęzykowa wobec wyzwań XXI wieku* — Kamień Śląski, 21-23 października 2004 r. (wspólnie z Radą Języka Polskiego i Wydziałem Filologicznym Uniwersytetu Opolskiego).

Ponadto Prezydium Zarządu Głównego odpowiada za współpracę z: (a) redakcją „Poradnika Językowego”, (b) władzami Wydziału Polonistyki UW, (c) Wydawnictwami Uniwersytetu Warszawskiego.

III. Oddziały Towarzystwa

Towarzystwo Kultury Języka tworzą następujące oddziały terenowe: (1) Oddział Kielecki — brak danych, (2) Oddział Łomżyński — prezes: prof. dr hab. Henryka Sędziak, (3) Oddział Siedlecki — prezes: prof. dr hab. Krystyna Wojtczuk, (3) Oddział Warszawski — prezes: dr Krystyna Długosz-Kurczabowa, (4) Oddział Wrocławski — prezes: dr Barbara Seiffert, oraz dwie sekcje: Logopedyczna — przewodniczący: mgr Jacek Asperski, opiekun naukowy: dr Maria Przybysz-Piwko; Gwaroznawcza — przewodnicząca: prof. dr hab. Barbara Falińska; skupiają one członków Towarzystwa o określonym w nazwie Sekcji obszarze zainteresowań.

Oddziały terenowe Towarzystwa są powiązane z ośrodkami akademickimi działającymi na terenie miast, w których znajdują się ich siedziby. Sekcje natomiast skupiają członków, których łączą wspólne zainteresowania zawodowe (Sekcja Logopedyczna) i/lub merytoryczne (głównie Sekcja Gwaroznawcza).

IV. Członkowie i Oddziały Towarzystwa

Towarzystwo Kultury Języka na dzień 20 listopada 2004 r. liczy 772 członków, w tym: (1) Oddział Kielecki — brak zaktualizowanej informacji, (2) Od-

dział Łomżyński — 30, (3) Oddział Siedlecki — 11, (4) Oddział Warszawski — 96, (5) Oddział Wrocławski — 20, (6) Sekcja Logopedyczna — 550 (zrzesza przedstawiciele różnych grup zawodowych: logopedów, psychologów, pedagogów, językoznawców, lekarzy), (7) Sekcja Gwaroznawcza — ma charakter wyłącznie merytoryczny, w jej obrębie działają członkowie różnych oddziałów terenowych w miarę realizowanych zadań.

W czasie trwania kadencji powstały dwa oddziały terenowe: (1) w Białymstoku — 2004 r. — 20 członków, (2) w Suwałkach — 2003 r. — 45 członków oraz ostatecznie zaprzestał działalności Oddział w Kielcach (nie powiodła się próba jego reaktywacji).

Członkowie TKJ rekrutują się ze środowisk akademickich (pracownicy naukowo-dydaktyczni Uniwersytetu w Białymstoku, Akademii Siedleckiej, Uniwersytetu Warszawskiego i Uniwersytetu Wrocławskiego), nauczycielskich (doradcy metodyczni, nauczyciele języka polskiego szkół podstawowych, gimnazjalnych i średnich — zwłaszcza w Warszawie i Suwałkach) i zawodowych logopedów.

Działalność Towarzystwa opiera się na aktywności jego członków, a zwłaszcza prezesów i zarządów poszczególnych oddziałów terenowych i kierowników sekcji.

V. Działalność statutowa Towarzystwa Kultury Języka

Towarzystwo Kultury Języka w całości i jego poszczególne oddziały i sekcje prowadziły ożywioną działalność popularyzatorską i naukową, którą można podzielić na dwa obszary: (a) działalność naukową i popularnonaukową, (b) działalność wydawniczo-edytorską.

(a) Działalność naukowa i popularnonaukowa

Działalność naukowa Towarzystwa przejawiała się głównie w udziale jego członków w konferencjach i sympozjach naukowych krajowych, zagranicznych i międzynarodowych oraz w organizacji własnych imprez naukowych, a także współorganizowaniu konferencji z innymi instytucjami i organizacjami.

Członkowie TKJ brali również udział w pracach eksperckich Ministerstwa Edukacji Narodowej i Sportu oraz Rady Języka Polskiego. Uczestniczyli w wielu gremiach o zasięgu międzynarodowym lub ogólnopolskim: w Międzynarodowym Komitecie Sławistycznym (prof. Stanisław Dubisz), Radzie Języka Polskiego (prof. prof. Andrzej Markowski — przewodniczący RJP, Jerzy Podracki, Jadwiga Puzynina, Halina Satkiewicz, dr Katarzyna Kłosińska), Komitecie Językoznawstwa PAN (prof. Stanisław Dubisz — wiceprzewodniczący Komitetu), w pracach komisji Rady Języka Polskiego i Komitetu Językoznawstwa PAN, Polskiego Towarzystwa Logopedycznego (dr Elżbieta Stecko, mgr M. Chęciek — wiceprzewodniczące Zarządu Głównego, prof. K. Krakowiak, dr Stanisław Milewski — członkowie Zarządu Głównego), biorą aktywny udział w pracach Polskiego Związku Logopedów.

Niektórzy członkowie popularyzowali wiedzę o języku w telewizji i radiu, m.in.: prof. prof. Andrzej Markowski, Jan Miodek, Jerzy Podracki, Halina Satkiewicz, dr hab. Radosław Pawelec, dr Katarzyna Kłosińska.

Prezydium ZG TKJ zorganizowało i prowadzi stronę internetową Towarzystwa.

Prezydium ZG TKJ na wniosek Zarządu Oddziału Warszawskiego wystosowało pismo do Instytutu Spraw Publicznych w sprawie nauczania łaciny w szkole.

Członkowie Zarządu Głównego (prof. prof. Jerzy Podracki, Józef Porayski-Pomsta, Halina Satkiewicz) uczestniczyli też w opracowaniu końcowej Uchwały konferencji naukowej *Polska polityka komunikacyjnojęzykowa wobec wyzwań XXI wieku* w Kamieniu Śląskim (21-23 października 2004).

Jeśli chodzi o udział członków TKJ w konferencjach i sympozjach naukowych, to Zarząd Główny nie dysponuje szczegółowymi danymi i tylko przykładowo wymienia się w niniejszym sprawozdaniu konferencje: (1) *Metody wspomagające rozwój mowy w różnych jego opóźnieniach* — Warszawa, 7-9 czerwca 2002 (Sekcja Logopedyczna TKJ wspólnie z Pomagisterskim Studium Logopedycznym Uniwersytetu Warszawskiego); (2) Międzynarodowa konferencja: *Trudności w pisaniu u dzieci z nieukończonym lub zaburzonym rozwojem mowy w świetle analizy lingwistycznej* — Wrocław, 24-27 kwietnia 2003; (3) II Nadzwyczajny Zjazd Polskiego Związku Logopedów połączony z sesją naukową: *Zaburzenia komunikacji słownej a sukces szkolny* — 12-14 września 2003; (4) *V Forum Kultury Słowa* — Lublin, 16-18 października 2003; (5) *V Ogólnopolska Konferencja Naukowa „Z badań nad kompetencją i świadomością językową dzieci i młodzieży”* — Warszawa, 20-21 października 2003; (6) *Słownik pojęć politycznych i społecznych krajów Europy Środkowej i Wschodniej* — Nancy (Francja), 13-15 listopada 2003; (7) *Obraz życia i kultury mieszkańców regionu zawarty w słownictwie gwarowym* — Czartoria, lipiec 2002 (wspólnie z Łomżyńskim Towarzystwem Naukowym im. Wagów); (8) *Antroponimia i toponimia Mazowsza i Podlasia* — Czartoria, lipiec 2003 (wspólnie z Łomżyńskim Towarzystwem Naukowym im. Wagów); (9) *Polszczyzna miast i miasteczek Mazowsza i Podlasia* — lipiec 2004 (wspólnie z Łomżyńskim Towarzystwem Naukowym im. Wagów); (10) *Kiedy rehabilitujemy? Kiedy reedukujemy?* — ogólnopolska konferencja logopedyczna — Warszawa, 16-18 września 2004; (11) *Polska polityka komunikacyjnojęzykowa wobec wyzwań XXI wieku* — Kamień Śląski, 21-23 października 2004; (12) udział w konferencjach metodycznych (referaty i prowadzenie warsztatów dla nauczycieli na temat nauczania retoryki w szkole: prof. Halina Karaś i dr Elżbieta Wierzbicka-Piotrowska — w 2003 r.: w Kazimierzu Dolnym, Węgrowie, Chełmie Lub., w 2004 r.: w Siedlcach, Ożarowie Maz., Radomiu, Krakowie, Rzeszowie, Oświęcimiu, Pile).

Towarzystwo w okresie sprawozdawczym zorganizowało samodzielnie — z inicjatywy dr Elżbiety Wierzbickiej-Piotrowskiej — jednodniową sesję na temat: *Wykorzystanie zasad retoryki w przygotowaniu ucznia do wystąpienia na maturze wewnętrznej* — Warszawa, 7 czerwca 2004 r. oraz było współorganizatorem kilku innych konferencji naukowych.

Towarzystwo Kultury Języka prowadziło ponadto następujące formy swojej działalności naukowej i popularnonaukowej:

1. Oddział w Łomży: (a) w zakresie popularyzacji wiedzy językowej: seminaria językoznawcze organizowane przy Łomżyńskim Towarzystwie Naukowym im. Wagów (prof. dr hab. Henryka Sędziak, dr Dorota Czyż, dr Małgorzata Frąckiewicz); wakacyjne spotkania językoznawcze w Czartorii współorganizowane z Łomżyńskim Towarzystwem Naukowym im. Wagów z udziałem językoznawców z całego kraju: 1) lipiec 2002, 2) lipiec 2003, 3) lipiec 2004; organizacja trzech konferencji naukowych: 2002, 2003, 2004 — związanych

z wakacyjnymi spotkaniami językoznawczymi w Czartorii — w konferencjach wzięło udział łącznie 78 referentów; (b) w zakresie badań językoznawczych — badania języka regionu łomżyńskiego — w badaniach uczestniczą głównie studenci z seminarium językoznawczego prof. dr hab. Henryki Sędziak; pracą w terenie kierują wychowanki łomżyńskiego seminarium: dr Małgorzata Frackiewicz i dr Dorota Czyż.

2. Oddział w Siedlcach: (a) współpraca ze Studenckim Naukowym Kołem Językoznawców — opiekun dr Violetta Machnicka, referaty lub artykuły popularnonaukowe; (b) współpraca ze Studenckim Kołem Logopedów — opiekun dr Alina Maciejewska; (c) współpraca z Sekcją Gwaroznawczą TKJ; (d) współpraca z „Kurierem Siedleckim” — publikacja cyklu artykułów K. Wojtczuk *O języku dla każdego*; (e) udział członków Oddziału w Festiwalu Nauki; (f) podejmowanie tematów prac magisterskich z dziedziny kultury języka na siedleckiej polonistyce; (g) utworzenie w 2004 r. Sekcji Kulturalnojęzykowej — opiekun mgr Tomasz Chodowiec; (h) popularyzacja wiedzy z zakresu kultury języka wśród siedleckiej młodzieży licealnej.

3. Oddział w Suwałkach: organizacja 5 konferencji poświęconych sprawom regionu z udziałem prof. prof. Barbary Falińskiej, Leszka Bednarczuka, W. Czarnieckiego, Józefa Porayskiego-Pomsty: *Dziedzictwo kulturowe Suwalszczyzny* (4 X 2003); *Problem tożsamości narodowej* (29 XI 2003); *Język polski na ziemiach Wielkiego Księstwa Litewskiego* (3 IV 2004); Festiwal Kultury *Co Polskę stanowi* — prezentacja dorobku dzieci i młodzieży suwalskich szkół (26 V 2004); promocja książki *Gwary Mazowska, Podlasia i Suwalszczyzny* (17 VII 2004).

4. Oddział w Warszawie: (a) comiesięczne spotkania naukowe poświęcone problematyce z zakresu kultury i poprawności językowej oraz nauczania języka polskiego w szkole. Łącznie w okresie sprawozdawczym odbyło się 25 spotkań. Przeciętnie uczestniczyło w nich 25-40 osób; (b) współpraca z Radą Języka Polskiego i Komisją Dydaktyczną RJP oraz z Komisją Kultury Języka i Komisją Rozwoju i Zaburzeń Mowy Komitetu Językoznawstwa PAN; (c) współpraca z ODN w Warszawie — z inicjatywy mgr Aliny Karaśkiewicz zorganizowano cykl spotkań dla nauczycieli; (d) wystawianie zaświadczeń nauczycielom o uczestnictwie w comiesięcznych spotkaniach naukowych Oddziału — potrzebne do awansu zawodowego; (e) współpraca z innymi oddziałami TKJ — oddziały w Suwałkach (prof. prof. Barbara Falińska i Józef Porayski-Pomsta) oraz w Białymstoku (prof. Barbara Falińska, red. Wiesława Zychowicz, mgr Marta Sobocińska); (f) członkowie Oddziału aktywnie uczestniczyli w Komitecie Olimpiady Literatury i Języka Polskiego dla m. st. Warszawy.

5. Oddział we Wrocławiu: (a) prowadzenie Telefonicznej Poradni Językowej; (b) członkowie Oddziału: prowadzili zajęcia z języka polskiego oraz cywilizacji polskiej dla cudzoziemców (w kraju — kursy roczne i wakacyjne, i za granicą — Włochy, Francja, Litwa, Ukraina), popularyzowali wiedzę o języku w audycjach radiowych i telewizyjnych — w stacjach lokalnych, ogólnopolskich i polonijnych, uczestniczyli w pracach przygotowawczych konkursów ortograficznych, ojczyzny-polszczyzny oraz olimpiady polonistycznej, prowadzili spotkania w szkołach i zespołach metodycznych, współpracowali z lokalnymi wydawnictwami i uczelniami niepaństwowymi oraz oceniali poprawność tekstów publikowanych w prasie dolnośląskiej, wygłaszali wykłady popularnonaukowe w cyklu *Spotkania w Nehringu* oraz uczestniczyli w pra-

cach Towarzystwa Przyjaciół Polonistyki Wrocławskiej, współorganizowali konferencje i sympozja językoznawcze, m.in. coroczne konwersatoria *Język a kultura*, Wrocławską Konferencję Onomastyczną, Kolokwium Sławistyczne we Lwowie, *Wisława Szymborska — Tradice, Současnost, Recepce, Wyraz i zdanie w językach słowiańskich*, wygłaszali referaty na zjazdach Polskiego Towarzystwa Językoznawczego; (c) w Oddziale zorganizowano trzy odczyty: (1) dr Milicy Mirkulowskiej z Uniwersytetu św. św. Cyryla i Metodego w Skopju — *Początki stanu / akcji jako kategorii semantycznej i gramatycznej w języku macedońskim*; (2) doc. Mieczysława Balowskiego z Uniwersytetu w Ostrawie — *Kodyfikacja języka czeskiego po rewolucji aksamitnej*; (3) prof. Wojciecha Chlebdy z Uniwersytetu Opolskiego — *Mapy mentalne w językowym obrazie świata Polaków*.

6. Sekcja Logopedyczna: (a) była współorganizatorem 2 konferencji naukowych poświęconych afazji i terapii zaburzeń mowy: (1) *Metody wspomagające rozwój mowy w różnych jego opóźnieniach* — Warszawa, 7-9 czerwca 2002 (Sekcja Logopedyczna TKJ wspólnie z Pomagisterskim Studium Logopedycznym Uniwersytetu Warszawskiego), (2) *Kiedy rehabilitujemy? Kiedy reedukujemy? — ogólnopolska konferencja logopedyczna* — Warszawa, 16-18 września 2004 (wspólnie z Pomagisterskim Studium Logopedycznym oraz Zakładem Fonetyki i Logopedii Uniwersytetu Warszawskiego, Zakładem Logopedii Akademii Pedagogiki Specjalnej w Warszawie i Komisją Rozwoju i Zaburzeń Mowy KJ PAN); (b) współorganizowała obchody: Międzynarodowego Dnia Jąkających się (np. w Kaliszu mgr Jacek Asperski, przewodniczący Sekcji, zorganizował 22 października 2003 r. wystawę plakatową poświęconą jąkaniu się); (c) członkowie Sekcji uczestniczyli aktywnie w IV Ogólnopolskim Dniu Bezpłatnych Diagnoz Logopedycznych — 20 listopada 2004 r. oraz brali udział w opracowaniu programu akademickich studiów logopedycznych.

7. Sekcja Gwaroznawcza: (a) była organizatorem 3 wakacyjnych obozów gwaroznawczych na Podlasiu dla młodzieży szkolnej (w tym także polonijnej z Białorusi) wspólnie z Towarzystwem Społeczno-Kulturalnym w Sokołowie Podlaskim; (b) prowadziła badania gwaroznawcze na Podlasiu we współpracy ze szkołami (studenci oraz uczniowie uczestniczący w badaniach nie są zrzeszeni w kołach, ale można liczyć na to, że po rozpoczęciu pracy zawodowej będą się włączać do pracy w oddziałach terenowych); (c) zorganizowała we współpracy z wójtami gmin Filipów (pow. suwalski) i Wach (pow. ostrołęcki) promocje tomu I dotyczącego Filipowa — serii *Gwary Mazowska, Podlasia i Suwalszczyzny* (t. II ma już drugi nakład); (d) członkowie Sekcji wygłosili 11 odczytów poświęconych gwarom i językowi literackiemu (głównie prof. prof. Barbara Bartnicka i Barbara Falińska).

(b) Działalność wydawniczo-edytorska

Towarzystwo Kultury Języka publikuje czasopismo „Poradnik Językowy”, wydawane przez Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego.

W roku sprawozdawczym Zarząd Główny TKJ formalnie wznowił serię wydawniczą Towarzystwa pn. *Z prac Towarzystwa Kultury Języka*, w której ramach zostało wydane — z inicjatywy Oddziału Warszawskiego — opracowanie pt. *Słowo — myśl — działanie. Towarzystwo Kultury Języka i jego prezesi*, pod red. Wandy Decyk-Zięby i Józefa Porayskiego-Pomsty, Warszawa 2004, s. 144.

Ponadto wydano następujące tytuły: (a) Oddział w Łomży: *Polszczyzna Mazowska i Podlasia*, pod red. H. Sędziak, Łomża 2003; *Polszczyzna Mazowska i Podlasia*, pod red. H. Sędziak, Łomża 2004; (b) Oddział w Siedlcach: *Moda jako problem lingwistyczny*, pod red. K. Wojtczuk, Siedlce 2002; *Mowa ciała i jej funkcje w kulturze*, pod red. M. Jasińskiej, J. Kuć, Siedlce 2002; *Znak językowy w pejzażu semiotycznym. Księga pamiątkowa ku czci Prof. Józefa Wierzchowskiego*, pod red. J. Gardzińskiej, A. Maciejewskiej, Siedlce 2003; *Funkcja emocjonalna jednostek językowych i tekstowych*, pod red. K. Wojtczuk, Siedlce 2004.

VI. Finanse TKJ

Towarzystwo utrzymuje się wyłącznie ze składek członkowskich. Konferencje współorganizowane przez TKJ zostały dofinansowane przez Ministerstwo Kultury (*V Forum Kultury Słowa; Polska polityka komunikacyjnojęzykowa wobec wyzwań XXI wieku*). Wszystkie rachunki są rozliczane na bieżąco. Towarzystwo nie ma żadnych zadłużeń.

VII. Uwagi końcowe

Towarzystwo Kultury Języka — Zarząd Główny Towarzystwa i Oddział Warszawski — może działać i rozwijać swoją działalność dzięki pomocy Władz Wydziału Polonistyki Uniwersytetu Warszawskiego i Instytutu Języka Polskiego, za co Władzom Wydziału serdecznie dziękujemy.

Specjalne podziękowania należą się wszystkim członkom Towarzystwa za uczestniczenie w pracach, do których zostało ono powołane: prezesom oddziałów: w Łomży — prof. dr hab. Henryce Sędziak, w Siedlcach — prof. dr hab. Krystynie Wojtczuk, w Suwałkach — mgr Elżbiecie Baranowskiej, w Warszawie — dr Krystynie Długosz-Kurczabowej, we Wrocławiu — dr Irenie Seiffert, oraz zarządom tych oddziałów za pracę organizacyjną — bez niej dzisiejsze sprawozdanie byłoby bardzo ubogie; przewodniczącemu Sekcji Logopedycznej — mgr. Jackowi Asperskiemu, oraz opiekunowi Sekcji — dr Marii Przybysz-Piwko; prof. dr hab. Barbarze Falińskiej za interesującą i owocną pracę z młodzieżą szkolną i nauczycielami Podlasia, Białostocczyzny i Suwalszczyzny, przede wszystkim zaś za zorganizowanie oddziałów w Suwałkach i Białymstoku.

Prezes Zarządu Głównego
Józef Porayski-Pomsta

Warszawa, dnia 20 listopada 2004 r.

SPRAWOZDANIE Z WALNEGO ZGROMADZENIA TOWARZYSTWA KULTURY JĘZYKA

Zebranie Zarządu Głównego oraz zebranie sprawozdawczo-wyborcze TKJ odbyły się 20 listopada 2004 r. w budynku Filologii Zachodniosłowiańskiej Uniwersytetu Warszawskiego w godzinach od 10.00 do 15.00.

W części naukowej spotkania uczestnicy Walnego Zgromadzenia wysłuchali wykładu prof. dr. hab. Stanisława Dubisza pt. *O polszczyźnie XXI wieku*.

W części administracyjnej zapoznali się ze sprawozdaniem Zarządu Głównego z działalności Towarzystwa Kultury Języka w latach 2001-2004, końcową uchwałą konferencji *Polska polityka komunikacyjnojęzykowa w świetle wyzwań XXI wieku* oraz pismem skierowanym do prof. dr. Krzysztofa Konarzewskiego z Instytutu Spraw Publicznych w sprawie nauczania łaciny w gimnazjach i liceach polskich (obydwa teksty w załączeniu). W dyskusji nad wymienionymi dokumentami zabrali głos: dr Maria Przybysz-Piwko, prof. dr hab. Henryka Sędziak, mgr Marta Sobocińska, mgr Urszula Biskup, prof. dr hab. Krystyna Wojtczuk, prof. dr hab. Józef Porayski-Pomsta oraz dr Małgorzata Pietrzak, podkreślając wagę problemów w nich poruszonych.

Uczestnicy Walnego Zgromadzenia ustosunkowali się do propozycji dr M. Pietrzak wprowadzenia legitymacji członkowskich i znaczków TKJ, jednogłośnie przyjęli wnioski o wykreślenie z ewidencji Towarzystwa niedziałającego Oddziału Kieleckiego, a wpisanie do ewidencji oddziałów w Suwałkach i w Białymstoku oraz wybrali osobę odpowiedzialną za tworzenie strony internetowej TKJ.

Następnie, po udzieleniu przez Walne Zgromadzenie absolutorium ustępującemu Zarządowi Głównemu TKJ, zostały przeprowadzone wybory do nowych władz: Zarządu Głównego, Komisji Rewizyjnej i Sądu Koleżeńskiego. W ich skład weszli: (1) Zarząd Główny: dr Dorota Czyż, dr Wanda Decyk-Zięba, dr Krystyna Długosz-Kurczabowa, prof. Stanisław Dubisz, prof. Barbara Falińska, prof. Halina Karaś, mgr M. Kurowska, dr hab. Radosław Pawelec, prof. Jerzy Podracki, prof. Józef Porayski-Pomsta, dr Maria Przybysz-Piwko, prof. Halina Satkiewicz, prof. Henryka Sędziak, mgr Marta Sobocińska, dr Urszula Sokólska, dr Natalia Szydłowska, prof. Krystyna Wojtczuk, dr hab. Zofia Zaron, red. Wiesława Zychowicz; (2) Komisja Rewizyjna: przewodniczący — prof. dr hab. Władysław Kupiszewski, członkowie: mgr Zofia Krasucka, mgr Urszula Biskup; (3) Sąd Koleżeński: przewodnicząca — mgr Bożena Kwas-Biała, członkowie: dr Alina Maciejewska, mgr Ewa Chludzińska. Zarząd Główny wyłonił swoje prezydium, do którego weszli: prof. dr hab. Józef Porayski-Pomsta (prezes), prof. dr hab. Stanisław Dubisz, dr Maria Przybysz-Piwko (wiceprezesi), dr Wanda Decyk-Zięba (sekretarz), dr hab. Zofia Zaron (skarbnik), prof. dr hab. Halina Satkiewicz, red. Wiesława Zychowicz (członkowie).

Walne Zgromadzenie zakończyło swoje obrady podjęciem uchwały o nadaniu tytułu Zasłużonego Członka Towarzystwa Kultury Języka następującym rzeczywistym członkom zwyczajnym: prof. dr. hab. Władysławowi Kupiszewskiemu, prof. dr. hab. Janowi Miodkowi, prof. dr. hab. Zygmunтови Saloniemu, prof. dr. hab. Halinie Satkiewicz, prof. dr. hab. Henryce Sędziak, dr Krystynie Długosz-Kurczabowej, dr Irenie Seiffert, red. Wiesławie Zychowicz oraz

tytułu Honorowego Członka Towarzystwa Kultury Języka prof. dr. hab. Wale-
remu Pisarkowi — za szczególne zasługi dla języka polskiego i pani Janinie
Kołodziejkiej, wieloletniej księgowej Zarządu Głównego — za szczególne za-
sługi dla Towarzystwa.

Iwona Artowicz
(Warszawa)

IRENA BAJEROWA, *ZARYS HISTORII JĘZYKA POLSKIEGO 1939-2000*,
Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2003, s. 165.

Ilu polonistów z ilu pokoleń wychowało się na *Historii języka polskiego* Zenona Klemensiewicza? Dla wielu z nich ta należąca już do klasyki językoznawstwa pozycja książkowa (w której opis języka został zamknięty na roku 1939) pozostaje na zawsze jako wzór benedyktyńskiej pracy i osobistego zaangażowania badacza polszczyzny. Naturalna jest decyzja Ireny Bajerowej, by kontynuować jego badania i, zachowując „pewną ciągłość relacji starszych i nowszych dziejów języka polskiego” (s. 7), opublikować w omawianej książce dalsze dzieje polszczyzny ogólnej — do roku 2000. Autorka stwierdza, że jest to „data czysto umowna, ale rysująca wyrazistą, powszechnie zauważalną ramę czasową” (s. 9).

Uwaga Autorki skupia się na zjawiskach o charakterze podstawowym, takich jak: rozwój polszczyzny podczas drugiej wojny światowej, nowe zjawiska językowe w okresie powojennym (PRL), sytuacja języka w okresie tzw. propagandy sukcesu, „Solidarności” i stanu wojennego, podczas społecznych i ekonomicznych przemian oraz w czasach współczesnych.

Książka składa się z czterech części: *Część wstępna*; *Część I. Zewnętrzna historia języka polskiego (1945-2000)*; *Część II. Wewnętrzna historia języka polskiego (1939-2000)*; *Część III. Praca nad językiem ogólnopolskim (1939-2000)*.

W części wstępnej zostały opisane charakterystyczne zjawiska językowe czasu wojny — zmiany w zasięgu używania polskiego języka ogólnego, zmiany struktury społecznej, walka okupantów z polszczyzną oraz obrona języka. Część druga, dotycząca zewnętrznej historii języka polskiego, ukazuje socjalno-polityczne i kulturalno-oświatowe podłoże rozwoju języka, rolę techniki jako współczynnika sprawczego tego rozwoju. Część trzecia, odnosząca się do wewnętrznej historii języka polskiego, przedstawia: system fonologiczny, fleksyjny, składniowy; słowotwórstwo; słownictwo (z frazeologią); główne kierunki ewolucji funkcjonalnych odmian polszczyzny (język artystyczny, medialny, urzędowy, naukowy i religijny). Wreszcie część czwarta, która opisuje stan językoznawstwa polonistycznego, omawia również problemy z zakresu kultury języka — jej ogólne dzieje w opisywanym okresie oraz zagadnienia ortografii i ortofonii.

Irena Bajerowa podkreśla, że dostanie się terytorium Polski pod władzę III Rzeszy i Związku Radzieckiego spowodowało poważne zmiany w zasięgu języka polskiego przede wszystkim w wyniku przemieszczeń ludności: poziomych (migracje, przesiedlenia) oraz pionowych (mieszanie się warstw społecz-

nych). Autorka przypomina, że „przed wojną sytuacja językowa w Polsce była dość wyraźna i stabilna: językiem tzw. literackim (czyli ogólnopolskim) mówiła i pisała nieduża część ludności (ok. 10%)” (s. 13), równolegle zaś występowały gwary ludowe i miejskie.

Konsekwencje wojny to zmieszanie warstw ludności, zniszczenie ich odrębności, zatracanie granic między różnymi odmianami polszczyzny, do czego przyczyniło się też świadome niszczenie inteligencji przez okupantów. Cofanie się języka polskiego powodowały również działania wrogo nastawionej administracji, skierowane głównie przeciwko szkolnictwu i piśmiennictwu — stanowiącym „dwie bazy języka polskiego” (s. 14). Niekorzystną sytuację dla rozwoju polszczyzny pod okupacją niemiecką i radziecką stwarzały, jak podaje Autorka, prawie całkowita likwidacja polskiego szkolnictwa, zniszczenie kilku milionów polskich książek, ukazywanie się polskiej prasy „w znacznej mierze o charakterze propagandowym, niekiedy nawet antypolskim” (s. 15), brak możliwości odbioru języka polskiego w teatrze lub kinie, zakaz słuchania (i posiadania) radia przez Polaków. Podkreśla ona jednak, że polszczyzna nie poddawała się: język niemiecki był bojkotowany, nauka języka polskiego dalej się odbywała (choć w warunkach konspiracyjnych), ratowane były księgozbiory, powstawały podziemne wydawnictwa. Język polski walczył, „atakował satyrą antyniemiecką i antyradziecką, piosenkami i napisami ulicznymi czy choćby żartami wyśmiewającymi okupantów, przekazywanymi sobie z ust do ust” (s. 16).

Irena Bajerowa omawia specyficzne zjawiska językowe tego okresu — wpływy języków obcych (niemieckiego, rosyjskiego, ukraińskiego, angielskiego, francuskiego i in.) oraz powstawanie neologizmów, odnoszących się do realiów życia okupacyjnego. Ogólny wniosek Autorki z analizy polszczyzny okresu wojny to pogorszenie się stanu języka ogólnopolskiego, spowodowane przez cofanie się polszczyzny oraz zachwianie się normy dawnego języka inteligentnego.

Kolejna część *Zarysu historii języka polskiego 1939-2000* to opis zewnętrznej historii polszczyzny. Ukazuje ona socjalno-polityczne podłoże rozwoju języka w warunkach powojennych, gdy Polska wkroczyła do nowego życia osłabiona po wojennych doświadczeniach traumatycznych, ale też — gotowa stawić czoło wyzwaniom. Irena Bajerowa wskazuje na czynniki, które wpływają na polszczyznę w okresie powojennym, podkreślając, że właśnie migracja ludności wiejskiej do miast oraz uprzemysłowienie i urbanizacja Polski to bardzo ważne zjawiska z punktu widzenia rozwoju języka: „W mieście powstają specyficzne stwory językowe na styku języka ogólnego i języka regionu, a także języki miejskich subkultur, języki zawodów, zrzeszeń i towarzyskich grup zawodowych, charakterystycznych dla współczesnego miasta” (s. 24).

Autorka zaznacza, że kolejne socjalne ruchy pionowe (awans społeczny klasy robotniczej) formowały nową inteligencję polską, co ma ten rezultat językowy, że „do władzy dochodziły przede wszystkim warstwy nie mające w pełni opanowanej normy językowej, warstwy o tzw. ograniczonym kodzie językowym i z mniejszymi zasobami słownikowymi. Stąd ich wypowiedzi, ważne ze względów administracyjnych lub politycznych, stanowiły autorytetowe, ale nie najlepszy wzór dla odbiorców” (s. 25).

Irena Bajerowa charakteryzuje następnie kulturalno-oświatowe podłoże rozwoju języka poprzez analizę ogólnego rozwoju kultury w okresie istnienia

PRL. Odnotowuje niektóre ważne dla rozwoju polszczyzny wyznaczniki: demokrację, centralizację, jednolitość, ale też — służebność wobec celów politycznych i ideologicznych. Stwierdza, że w latach siedemdziesiątych XX wieku „wyraźnie kształtują się w Polsce dwa odrębne światy, mówiące dwoma różnymi językami [...]. W jednym świecie panowała kultura jawna, ta oficjalna, cenzurowana, bardziej rozpowszechniona, mająca niewątpliwie też zdobycze, ale w wersji masowej — płytka, a w wersji społeczno-politycznej — przeniknięta propagandą; w drugim świecie rozwijała się kultura podziemna, niezależna, raczej elitarna [...], bogata w treści społeczne” (s. 41-42).

Na podstawie analizy rozwoju polszczyzny na tle dziejowym Irena Bajerowa konstatuje, że „polskie życie polityczne podlegało różnym wahaniom, falowaniom, a niekiedy i poważnym wstrząsom (lata 1956, 1968, 1970, 1980-1981)” (s. 26), zaś „życie kulturalne biegło dwiema drogami — oficjalną i podziemną. Dopiero przewrót roku 1989 zniósł tę dwutorowość” (s. 43). Autorka zwraca uwagę na fakt, że uwolniona od cenzury po 1989 r. polszczyzna wyzbywa się dawnych stereotypów politycznych (nowomowa), nabywając nowych podobnych cech (neonowomowa), oraz na ciekawe zjawisko, że swoboda językowa w mediach w tym okresie powiększa się, ale jednocześnie zmniejsza się w nich kontrola w zakresie poprawności polszczyzny.

Technika jako współczynnik sprawczy rozwoju języka w późniejszym okresie także znalazła się w centrum uwagi Autorki. Do najważniejszych zjawisk zalicza ona rozwój środków masowego przekazu, przede wszystkim — radia i telewizji, ale również „wynalazki techniczne ostatniej doby, pomnażające, ułatwiające, wzmacniające czy utrwalające mówiony lub pisany przekaz językowy: magnetofon, video, kserokopiarki, komputer i wreszcie — internet” (s. 48). Wynalazki te wpływają na polszczyznę, wzbogacając ją licznymi neologizmami, zwłaszcza dzięki nowym socjolektom (język komputerowców, internautów) oraz reklamom.

W wewnętrznej historii języka polskiego Autorka wydziela następujące odmiany polszczyzny ogólnej, których przemiany omawia osobno: potoczną, artystyczną, urzędową, medialną i religijną. Następnie daje opis nowych zjawisk w systemie fonologicznym i fonetycznym, fleksyjnym i składniowym, w słowotwórstwie i słownictwie.

Część trzecia, która prezentuje prace nad językiem polskim, jest szczególnie cennym źródłem informacji o językoznawstwie polonistycznym. Autorka wskazuje na prace licznych badaczy, przedstawia tytuły, opisy bibliograficzne, analizy poszczególnych dzieł — głównie słowniki i teksty źródłowe. Szczegółowo omówione są poszczególne sposoby realizacji działalności praktycznej, wśród których Autorka wymienia na pierwszym miejscu słowo drukowane: słowniki i poradniki poprawnościowe, czasopisma poświęcone zagadnieniom polszczyzny (krakowski „Język Polski” oraz warszawski „Poradnik Językowy”), artykuły lub „kąciki językowe” w prasie. Kolejne formy tej działalności, wymienione w recenzowanej książce, to prelekcje, odczyty, konferencje, kongresy, kursy, poradnie (głównie telefoniczne), akcje poświęcone kulturze języka.

Autorka podkreśla zasługi dla kultury języka Towarzystwa Miłośników Języka Polskiego i Towarzystwa Kultury Języka oraz wskazuje na sposób, w który państwo włącza się w działalność kulturalnojęzykową, np. poprzez powołanie w 1996 r. Rady Języka Polskiego przy Prezydium PAN.

Zarys historii języka polskiego 1939-2000 Ireny Bajerowej to książka, która nie tylko uczy. W treści jest to praca solidna, a w formie — przejrzysta i dostępna dla każdego, kto zainteresowany jest dziejami, rozwojem oraz stanem współczesnym polszczyzny. Warto więc ją nie tylko przeczytać, nawet bardzo uważnie. Warto tę książkę mieć we własnej bibliotece. Bo nie zawsze trafia nam do ręki książka tej rangi. Z najwyższej półki.

Magdalena Mitrewa
(Sofia)

ANDRZEJ MARKOWSKI, *PRAKTYCZNY PORADNIK JĘZYKOWY*, Wyd. Wilga, Warszawa 2004, s. 190.

Praktyczny poradnik językowy prof. Andrzeja Markowskiego to lektura dla każdego, kto pragnie posługiwać się poprawną polszczyzną. Książka przeznaczona jest dla zróżnicowanego grona odbiorców, napisana w sposób przejrzysty i zrozumiały, zawiera wiele cennych porad dotyczących prawidłowego używania języka polskiego. W poradniku znajdują się tylko najpotrzebniejsze informacje wyjaśniające dane zjawisko; autor dołożył wszelkich starań, aby możliwie przystępnie przedstawić reguły rządzące polszczyzną, tak by nie zniechęcić czytelnika do lektury i refleksji nad językiem. Ponieważ zasad jest wiele, zostały one pogrupowane tematycznie, często nawet ujęte w tabele, co wzmacnia wrażenie jasności tekstu, znacznie ułatwia czytanie oraz odszukiwanie wyrazu lub zagadnienia.

Oczywiście bardziej wymagający odbiorca może czuć niedosyt informacji, ale Andrzej Markowski już we wstępie podkreśla, że poradnik jest wydawnictwem popularnym, zawierającym tylko wybrane zagadnienia, w szczególności takie, które przysparzają użytkownikom języka najwięcej kłopotów. Dlatego też czytelników oczekujących dokładniejszych informacji autor odsyła do trudniejszej i obszerniejszej książki *Język polski. Poradnik profesora Andrzeja Markowskiego*.

Praktyczny poradnik językowy składa się z pięciu części tematycznych, poświęconych kolejno: ortografii i interpunkcji, fleksji, składni, frazeologii i wymowie. Autor podkreśla, że książka przeznaczona jest do użytku wielokrotnego, sięga się po nią, aby rozwiązać problem językowy, który nas w danej chwili interesuje. Informacji można szukać na dwa sposoby: w spisie treści lub, gdy chodzi nam o jakiś konkretny wyraz, w indeksie. Poszukiwane słowo można łatwo znaleźć na stronie, ponieważ większość zamieszczonych tam haseł jest zaznaczona pogrubioną czcionką, kursywą lub podkreśleniem bądź ujęta w słupki w kolejności alfabetycznej.

Omawiany poradnik nadaje się również do całościowej lektury. Oprócz tabel bowiem znajdziemy tutaj ciekawe wprowadzenia do wszystkich części i niektórych rozdziałów, odwołujące się do historii i tradycji. Potęguje to w czytel-

niku poczucie, że dobra znajomość języka ojczystego jest ważna, a dodatkowo pozwala lepiej rozumieć zasady obowiązujące we współczesnej polszczyźnie. Ponadto autor, oprócz form poprawnych, zamieszcza w książce najczęściej popełniane błędy i podkreśla, że wskazane użycie jest nieprawidłowe.

W pierwszej części, która zawiera podstawowe zasady ortografii i interpunkcji, czyli reguły stosowania znaków przestankowych, apostrofu w nazwiskach obcych, wielkich i małych liter, skrótowców oraz pisowni łącznej, rozdzielnej i z łącznikiem, ostrej krytyce została poddana szerząca się dzisiaj skłonność do nadużywania wielkich liter, np. w hasłach reklamowych. Autor pisze: „Jest to rażąca maniera graficzna, powstała na skutek przeniesienia anglosaskich zwyczajów ortograficznych do polszczyzny. Nie ma ona żadnego uzasadnienia i świadczy o braku kultury języka i o nieznanym reguł pisowniowych przez osoby układające tego typu napisy” (s. 9). Jeśli chodzi o rozdziały poświęcone interpunkcji, to zostały w nich przedstawione tylko te zagadnienia, które sprawiają zazwyczaj najwięcej kłopotów i wzbudzają najwięcej wątpliwości. Pożądane byłoby jednak przypomnienie zasad stosowania kropki przy zapisie cyfrowym liczebników porządkowych.

Druga, najbardziej rozbudowana część *Praktycznego poradnika językowego* — *Co i jak odmieniamy. Fleksja* składa się z sześciu rozdziałów, które dotyczą odmiany: rzeczowników pospolitych (m.in. przykłady rzeczowników o dwóch rodzajach gramatycznych: *ta piszczel* a *ten piszczel*, a także takich, którym często niewłaściwie przypisuje się rodzaj: *ta pomarańcza*, a nie *ten pomarańcz*) oraz przymiotników, liczebników, czasowników i nazw własnych. Na uwagę zasługuje podpunkt w ostatnim rozdziale poświęcony wybieraniu imienia dziecka. Autor przytacza tutaj fragment ustawy *Prawo o aktach stanu cywilnego* dotyczący ograniczeń w nadawaniu dziecku imienia lub imion, a następnie wyjaśnia ich zasadność. W objaśnieniach położony jest dość duży nacisk na to, aby podążający za modą lub kierujący się różnymi innymi względami rodzice wzięli pod uwagę także dobro dziecka.

Część trzecia *Trudne kwestie łączenia wyrazów. Składnia* poświęcona jest zagadnieniom łączenia podmiotu z orzeczeniem, wyrazu podrzędnego z nadrzędnym, używaniu wyrazów pomocniczych w zdaniu, tj. przyimków i wyrażzeń przyimkowych, imiesłowowego równoważnika zdania, a także zapożyczeniom składniowym. Andrzej Markowski pokazuje najczęściej pojawiające się kalki i daje ich odpowiedniki polskie, np. *w czym mogę pomóc?* (przejęte z języka angielskiego) proponuje zastąpić *czym mogę służyć?*, a często spotykane sformułowanie *pod rząd*, pochodzące z języka rosyjskiego, wyrażeniem z *rzędu*. Wyjaśnia także, dlaczego konstrukcje rodzime są lepsze. Niektórzy użytkownicy języka nawet nie zdają sobie sprawy z tego, że posługują się zapożyczeniem, a ekwiwalent polski uważają za sztuczny. Niestety kalki w języku potocznym, i to nie tylko składniowe, są coraz częstsze.

Czwarta część, najkrótsza, dotyczy rozumienia wyrazów i związków wyrazowych. Autor omawia tu wyrazy modne, wyrazy oraz związki wyrazowe najczęściej mylone ze sobą i źle rozumiane.

W części ostatniej *Trudna sztuka wymowy* Andrzej Markowski zwraca uwagę na jakość samego mówienia, problem często pomijany przy omawianiu poprawności językowej, ponieważ jest on ważny przede wszystkim dla aktorów, lektorów oraz prezenterów radiowych i telewizyjnych, a rzadziej dla przeciętnych użytkowników języka. Podane tu są m.in. przykłady wymowy

najczęściej spotykanych nowszych zapożyczeń angielskich i francuskich, jak *airbus*, *baby-sitter*, *roaming* czy *apéritif* i *exposé*.

Najcenniejsze w *Praktycznym poradniku językowym* jest to, że w prosty sposób łączy w sobie najważniejsze zagadnienia kultury języka oraz zasady znajdujące się w czterech słownikach: ortograficznym, frazeologicznym, poprawnej polszczyzny i w słowniku objaśniającym języka polskiego. Takie rozwiązanie ułatwia szybkie dotarcie do poszukiwanych informacji. Książka może być pomocna zarówno uczniom i studentom, jak i dziennikarzom, a jej niewątpliwymi zaletami są przystępna forma i zrozumiały język.

Praktyczny poradnik językowy jest godny polecenia tym wszystkim, którym w dostępnych na rynku słownikach brakuje opisu najnowszych wyrazów, a także rad, jak ich używać. Szczególnie jednak zasługuje on na uwagę osób, które dopiero zaczynają się interesować zagadnieniami kultury języka, traktuje bowiem o najważniejszych problemach normatywnych, napisany jest zwięźle i fachowo, a co najistotniejsze — w sposób przystępny dla czytelnika.

Joanna Stankiewicz
(Warszawa)

MAREK CYBULSKI, *OBYCZAJE JĘZYKOWE DAWNYCH POLAKÓW. FORMUŁY WERBALNE W DOBIE ŚREDNIOPOLSKIEJ*, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź 2003, s. 312.

Książka Marka Cybulskiego *Obyczaje językowe dawnych Polaków. Formuły werbalne w dobie średniopolskiej* jest pierwszą częścią rozprawy na temat średniopolskich form etykiety językowej, poświęconą analizie formuł werbalnych. Druga część, opracowanie form niewerbalnych, znajduje się obecnie w przygotowaniu.

Autor porusza temat dotychczas jedynie fragmentarycznie opracowany. Jak sam podaje we wprowadzeniu, obyczajowość językowa dawnych Polaków stanowiła przedmiot analizy jedynie kilku artykułów, których większość poświęcona była formułom nominalnym, zwłaszcza zaś formom adresatywnym. Niniejszy tom stanowi więc potrzebne uzupełnienie wiedzy na temat etykiety językowej, tym cenniejsze, że zagadnienia współczesne z tego zakresu są obszernie i wyczerpująco opracowane.

Tom rozpoczyna wprowadzenie, w którym za Małgorzatą Marcjanik etykieta językowa zostaje zdefiniowana jako „zbiór ustalonych wzorów językowych zachowań grzecznościowych, które są w danej grupie społecznej (kulturowej) przyporządkowane określonym sytuacjom pragmatycznym”. Autor zastrzega się jednocześnie, że analizowany materiał przekracza ramy tak pojmowanej etykiety, gdyż zawiera także przykłady zwyczajowych odstępstw od ustalonych zasad zachowań językowych oraz zachowań językowych *explicite*

niewyrażonych i nieuświadomionych, należących jednak do paradygmatu kultury. Z tego powodu posługuje się więc także terminem *obyczaje językowe*, przez które rozumie „zbiór ustalonych typów zachowań językowych, przyporządkowanych w danej grupie społecznej (kulturowej) określonym okolicznościom — bez nacisku na łączność tych zachowań z wyraźnie [...] sformułowanymi wzorcami (normami)”.

Zasadniczą zaletą pracy jest liczebność i różnorodność eksцерpowanych tekstów. Autor w rozdziale *Charakterystyka źródeł* dzieli zgromadzone teksty na listy, dokumenty urzędowe, teksty oratorskie, dramaty i dialogi, satyry, fraszki i inne teksty poetyckie, pamiętniki, ówczesne słowniki oraz poradniki etykiety językowej, listowniki, rozmówki.

Materiał uporządkowany został według 17 kategorii, wyróżnionych ze względu na dominującą funkcję i zamiar wypowiedzi. Stanowią one „autonomiczne akty etykiety językowej”, takie jak powitania, pożegnania, zaproszenia, rozkazy itp. W obrębie tych kategorii (będących kolejnymi rozdziałami książki) materiał zostaje uporządkowany genetycznie i strukturalnie, tzn. jeden schemat frazy uznaje się za chronologicznie pierwotny i wokół niego grupuje się dalsze realizacje. Tak więc w rozdziale pierwszym *Powitania i formuły inicjalne w listach* rozróżnia autor formuły pochodne od fraz zawierających 2. lub 3. os. trybu rozkazującego (np. *witaj; bądź pozdrowion/zdrów, pozdrowienie; pomaga Bóg; szczęść Boże, Boże przeżegnaj* itd.), formuły pochodzące od fraz zawierających 1. os. trybu oznajmującego (np. *czołem, czołem biję; kłaniam; służba, służby oddaje*), pytania powitalne i odpowiedzi na nie. Kolejne rozdziały to: *Pożegnania i formuły końcowe w listach; Prośby; Zaproszenia; Odpowiedzi na prośbę i zaproszenie; Przeprosiny; Rozkazy i zakazy; Formuły nawiązania kontaktu; Formuły zapowiadające zakończenie kontaktu; Formuły używane przy wręczaniu; Podziękowania; Życzenia; Powinszowania (gratulacje); Toasty; Kondolencje; Ofiarowanie służb; Wyzwania*.

Wnioski z analizy zebranego materiału uwzględniające aspekt formalno-językowy i pragmatycznojęzykowy zamieszcza autor w zakończeniu. Formuluje tam tezę o podziale historii polskiej etykiety językowej na dwie główne epoki: do XVIII w. okres wzbogacania struktur i od XIX w. — upraszczania struktur. Fakty opisane w rozdziałach analitycznych porządkuje według kilku kryteriów. Są to między innymi zmiany form i zmiany funkcji poszczególnych wykładników etykiety. W obrębie pierwszej kategorii wyróżnia autor zmiany w układzie paradygmatycznym etykiety i w układzie syntagmatycznym („zmiany formuł realizujących elementy systemu etykiety w poszczególnych wypowiedziach”). Kolejno opisuje cztery ogólne rodzaje zmian, którym ulegały formalne wykładniki dawnej polskiej etykiety: powiększanie (wydłużanie) formuł, redukowanie (skracanie) formuł, powiększanie zasobu formuł, zmniejszanie zasobu formuł.

W rozdziale poświęconym aspektowi pragmatycznojęzykowemu autor skupia się na czynniku społecznym różnicowania form językowych, zatrzymuje się zwłaszcza nad funkcją sygnalizowania przez nie pozycji społecznej nadawcy (i odbiorcy). Następnie bada zależność formuł językowych od innych czynników, takich jak typ i kanał kontaktu, sytuacja (oficjalna i nieoficjalna), illokucyjny aspekt wypowiedzi i jej wyróżniki gatunkowe.

Kolejne rozdziały poświęcone są kierunkom szerzenia się form etykiety, czynnikowi sytuacyjnemu jako zakłócającemu ich stabilność lub typową ewo-

lucję, związkowi z obyczajowością europejską, religijnością i kulturą literacką epoki (szczególnie kulturą baroku).

Praca Marka Cybulskiego jest bardzo wartościową pozycją, ciekawą dla każdego, kto interesuje się przeszłością języka polskiego, i wzbogacającą wiedzę z dziedziny historii języka. Opisane w niej zagadnienia rzucają światło także na współczesność polskiej etykiety językowej. Na szczególną uwagę zasługuje bogactwo oraz rzetelne i skrupulatne uporządkowanie zebranego w książce materiału, a także jego szczegółowa i wieloaspektowa analiza.

Anna Stąsiek
(Warszawa)

LEKSEM OBYWATEL W TEKSTACH PUBLICYSTYCZNYCH KOŃCA XVIII WIEKU

Do napisania niniejszego artykułu skłonił mnie aktualny status wskazanego w tytule leksemu w polszczyźnie XXI w. Zauważa się np. w tekstach urzędowych czy publicystycznych jego recesję, spowodowaną chyba tym, iż ciąży na nim piętno minionej epoki (realnego socjalizmu), która ze względów propagandowych nadmiernie go eksploatowała i eksploatowała.

W związku z tym nasuwa się pytanie: czy i jak szybko leksem, przecież bardzo popularny w okresie walk narodowowyzwoleńczych, więc o długoletniej tradycji w polszczyźnie, wróci do łask użytkowników języka?

Dzisiejszemu jego statusowi można przeciwstawić stan w polszczyźnie z końca XVIII w. — wtedy stosunek użytkowników języka do niego był akurat odwrotny niż dzisiaj. Warto skonfrontować więc obie sytuacje — awansu i degradacji słowa.

Wyraz podany w tytule jest motywowany staropolską formą *obyć się*, *obywać się* 'mieszkać', stąd *obywateł* 'mieszkaniec' (podobnie np. w ros. *о́быватель* 'mieszkaniec'). Samuel Linde notuje dwa znaczenia tego słowa: a) dawniejsze 'obywający gdzie, mieszkaniec' oraz b) 'członek cywilnie i politycznie wolny pospolitej rzeczy' (w niem. *der Staatsbürger*). Oczywiście w badanych tekstach insurekcyjnych (dalej TI) wyraz ten występuje w tym drugim znaczeniu. Linde zaznaczał, że był on stosowany do osób wolnych, tzn. szlachty i bogatego mieszczaństwa.

W nowej sytuacji społeczno-politycznej zakres znaczeniowy omawianego wyrazu stopniowo się poszerzał. Miało to związek z uczestnictwem wielu Polaków z niższych warstw społecznych w powstaniu kościuszkowskim, było też w zgodzie z żywymi wtedy ideami uwolnienia i uwłaszczenia chłopów. Słowo *obywateł* publicyści odnosili więc także do powstańców rekrutujących się z ubogiej ludności. Tadeusz Kościuszko, cieszący się wielkim autorytetem wśród Polaków, używał tej formy w stosunku do wszystkich żołnierzy, niezależnie od ich pochodzenia społecznego; podobnie zwracał się do powstańców cywilnych — mieszkańców „Miasta wolnego Warszawy” (GWW), por. *Oby-*

watele Żołnierze! — TKw, ulotka z 17 V 1794 r.; *Obywatele! Mieszkańcy Warszawy* — GKrai 372.

Tradycyjnie tytuł *Obywatel* powszechnie był stosowany do osób ze stanu średniego — szlachty, urzędników (*Obywatel prezydent Warszawy, Krakowa*), bogatych mieszczan, żołnierzy wyższej rangi. Jako człon honoryfikacyjny był wysuwany przed nazwisko, funkcję, rangę wojskową, np. *Obywatel Stanisław Sołtyk* — GWW 172, *Obywatel lieutenant* — TKwil z 24 VI 1794, *Obywatel General Maior Województwa Lubelskiego* — GWW 258, *Obywatel Zagurski* — GWW 258. Występował poza tym w wyrażeniach apelacyjnych, w których pełnił funkcję referencjalną, np. *Obywatel Ojczyzny* — DzPN 20, *Obywatel żołnierz* — Głos II, *cnotliwi i mężni Obywatele* — GWW 10.

Użycia w obydwu funkcjach ilustrują wypowiedzi:

(1) wszyscy tu wspominają gorliwość i determinacją *Obywatelów* Xstwa Zmudzkiego, GWW 186.

(2) *Obywatele* Mieszkańcy Warszawy! Dzieło Wolności Ojczyzny i swobód waszych zniszczyło zbroje i skarby waszego nieprzyjaciela, GWW 38.

(3) *Obywatele* Żołnierze! czuie Rada, iż [...] honor, i Ojczyzny miłość Wam tylko przewodnicza, TKwil — Uniwersał z 17 V 1794 r.

(4) kto nie z woli Rządu, w czasie Rewolucji wieje [z Polski], ten nie jest *Obywatelem* Ojczyzny, DzPN 20.

(5) jaką otuchę wzbudziło dzieło Wasze w *Obywatelach* tutejszego Województwa? GWW 32.

(6) Przysłać mi ma General Leytnant Mokronoski listę Officyerów [...] i listę dystyngwujących się Mieszkańców i *Obywatelów* Warszawy, GWW 33.

(7) zachęcano *Obywateli* Litewskich do dawania koni pod Armaty i Ammunicyje do Litwy przesłane, GWW 53.

(8) *Obywatele!* Mieszkańcy Warszawy! z jaką gorliwością zaczęliście wzmacniać okopami stolicę, z taką ie skończyć staraycie się, TKw — ulotka z 23 VI 1794 r.

(9) Żołnierz ma być *obywatelem*, a nie ślepym narzędziem, PawCz 124.

Wyraz został wcześniej poświęcony w *Akcie powstania krakowskiego* oraz w pierwszej odezwie T. Kościuszki do mieszkańców stolicy:

(10) wyznaiemy Wam *Obywatele*, iż nam pobłogosławiła Opatrzność nad niedolą cierpiących lituiąca się, GKrai 368.

(11) *Obywatele!* dało wam przykład gorliwości Województwo Krakowskie, GKrai 372.

Omawiany leksem był przez wielu publicystów lepiej tolerowany niż wyraz *pan*, którego użycie przywoływało w tym czasie stosunki pańszczyźniane (por. ironizujące użycia tego leksemu w traktacie politycznym Pawlikowskiego pt. *Czy Polacy wybić się mogą na niepodległość*, s. 72), nie był też źle kojarzony przez ludzi ze środowisk uboższych. W warunkach polskich wyróżniał się też dodatnią barwą stylistyczną, por. *gorliwi Obywatele* — DzPN; *waleczni/ przezacni/ szanowni Obywatele* — GWW, GNWil.

(12) *Obywatele* Warszawy dzień i noc strzegli przy okopach bezpieczeństwa Miasta, DzPN 22.

(13) Polacy [...] mogą podnieść rewolucją (jeżeli wszystkich *obywatelów* interesować będzie równie) i zwyciężyć nieprzyjaciół, PawCz 84.

(14) Od Powązek ku Margrabutowi Corpus *Obywatela* Józefa Poniatowskiego Generala Leutenaanta [dystyngował się], DzPN 22.

(15) życzyłbym przecież dla ściślejszego połączenia wszystkich *obywateli*, dla zupełnego zaufania w rewolucji, aby z dawnych stanów pobrać i powsadzać osoby do wszystkich magistratur, PawCz 120.

(16) *Obywatel* zbliża się do niego [urzędnika] z poszanowaniem złączonym z ufnością, PawCz 123.

Rzadko, tylko w osobliwych kontekstach, *obywatel* miał konotacje negatywne, np. „najdowcipniejszy złoczyńca i zły Obywatel nie ujdzie bezkarnie”, GWW 184.

Słowo *obywatel* kojarzono przede wszystkim z Polakiem. Rzadko odnoszono je do przedstawicieli innych narodów — przeważnie do mieszkańców tych krajów, z którymi Polska utrzymywała bliskie i przyjazne stosunki, np. Francji i Ameryki, np. „szkoda niepotrzebna Obywateli Francuzkich”, DzPN 19.

(17) czy go [króla pruskiego] tam wstrzymywała jaka twierdza, czy liczba *obywateli* francuskich?, PawCz 83.

Do ulubionych przez użytkowników należało compositum *Współ-Obywatele/ Współ-Obywatele*, w którym pierwszy człon podkreślał wspólnotowość walczącej ludności polskiej podczas powstania, por.:

(18) Wzywamy was więc *Współ-Obywatele* do poparcia kroków naszych, GKrai 368.

(19) Urzędu nikt posiadać nie powinien [...] który w życiu swoim nie szanował własności, sławy *współobywatela*, PawCz 123.

(20) *Współ Obywatele!* wzywamy Was potylokrotnie do ratowania kochanej Ojczyzny, GKrai 372.

Od podstawy *obywatel* utworzono feminatywum *obywatelka*, często występujące w TI. Podnosiło ono znaczenie i rolę kobiety Polki w społeczeństwie, głównie za sprawą jej aktywnego uczestnictwa w kampanii insurekcyjnej, miało więc w ówczesnych uwarunkowaniach, ograniczających jej możliwości, charakter wyróżniający, nobilitujący. Można znaleźć w tekstach sporo przykładów podkreślających zaangażowanie kobiet w wyzwolenie kraju i budowę nowoczesnego modelu państwa, por.:

(21) Zbiór *Obywaterek* tego Miasta [Warszawy], także z Łopatkami, Muzyką i Chorągwią, na które był Portret Kościuszki, po pod okna Prezydenta, do okopów maszerujący, mając na czele jedną *Obywatelkę* na Koniu z Pałaszem w ręku, GPP 210.

(22) a wy młode *Obywatelki*, którym zwycięstwo zwróci waszych kochanków, miłujcie wolność krwią ich nabytą, GWW 163.

Dużą frekwencję miał też w TI przymiotnik relacyjny *obywatelski*, wyprowadzony z tej samej podstawy, np. *cnota Obywatelska* — GWW 170, *gorliwość Obywatelska* — Koll, *sława Obywatelska* — TKw, *obywatelska energia* — GWW 170.

Aktualizacje tekstowe tego leksemu są następujące:

(23) *Obywatelski* zapal odpowiedział gorliwym chęciom, GKrai 367.

(24) *Obywatele* i Mieszkańcy oraz Wojsko tam konsystujące zyskało sławę *Obywatelską*, TKw — ulotka z 25 IV 1794; o gorliwości *Obywatelskiej* zaświadczać będą wiekami, Koll [3].

(25) Polska cała czeka waszey *obywatelskiej* energii, GWW 170.

Duży jest udział w słownictwie TI także derywatu dwumotywowanego *Obywatelstwo*, który występował w dwu znaczeniach: jako a) nazwa zbioru obywateli (*Coll*), b) nazwa abstrakcyjnych cech (*NE*).

Nazwy kolektywne pojawiają się sporadycznie:

(26) W Litwie całe *Obywatelstwo* i wojsko pała chęcią wybicia się z przemocy, GWW 30.

Dużą frekwencją natomiast wyróżniają się konstrukcje nazywające właściwości, cechy (zbiory cech) obywatela. Derywat tego typu pełni ważną funkcję w TI ze względu na związek jego znaczenia ze sferą etyczno-moralną i potrzebą wartościowania, por.:

(27) Potrzeba, aby wyciągnioną Naukę z Ewangelii i *Obywatelstwa* podać Nauczycielom Dozorów, DzPN 35.

(28) Narodzie! podnieś ducha twojej odwagi i twego *Obywatelstwa*, GKrai 375.

(29) Litwo! sławna walecznością i *obywatelstwem*, GWW 170.

(30) O wy nienawistni mey osobie! coście się targnęli na me *Obywatelstwo* nieskazywane, GWW 184.

Leksem *Obywatelstwo* w tych kontekstach podkreśla postawę Polaka patrioty i uczestnika, a często i sprawcy, pozytywnych przemian w kraju. Jak widać, charakteryzuje się dodatnią barwą stylistyczną. Tylko sporadycznie w syntagmie, w której łączy się z wyrazem prymarnie ujemnym, ma konotacje pejoratywne, np. *Falszywe Obywatelstwo*, GWW 167.

Jak poświadczają przytoczone cytaty, leksem *obywatel* i jego pokrewne formy miały w TI charakter wartościujący, kryły więc w swoich treściach spory ładunek perswazyjności. Jako leksemy zabarwione emocjonalnie używane były w stylu oficjalnym i podniosłym.

Wykaz źródeł — rozwiązanie skrótów

DzPN — „Dziennik Powstania Narodu” [1794].

GKrai — „Gazeta Kraiowa” [1794].

GNWil — „Gazeta Narodowa Wileńska”, Wilno 1794.

GWW — „Gazeta Wolna Warszawska”, Warszawa 1794.

Koll — *Kollator do swego Plebana*, 1794.

PawCz — J. Pawlikowski, *Czy Polacy mogą się wybić na niepodległość*, wyd. II, Warszawa 1831, reedycja: Warszawa MCMLXVII.

TKw — *Teka kościuszkowska warszawska*, 1794.

TKwil — *Teka kościuszkowska wileńska*.

Głos II — *Głosy Polaków do współziomków. Głos I-IV*.

Inne skróty

- TI — teksty insurekcyjne.
Coll — *nomina collectiva*.
NE — *nomina essendi*.

Opracowania

- J. Bralczyk, 1986, *O języku polskiej propagandy politycznej lat siedemdziesiątych*, Kraków.
A. Brückner, 1985, *Słownik etymologiczny języka polskiego*, wyd. 4, Warszawa.
S. Gajda, 1982, *Podstawy badań stylistycznych nad językiem naukowym*, Warszawa – Wrocław.
E. Laskowska, 1993, *Wartościowanie w języku potocznym*, Bydgoszcz.
S.B. Linde, 1855, *Słownik języka polskiego*, Lwów.
F. Peplowski, 1961, *Słownictwo i frazeologia polskiej publicystyki okresu Oświecenia i Romantyzmu*, Warszawa.
J. Puzynina, 1992, *Język wartości*, Warszawa.
F. Sławski, 1958-1965, *Słownik etymologiczny języka polskiego*, t. 2, Kraków.
R. Tokarski, 2001, *Słownictwo jako interpretacja świata*, [w:] *Współczesny język polski*, pod red. J. Bartmińskiego, Lublin.

Józef Jaworski
(Zielona Góra)

INFORMACJE DLA AUTORÓW „PORADNIKA JĘZYKOWEGO”

Kolegium Redakcyjne zwraca się z uprzejmą prośbą do wydawców publikacji naukowych o nadsyłanie egzemplarzy okazowych do recenzji.

Prosimy też Autorów o nadsyłanie recenzji publikacji językoznawczych oraz sprawozdań z konferencji, sympozjów i spotkań, ponieważ chcemy, aby „Poradnik Językowy” w szerokim zakresie informował o życiu naukowym w kraju i za granicą.

Uprzejmie prosimy wszystkich Autorów o przestrzeganie następujących zasad przy przygotowaniu maszynopisu:

- * Objętość artykułu nie powinna przekraczać 14 stron znormalizowanego maszynopisu (format A4, 30 wierszy na stronie, około 60 miejsc znakowych w wierszu, margines z lewej strony — 3,5 cm), objętość recenzji zaś — stron 8.
- * Prosimy o dołączenie do tekstu artykułu krótkiego streszczenia (5-6 wierszy maszynopisu) w języku polskim i angielskim.
- * Przypisy należy podawać po artykule, na osobnych stronach maszynopisu.
- * Tablice i wszelkie wykresy, ponumerowane i opatrzone informacją, do którego miejsca w tekście się odnoszą, również powinny być dołączone na końcu artykułu na oddzielnych stronach.
- * W cudzysłowie podajemy tytuły czasopism oraz cytaty — jeżeli nie są wyodrębnione w inny sposób (np. inną wielkością pisma).
- * Kursywą wyodrębniamy wszystkie omawiane wyrazy, zwroty i zdania, ponadto tytuły książek i części prac, tzn. rozdziałów i artykułów, oraz zwroty obcojęzyczne wplecione w tekst polski.
- * Podkreślenia tekstowe oznaczamy spacją (druk rozstrzelony).
- * Znaczenie wyrazów omawianych podajemy w łapkach ' '.
- * Do adiustacji tekstu używamy czarnego ołówka.
- * Prace należy dostarczyć w postaci wydruku komputerowego z dyskietką lub w dwóch egzemplarzach maszynopisu tradycyjnego. Autora przysyłającego swoją pracę po raz pierwszy prosimy o czytelne podanie imienia, nazwiska, tytułu naukowego lub zawodowego, nazwy i adresu reprezentowanego przez niego ośrodka naukowego, adresu prywatnego i numeru telefonu.

Redakcja nie zwraca tekstów niezamawianych

*

Wynagrodzenie autorskie sfinansowane zostało przez Stowarzyszenie Zbiorowego Zarządzania Prawami Autorskimi Twórców Dzieł Naukowych i Technicznych KOPIPOL z siedzibą w Kielcach z opłat uzyskanych na podstawie art. 20 ustawy o prawie autorskim i prawach pokrewnych.

Cena zł 10,00
w tym VAT 0%

INFORMACJA O PRENUMERACIE

„PORADNIK JĘZYKOWY”

Prenumeratę można zamówić od dowolnego numeru wpłacając odpowiednią kwotę na konto:

Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego, ul. Nowy Świat 4, 00-497 Warszawa, BANK MILLENNIUM SA, nr 39 1160 2202 0000 0000 4794 0315.

Prosimy o podanie na blankiecie przelewu w polu „tytułem” numeru, od którego jest zamawiana prenumerata.

Ceny „Poradnika Językowego” w roku 2005:

Prenumerata roczna (10 numerów) – 80,00 zł,

Prenumerata półroczna (5 numerów) – 45,00 zł,

Oплата za pojedynczy numer – 10,00 zł.

Wszelkie sprawy związane z prenumeratą prowadzi Dział Handlowy Wydawnictw Uniwersytetu Warszawskiego, ul. Nowy Świat 4, 00-497 Warszawa, tel. (22) 55 31 333, e-mail: dz.handlowy@uw.edu.pl, faks: (22) 55 31 318.

Zamówienia na prenumeratę „Poradnika Językowego” przyjmują również: RUCH SA, Oddział Krajowej Dystrybucji Prasy, ul. Jana Kazimierza 31/33, 01-248 Warszawa.

Zamówienia należy składać w jednostce właściwej dla miejsca zamieszkania, przesłać pocztą, faksem bądź za pośrednictwem Internetu: www.prenumerata.ruch.com.pl

Oddział Krajowej Dystrybucji Prasy realizuje także prenumeratę ze zleceniem wysyłki za granicę: telefony 5328 816, 5328 819, 5328 731; infolinia 0 800 1200 29; wpłata na konto w banku PEKAO SA, IV O/Warszawa, nr 68 1240 1053 1111 0000 0443 0494 lub w kasie tego Oddziału.

Terminy przyjmowania prenumeraty:

na I kwartał do 5 grudnia roku poprzedzającego

na II kwartał do 5 marca

na III kwartał do 5 czerwca

na IV kwartał do 5 września

KOLPORTER SA, ul. Kolberga 11, 25-620 Kielce

GARMOND PRESS SA, ul. Sienna 5, 31-041 Kraków

Subscription orders for all magazines published in Poland available through the local press distributors or directly through the Foreign Trade Enterprise

ARS POLONA SA, ul. Obrońców 25, 00-933 Warszawa, Poland. BANK HANDLOWY SA, Oddział w Warszawie, PL 02 1030 1016 0000 0000 0089 5001 or **IPS, ul. Noakowskiego 10 lok. 38, 00-664 Warszawa, Poland,** tel. (48 22) 625 16 53, e-mail: ma@ips.com.pl

SPIS TREŚCI ZA ROK 2005

zeszyt

Pismo w sprawie nauczania łaciny w gimnazjach i liceach polskich	1
Uchwała kamieńska	1

WSPOMNIENIA, JUBILEUSZE

<i>Daniel Bartosiewicz</i> : Józef Porayski-Pomsta (w 40-lecie pracy dydaktycznej)	7
<i>Stanisław Gajda</i> : Honorowe wyróżnienia PAN dla językoznawców	8
<i>Władysław Kupiszewski</i> : Profesor doktor Marian Jurkowski (4 XI 1929–30 VI 2005) ...	9
<i>Maria Wojtak</i> : Z okazji jubileuszu Profesora Jana Mazura	2

ARTYKUŁY I ROZPRAWY

<i>Irena Bajerowa</i> : Manipulacja językowa dla osiągnięcia sukcesu medialnego (na przykładzie pewnego wywiadu prasowego)	4
<i>Dagmara Bałabaniak</i> : Dystrybucja przysłówków <i>wysoce</i> i <i>wysoko</i> w znaczeniu wysokiego stopnia	8
<i>Monika Bielińska</i> : O słownikach terminologii (meta)leksykograficznej	1
<i>Wojciech Chlebda</i> : O roku ów!... Mały mickiewiczowski raport skrzydlatologiczny ...	10
<i>Anna Czechowska</i> : O sposobach wyrażania prośby w języku polskim (na przykładzie wypowiedzi cudzoziemców)	4
<i>Miroslaw Dawlewicz</i> : Ekspansja „euroslownictwa” na łamach prasy polskiej na Litwie	6
<i>Miroslaw Dawlewicz</i> : Słownictwo społeczno-polityczne w języku osób polskiego pochodzenia na Litwie (na podstawie badań ankietowych)	1
<i>Anna Dąbrowska, Małgorzata Pasieka</i> : Koncepcja <i>Przewodnika po trudnych miejscach polszczyzny</i> , czyli leksykonu przeznaczonego dla cudzoziemców	5
<i>Wanda Decyk</i> : Nazwy rosyjskie w XVIII-wiecznej polskiej literaturze geograficznej (na przykładzie nazw miast założonych w latach 1584–1740)	7
<i>Joanna Dębicka</i> : O współczesnych nekrologach prasowych	9
<i>Krzyszyna Długosz-Kurczabowa</i> : Językowe procesy integracyjne (na materiale małopolskiej gwary wsi Chrusty)	7
<i>Katarzyna Doboszyńska-Markiewicz</i> : Czy <i>sypanie</i> i <i>lanie</i> musi odbywać się w dół? ...	9
<i>Stanisław Dubisz</i> : Rozwój systemu językowego polszczyzny w XIX wieku	7
<i>Stanisław Dubisz</i> : Zagadnienia kodyfikacji języka w pracach profesora Mieczysława Szymczaka – kultura języka i leksykografia praktyczna	9
<i>Tamara Graczykowska</i> : Terminologia urzędnicza w kowieńskim tygodniku „Chata Rodzinna” (1922–1940)	10
<i>Włodzimierz Gruszczyński</i> : O przyszłości <i>Słownika języka polskiego XVII i I. połowy XVIII wieku</i>	7
<i>Antonina Grybosiowa</i> : Czy niemiecka opozycja <i>Heimat/Vaterland</i> jest przetłumaczalna na język polski?	8
<i>Anna Jakubowska</i> : Pycha w górnośląskiej frazeologii i paremiologii	8
<i>Irena Kamińska-Szmaj</i> : Wyrazy obraźliwe w intertekstualnej przestrzeni	4
<i>Ewa Kaptur</i> : Językowy kształt nekrologów rocznicowych	9
<i>Marek Kaszewski</i> : Z problematyki opisu szesnastowiecznej kategorii <i>nomina instrumenti</i> (wyrazy motywowane i niemotywowane)	5
<i>Alina Kępińska</i> : Fleksja i składnia liczebników w <i>Rozmyślaniu przemyskim</i> – łączliwość z rzeczownikiem, cz. 1. Liczebniki główne <i>dwa</i> – <i>cztery</i>	3

<i>Alina Kępińska: Fleksja i składnia liczebników w Rozmyślaniu przemyskim – łączliwość z rzeczownikiem, cz. 2. Liczebniki główne pięć – dziesięć, zbiorowe dwoj – dziesięcioro oraz wieloraki dwojaki – czworaki</i>	5
<i>Aleksander Kiklewicz: Metafora w strukturze kategorii pojęciowej (na materiale językowej konceptualizacji strachu)</i>	2
<i>Joanna Kościerzyńska: Zaimki anaforyczne jako kwantyfikatory czasowe. Analiza semantyczna leksemów wówczas, podówczas, ówczynie, ówczesny</i>	3
<i>Jolanta Kowalewska-Dąbrowska, Stanisław Dąbrowski: „Tak się nie mówi”, czyli: Dwa sposoby indagowania intrygujących drobin utworu poetyckiego. Paralela</i>	8
<i>Anna Krzyżanowska: O polskiej tęsknocie i francuskiej nostalgii</i>	1
<i>Joanna Kściuczyk: Nekrolog prasowy – medium pomiędzy żywymi a umarłymi</i>	9
<i>Marcin Lewandowski: Człowiek w językowym obrazie świata subkultury punków</i> ...	5
<i>Witold Mańczak: Wymowa słowa nauka</i>	3
<i>Jolanta Mędelska: Wileński Słownik błędów językowych Juliana Szweda</i>	10
<i>Miroslaw Michalik: Dwa aspekty lingwoedukacyjnej teorii i praktyki językoznawczej, czyli o anglosaskiej i polskiej lingwistyce edukacyjnej</i>	6
<i>Andrzej Moroz: Projekt strukturalnej klasyfikacji konstrukcji syntaktycznych zawierających zerowy wykładnik składnika użytego w kontekście</i>	8
<i>Adam Pawłowski: Język polski w Unii Europejskiej: szanse i zagrożenia</i>	10
<i>Paweł Paziak: A pełno było krwi na ziemi i w obłokach – konotacje semantyczne krwi w poezji K.K. Baczyńskiego</i>	4
<i>Paweł Paziak: „I jeszcze ciało – to tak niewiele”. Konotacje semantyczne ciała w poezji K.K. Baczyńskiego</i>	9
<i>Maria Przybysz-Piwko: Świadomość językowa. Problem nie tylko lingwistyczny</i>	7
<i>Bożena Rejakowa: Ideal kobiecego ciała z perspektywy tekstów o modzie</i>	3
<i>Dorota Krystyna Rembiszewska: Słownictwo tematyczne w dwudziestowiecznych opracowaniach leksykograficznych</i>	8
<i>Zygmunt Saloni, Marcin Woliński: O planowanej postaci Słownika gramatycznego języka polskiego</i>	9
<i>Elżbieta Sękowska: Pole leksykalne <polityki> – stan we współczesnej polszczyźnie</i>	7
<i>Joanna Smół: Perswazja w informacji telewizyjnej</i>	6
<i>Dorota Stasiewicz-Radecka: Język felietonów Wiecha – próba porównania utworów przedwojennych i powojennych</i>	2
<i>Jadwiga Stawnicka: Paradoksy językowe w tekstach aforystycznych</i>	1
<i>Joanna Szadura: Dyferencjacja obrazów pożaru w polszczyźnie</i>	4
<i>Katarzyna Świątkiewicz: Próba ustalenia etymologii zaś</i>	1
<i>Piotr Tomaszewski: O niektórych elementach morfologii Polskiego Języka Migowego: złożenia (cz. 1)</i>	2
<i>Piotr Tomaszewski: O niektórych elementach morfologii polskiego języka migowego: zapożyczenia (cz. 2)</i>	3
<i>Małgorzata Warchoń-Schlottmann: O zabawach językowych ze skrótowcami</i>	6
<i>Katarzyna Węgorowska: Ambronimy, czyli nazwy własne związane z bursztynem</i>	4
<i>Justyna Winiarska: Znak językowy jako przykład metafory ontologicznej w nauce</i>	6
<i>Joanna Zaucha: Wstępna charakterystyka semantyczna wybranych znaczeń przymiotnika równy</i>	5
<i>Magdalena Żabowska: Opozycje semantyczne w klasie liczebników niewłaściwych (homonimicznych z formami rzeczowników)</i>	2
<i>Piotr Żmigrodzki, Ewa Ulitzka, Tomasz Nowak: O świadomości leksykograficznej kandydatów na polonistów (na podstawie badań ankietowych)</i>	5
<i>Piotr Żmigrodzki: Słownik jako korpus tekstów – korpus tekstów jako słownik. Perspektywy polskiej leksykografii naukowej</i>	6

SPRAWOZDANIA, UWAGI, POLEMIKI

<i>Iwona Artowicz</i> : Sprawozdanie z Walnego Zgromadzenia Towarzystwa Kultury Języka	1
<i>Henryk Duda</i> : Czy (i jak) odmieniać w polskich tekstach żydowskie imię <i>Tewje</i> ? Przytyk do rozstrzygnięcia Sekretarza Rady Języka Polskiego	2
<i>Stanisław Gajda</i> : Sławiastyka między Lublaną a Ohrydem	2
<i>Piotr Garncarek</i> : Sprawozdanie z L Kursu Wakacyjnego Języka Polskiego dla Cudzoziemców	9
<i>Kwiryna Handke</i> : Sprawozdanie z działalności Komisji Kultury Słowa TNW w 2004 roku	2
<i>Regina Jakubėnas, Viktorija Ušinskiene</i> : Sprawozdanie z międzynarodowej konferencji naukowej <i>Polonistica Vilnensis: paradygmaty rozwoju</i> (Wilno 25–26 września 2003 r.)	3
<i>Barbara Janowska</i> : Sprawozdanie z XLIX Wakacyjnego Kursu Języka Polskiego i Kultury Polskiej w Instytucie „Polonicum” Uniwersytetu Warszawskiego	2
<i>Krystyna Kleszczowa, Jelena Koriakowcewa</i> : Sprawozdanie z konferencji słowotwórczej w Bratysławie	3
<i>Tomasz Piekot</i> : Sprawozdanie z XXXVIII konwersatorium z cyklu <i>Język a kultura: Struktura słowa a interpretacja świata</i> (Karpacz, 3–5 czerwca 2005)	8
<i>Józef Porayski-Pomsta</i> : Sprawozdanie z działalności Towarzystwa Kultury Języka w latach 2001–2004	1
<i>Maciej Rak</i> : Międzynarodowa konferencja naukowa pt. <i>Góry i góralszczyzna w dziejach i kulturze pogranicza polsko-słowackiego</i> (Podhale, Spisz, Orawa, Gorce, Pieniny)	3
<i>Zygmunt Saloni, Robert Wołosz</i> : O problemach normatywnych w zakresie ortografii (na przykładzie wyrazu <i>kure(u)stwo</i>)	5
<i>Halina Satkiewicz</i> : Sprawozdanie z konferencji <i>Stylistyka na lekcjach języka polskiego w liceum ogólnokształcącym</i> (Warszawa 09.06.2005)	7
<i>Anna Seretny</i> : <i>Nauczanie języka polskiego jako obcego i polskiej kultury w nowej rzeczywistości europejskiej</i> . Międzynarodowa Konferencja Naukowa Polskich i Zagranicznych Polonistów, Jachranka 2004	2
<i>Marcin Zabawa</i> : Po przecinku czy po kropce?	8

RECENZJE

<i>Karolina Bielenin</i> : „Stylistyka. Styl a płeć – Sex and Gender” 2004 nr XIII	6
<i>Anna Buncler</i> : Björn Wiemer, <i>Renarracje ustne w języku polskim i niemieckim w wykonaniu uczniów jedno- i dwujęzycznych</i> , Warszawa 2004	9
<i>Anna Buncler</i> : Urszula Sokólska, <i>Leksykalno-stylistyczne cechy prozy Melchiora Wańkowicza (na materiale reportażu z lat 1961–1974)</i> , Białystok 2005	8
<i>Katarzyna Czubala</i> : Barbara Czopek-Kopciuch, <i>Nazwiska polskie w Zagłębiu Ruhry</i> , Kraków 2004	10
<i>Wanda Decyk</i> : <i>Słownik etymologiczno-motywacyjny staropolskich nazw osobowych. Cz. 7: Suplement. Rozwiązanie licznych zagadek staropolskiej antroponimii</i> , pod red. Aleksandry Cieślukowej, Kraków 2002	2
<i>Ewelina Kwapięń</i> : Anna Piotrowicz, <i>Słownictwo i frazeologia życia towarzyskiego w polskiej leksykografii XX wieku</i> , Poznań 2004	9
<i>Jolanta Mędelka</i> : Henryka Sokółowska, <i>Wielojęzyczność a umiejętności komunikacyjne uczniów szkół polskich na Litwie</i> , Warszawa – Wilno 2004	3
<i>Mirosław Michalik</i> : Barbara Guzik, <i>Powinnościowy model języka w dyskursie edukacyjnym</i> , Kraków 2003	4

Jan Miodek: Władysław Paryl przy współpracy Mirosławy Mieszczankowskiej, <i>Słownik gwary przesiedleńców ze wsi Tuligłowy koło Komarna</i> , Kraków 2004	8
Dorota Misiek: Agnieszka Frączek, Ryszard Lipczuk, <i>Słowniki polsko-niemieckie i niemiecko-polskie – historia i teraźniejszość</i> , Wolczkowo – Szczecin 2004	4
Magdalena Mitrewa: Irena Bajerowa, <i>Zarys historii języka polskiego 1939-2000</i> , Warszawa 2003	1
Bożena Ostromecka-Frączak: Seria wydawnicza <i>Opisywanie i testowanie biegłości językowej</i> , pod red. Waldemara Martyniuka, Kraków 2004	10
Jolanta Piotrowska: Stanisław Mędak, <i>Słownik odmiany rzeczowników polskich</i> , Kraków 2003	6
Józef Porayski-Pomsta: <i>Akwizycja języka w świetle językoznawstwa kognitywnego</i> , pod red. Ewy Dąbrowskiej i Wojciecha Kubińskiego, Kraków 2003	5
Edyta Sroka: Kazimierz Ożóg, <i>Język w służbie polityki. Językowy kształt kampanii wyborczych</i> , Rzeszów 2004	6
Joanna Stankiewicz: Andrzej Markowski, <i>Praktyczny poradnik językowy</i> , Warszawa 2004	1
Joanna Stankiewicz: <i>Słowotwórstwo gniazdowe. Historia. Metoda. Zastosowania</i> , pod red. Mirosława Skarżyńskiego, Kraków 2003	2
Izabela Stapor: Krystyna Kleszczowa, <i>Staropolskie derywaty przymiotnikowe i ich perspektywiczna ewolucja</i> , Katowice 2003	6
Anna Stąsiek: Marek Cybulski, <i>Obyczaje językowe dawnych Polaków. Formuły werbalne w dobie średniopolskiej</i> , Łódź 2003	1
Barbara Taras: <i>Język – Kultura – Historia. Mazowsze wschodnie – Zieleniec i okolice</i> , pod red. Wandy Decyk-Zięby, Toruń 2004	2
Bożena Witosz: Maria Wojtak, <i>Gatunki prasowe</i> , Lublin 2004	5

OBJAŚNIENIA WYRAZÓW I ZWROTÓW

Józef Jaworski: <i>Leksem obywatel w tekstach publicystycznych końca XVIII wieku</i>	1
--	---

KOMUNIKATY RADY JEZYKA POLSKIEGO PRZY PREZYDIUM POLSKIEJ AKADEMII NAUK

Archiwizacja	6
Euro – odmiana	8
Forum w liczbie mnogiej	8
Koziołek Matolek czy Koziołek-Matolek	6
Nazwy samochodów	7
Olimpizm	8
Słownictwo gwarowe	9
SMS	4
Trzy-, trój-	9
Upust	4
Warszawiak, warszawianin	9
Wirtualny	4
Zwyczaje imiennicze	6

BIBLIOGRAFIA

Jadwiga Latusek: <i>Przegląd polskich prac językoznawczych ogłoszonych drukiem w roku 2004 oraz uzupełnienia za lata 2002–2003</i>	10
--	----